

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ANABİLİM DALI

MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK BİLİM DALI

İMAM HATİP LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN
EMPATİK EĞİLİMLERİ İLE DİNDARLIK DÜZEYLERİ
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra AKTÜRK

İstanbul

Şubat-2024

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ANABİLİM DALI

MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK BİLİM DALI

İMAM HATİP LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN
EMPATİK EĞİLİMLERİ İLE DİNDARLIK DÜZEYLERİ
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra AKTÜRK

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ahmet Canan KARAKAŞ

İstanbul

Şubat-2024

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Ahmet Canan KARAKAŞ

Üye Doç. Dr. Esra TÜRK

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Kaya GÖKTEPE

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Esra AKTÜRK

İstanbul, 2024

ÖN SÖZ

Din, kişiliğin oluşumunda büyük bir paya sahiptir. Birey, din ile kabule dayanan bir ilişki kurduğu andan itibaren dindarlığını bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarda oluşturmaya ve zamanla bu oluşumu beslemeye ya da zayıflatmaya yönelik adımlarla aktif bir sürecin içine girmiş bulunmaktadır. Birey seçimini dindarlığını besleyen doğrultuda geliştirmeye başladığında ise; dinin hükümler ve ibadetler vasıtasıyla oluşumunu desteklediği empati ve diğer olumlu pro-sosyal davranışlar, kişinin yaşamında daha rahat temayül gösterdiği eğilim ve tutumlara dönüşmektedir. Dolayısıyla, empati ve benzeri olumlu pro-sosyal davranışların bireylere kazandırılmasında; dinin ve dindarlığın motivasyonel ve fonksiyonel gücünden yararlanma alternatifini de göz önünde tutmamız gerektiğine inanarak bu araştırma konusunu belirledik. Gerekli mercilerden izinlerin toplanması yaklaşık bir senemizi alsa da, neticede tüm izinler toplanmış ve araştırma etiğe uygun bir şekilde yürütülmüştür.

Araştırma süresince pozitif bakış açısı ile desteğini ve yardımlarını sunan başta değerli tez danışmanım Doç. Dr. Ahmet Canan KARAKAŞ'a, tezime sundukları katkılar sebebiyle jüride bulunan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Esra TÜRK ve Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KAYA GÖKTEPE'ye, maddi manevi varlıkları ve destekleri sebebiyle kıymetli aileme ve araştırma süresince kendileriyle istişare ettiğim, zaman zaman manevi desteklerini aldığım sevgili arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Teşekkürlerin aslı ve özü ise Rabbimizdir; bize sahip olduğumuz nimetleri ve imkanları veren O'dur. Her türlü hamd ve şükür Allah'a olsun.

Esra AKTÜRK

İstanbul, 2024

ÖZET

İMAM-HATİP LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN EMPATİK EĞİLİMLERİ İLE DİNDARLIK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Esra AKTÜRK

Yüksek Lisans, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet Canan KARAKAŞ

Şubat, 2024, 95 Sayfa

Bu araştırmanın temel amacı, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeline göre gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini, İstanbul ili, Avrupa yakasındaki Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı İmam Hatip Liseleri; örneklemini ise basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilmiş yaşları 14 ile 18 arasında değişen 398'i kız, 304'ü erkek toplam 702 İHL öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada veriler Kişisel Bilgi Formu, Kısa Dindarlık Ölçeği ve Empatik Eğilim Ölçeği ile elde edilmiştir. Araştırma kapsamında toplanan verilerin analizi SPSS 27 yazılımı ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiksel analizler, güvenilirlik analizi, normal dağılım analizi, fark testleri (t-Testi ve ANOVA), korelasyon ve regresyon analiz testleri kullanılmıştır. Fark analizleri sonucunda katılımcıların dindarlık düzeylerinin cinsiyete, sınıf düzeyine, yaşa, ve ailenin gelir durumuna göre anlamlı farklılık göstermediği, buna karşın, empatik eğilim düzeylerinin cinsiyete, sınıf düzeyine ve ailenin gelir düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Korelasyon analizi sonucunda, katılımcıların empatik eğilimleri ile dindarlık düzeyleri arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu saptanmıştır ($r=.36$, $p<.05$). Regresyon analizi sonucunda ise, katılımcıların dindarlık düzeyleri empatik eğilim düzeylerini anlamlı şekilde yordamaktadır. R^2 değeri .13 olup, yordayıcının sonuç değişkenindeki varyansın %13'ünü açıkladığı görülmektedir ($F(1,700)=103.64$, $p<.05$).

Anahtar Kelimeler: Din, Dindarlık, Dindarlık Düzeyi, Empatik Eğilim, İmam Hatip

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN

EMPATHIC TENDENCIES AND RELIGIOSITY LEVELS

OF IMAM-HATIP HIGH SCHOOL STUDENTS

Esra AKTÜRK

Master, Spiritual Counseling and Guidance

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ahmet Canan KARAKAŞ

February, 2024, 95 Pages

The main purpose of this study was to examine the relationship between the empathic tendencies and religiosity levels of Imam Hatip High School students. The study used a relational survey model, which is a quantitative research method. The study population was students from Imam Hatip High Schools affiliated with the Directorate of National Education in the European side of Istanbul, and the sample consisted of 702 Imam Hatip High School students – 398 females and 304 males aged 14 to 18 – selected using simple random sampling. The data were obtained through a personal information form, the Brief Religiosity Scale and the Empathic Tendency Scale. The data collected were analysed using SPSS 27 software. Descriptive statistical analysis, reliability analysis, normal distribution analysis, difference tests (t-test and ANOVA), correlation tests and regression analysis tests were used in the analysis of the data. The results of the difference analyses revealed that the participants' religiosity levels did not differ significantly according to gender, grade level, age or family income status, while their empathic tendency levels differed significantly according to gender, grade level and family income level. The results of the correlation analysis revealed a significant positive relationship between the participants' empathic tendencies and their religiosity levels ($r=.36$, $p<.05$). Regression analysis found participants' religiosity levels to significantly predict their empathic tendency levels with an R^2 value of .13. The predictor explained 13% of the variance in the outcome variable ($F(1,700)=103.64$, $p<.05$).

Keywords: Religion, Religiosity, Level of Religiosity, Empathic Tendencies, Imam Hatip

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR	xi
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Amaç	3
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Varsayımlar	4
1.5. Sınırlılıklar.....	4
1.6. Tanımlar	5
İKİNCİ BÖLÜM.....	6
KURAMSAL ÇERÇEVE.....	6
2.1. Dindarlık.....	6
2.1.1. Çeşitli Dindarlık Tanımları	6
2.1.2. Dindarlık Tipolojileri.....	7
2.1.3. Dindarlığın Boyutları.....	9
2.1.3.1. İnanç Boyutu.....	10
2.1.3.2. Davranış Boyutu	10

2.1.3.3. Duygu Boyutu.....	11
2.1.3.4. Bilgi Boyutu.....	11
2.1.3.5. Etki Boyutu.....	11
2.2. Empati	12
2.2.1. Empatinin Tanımı.....	12
2.2.2. Empati Kavramının Tarihçesi	13
2.2.3. İletişimde Empati Süreci	14
2.2.3.1. Empati Kurma.....	15
2.2.3.2. Empatik Anlayış	18
2.2.3.3. Empatik Dinleme	18
2.2.4. Empatik Tepki Basamakları	19
2.2.5. Empatik Eğilimin Oluşumu ve Gelişimi	22
2.2.6. Empati Eğitimi Teknikleri.....	24
2.2.7. Empati İle Karıştırılan Bazı Kavramlar.....	25
2.2.7.1. Empati ve Sempatı	25
2.2.7.2. Empati ve Özdeşim.....	26
2.2.7.3. Empati ve Sezgisel Tanı	27
2.2.8. Empatik Yaklaşımın Önemi	27
2.3. Dindarlık ve Empati İlişkisi	30
2.4. İlgili Araştırmalar	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	37
YÖNTEM.....	37
3.1. Araştırmanın Modeli	37
3.2. Evren ve Örneklem.....	37
3.3. Veri Toplama Araçları.....	39
3.3.1. Kişisel Bilgi Formu	39

3.3.2. Kısa Dindarlık Ölçeği.....	39
3.3.3. Empatik Eğilim Ölçeği	40
3.4. Verilerin Analizi.....	41
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	43
BULGULAR.....	43
4.1. Araştırmanın Birinci Alt Problemine İlişkin Bulgular	43
4.1.1. Cinsiyet	43
4.1.2. Sınıf Düzeyi	44
4.1.3. Yaş	45
4.1.4. Ailenin Gelir Durumu.....	45
4.2. Araştırmanın İkinci Alt Problemine İlişkin Bulgular.....	47
4.3. Araştırmanın Üçüncü Alt Problemine İlişkin Bulgular.....	48
BEŞİNCİ BÖLÜM	49
TARTIŞMA, SONUÇ, ÖNERİLER.....	49
5.1. Tartışma.....	49
5.1.1. Araştırmanın Birinci Alt Problemine İlişkin Tartışma.....	49
5.1.1.1. Cinsiyet	49
5.1.1.2. Sınıf Düzeyi	52
5.1.1.3. Yaş	54
5.1.1.4. Ailenin Gelir Durumu.....	55
5.1.2. Araştırmanın İkinci Alt Problemine İlişkin Tartışma.....	57
5.1.3. Araştırmanın Üçüncü Alt Problemine İlişkin Tartışma.....	59
5.2. Sonuç ve Öneriler	61
KAYNAKÇA	65
EKLER.....	74
ÖZGEÇMİŞ.....	81

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1: Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler.....	40
Tablo 3.2: Ölçeklere ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, Güvenirlik Katsayısı, Basıklık (Skewnes) ve Çarpıklık (Kurtosis) ve Cronbach Alfa Değerleri.....	43
Tablo 4.1: İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Dindarlık Düzeylerinin Cinsiyete Göre Bağımsız Gruplar t-Testi Sonuçları.....	45
Tablo 4.2: İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Dindarlık Düzeylerinin Sınıf Düzeyine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları.....	46
Tablo 4.3: İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Dindarlık Düzeylerinin Yaşa Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları.....	47
Tablo 4.4: İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Dindarlık Düzeylerinin Ailenin Gelir Durumuna Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları	48
Tablo 4.5: İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Dindarlık Düzeylerinin Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları.....	49
Tablo 4.6: İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Dindarlık Düzeyini Yordamasına İlişkin Basit Regresyon Analizi Sonuçları.....	50

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1: Değişkenler Arası İlişkileri Gösteren Araştırma Modeli.....39

KISALTMALAR

AİHL	: Anadolu İmam Hatip Lisesi
Akt.	: Aktaran
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
İHL	: İmam Hatip Lisesi
KAIHL	: Kız İmam Hatip Lisesi
s	: Sayfa
SPSS	: Statistical Program for Social Sciences
TDK	: Türk Dil Kurumu
Yay.	: Yayınları
Vb.	: Ve benzeri
Vd. :	: Ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bu bölümde, araştırmanın problem durumuna, amacına, önemine, sınırlılıklarına ve araştırmada kullanılan kavramların tanımlarına yer verilmiştir.

1.1.Problem Durumu

Ergenlik; çocukluk ile yetişkinlik döneminde yer alan bir çok gelişim ve değişimin bir arada yaşandığı bir kimlik oluşturma dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde ergen birey, dindarlık ve empatik eğilimin oluşumunu da kapsayan bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimini tamamlama mücadelesi vermektedir (Yavuzer, 2002: 268). Empati kurma becerisi, kişiler arası ilişkilerde devreye girdiğinde olası iletişim kazalarının yaşanmaması adına kalkan görevi görmekte, aynı zamanda kişinin kendini ifade edebilmesi ve sosyal çevresine uyum sağlayabilmesi açısından prososyal davranışlara öncülük etmektedir (Ersoy ve Köşger, 2016: 15). Empati beceri seviyesinin, gelişimin başladığı ilk dönemlerden itibaren belirlenmesi, doğru ve gelişimci müdahalelerde bulunulması *çocukluk ve ergenlik* dönemlerinde bireylerin gelişimlerini sağlıklı bir şekilde tamamlamaları için önemli bir adımdır (Hunter, 2003: akt. Sezgin, 2020: 4).

Empatik yaklaşım, bir erdem ya da ahlakî bir değer olarak görüldüğünden, bu ahlakî değer/erdem en temel motivasyonunu ve gerçekleşme gücünü; dini inançlar, duygular ve düşünceler oluşturmaktadır. Dinle empatinin bulunduğu bu noktada; dindarlık düzeyinin artması ile empatik eğilim arasında olumlu yönde etkileşim ortaya çıkması beklenmektedir (Çetin, 2010: 26-27). Zira dinler, müntesipleri için ortaya koyduğu kural ve yaptırımlarla insanlığa hakkaniyetli bir yaşam tarzı önermekte ve insan davranışlarının oluşumunda etkin bir rol oynamaktadır (Gürsu, 2011: 44). İslam dini de gerek insanlar arası ilişkileri düzenleyen ayetlerde, gerekse emrettiği ibadetler vasıtasıyla bireyin empati kurabilme becerisini teşvik etmektedir (Karaman, 2006: 49). Dolayısıyla, din ile empati; diğerini düşünme, diğerkâm olma noktasında önem düzeyi benzer mesajlara vurgu yapmaktadır. Buradan hareketle, dindarlık; empati davranışını hem teşvik etmekte hem de desteklemektedir (Korkmaz, 2020: 635).

Batı'da yapılan empirik araştırmalar; dinin, bazı yönleri itibariyle ergen bireyler üzerinde olumlu tutum ve davranışların gelişmesine kaynaklık ettiğini ortaya koymaktadır. 11-18 yaş arası 2000'in üzerinde katılımcı ile gerçekteştirilen bir araştırma bulguları, dindarlık düzeyi yüksek olan ergenlerin; sigara, alkol ve esrar kullanma, okuldan kaçma, suça yönelme ve depresif olma oranlarının dindarlık düzeyi düşük olan öğrencilere göre daha düşük saptandığını ortaya koymuştur. Yine yapılan bir araştırma sonucunda, dindarlık düzeyi yüksek olan ergenlerin dindar olmayan ergenlere göre üç kat daha fazla toplumsal hizmetlerle ilgilendiğini tespit etmiştir (Santrock, 2012: 247). Empatinin dindarlıkla olan ilişkisinin incelendiği bir başka araştırma bulgularına göre ise; dindar ergenler, empati başta olmak üzere olumlu sosyal davranışlara yönelmede diğerlerine oranla daha eğilimli ve başarılıdırlar. Ergenlerde dindarlık düzeyi yükseldikçe; benlik saygısının arttığı, duygusal zekanın ilerlediği, sosyal uyumun sağlandığı ve problemlerle baş etme gücünün diğerlerine oranla daha fazla ortaya çıktığı görülmüştür (şahin, 2005; 2007a; 2007b; 2008: 153). Dindarlığın, empatik eğilimin oluşumunu desteklediği bu bilgiler doğrultusunda; ergenlik döneminde gelişim aşamasına girmesi beklenen *empati*'nin, bireylerde açığa çıkamaması durumunda; dinin motivasyonel ve fonksiyonel gücünden faydanılabileceği ifade edilebilir. Nitekim, alınan eğitim türü, dindarlığı oluşturan ve geliştiren faktörler arasında önemli bir yere sahiptir (Yapıcı, 2021: 260). Dolayısıyla, öğrencilerin, öğrenim gördüğu okullarda dine ayrılan müfredatın, kişinin dindarlık aidiyetini oluşurmada, dini inanç, ibadet ve ahlaki öğretilerini benimsemesinde önemli bir role sahip olduğu düşünölmektedir. Buradan hareketle, İmam Hatip Liseleri'nde din eğitimi merkezli bir öğretim programının uygulanması, bireylerin dindarlık düzeylerinin yükselmesini, yükselen dindarlık düzeyinin de empatik kişilik geliştirmedeki etkisi merak edilmiştir. Bu düzeylerin erken yaşlardan itibaren belirlenmesi; bireylerin gelişim dönemlerini sağlıklı bir şekilde tamamlamalarını ve değişimlerini doğru bir şekilde kanalize etmeyi sağlayacağı ön görölmektedir.

Sonuç olarak araştırmanın temel problem cümlesi "İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi" şeklinde kurulabilir. Araştırmaya ait temel problem sorusu ise: "İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ile dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?" şeklindedir.

1.2.Amaç

İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin örneklem olarak alındığı bu araştırmanın temel amacı, insanın bireysel ve toplumsal yaşamında önemli ve hayatî bir yere sahip olan dindarlık ve empatik eğilim arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Bu amaca göre aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

- İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ve dindarlık düzeyleri yaşlarına, cinsiyetlerine, sınıflarına ve ailenin gelir düzeyi ilişkisine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
- İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ile dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeyleri empatik eğilimlerini yordamakta mıdır?

1.3. Araştırmanın Önemi

Kişiliğin oluşumu ve gelişiminde dinin etkin bir rolü ve rehberliği bulunmaktadır. Din, getirdiği hüküm ve açıklamalarla insanların hem bireysel hem de sosyal hayatlarına belli bir form kazandırmakta ve yaşam uyumunu kolaştıracak şekilde düzenlemektedir. Araştırmada ele alınan, bireyler arası sözlü veya sözsüz iletişimin sağlığını etkileyen önemli değerlerden biri olan empatik eğilimin oluşup gelişmesinde, İslam dininin insanlar arası ilişkilere yönelik getirdiği hüküm ve açıklamaların katkısı oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Zira inanan insan için inandığı dinin gerekliliklerini yerine getirmek ve dine uygun yaşamak dinî bir vebidir. Bireyin, dindarlık pratiklerini hayatında nasıl ve ne düzeyde benimsediği ve içselleştirdiği ise; ortaya koyacağı tutumları, eğilimleri ve davranış düzeylerini etkilemektedir (Yapıcı, 2021: 47). Ezcümle dinin içselleştirilmesi bireyin dindarlık düzeyine işaret etmektedir. Dindarlık düzeyi ise kişinin ortaya koyacağı davranışların boyutunu şekillendirmektedir. Buradan hareketle içselleştirilmiş dindarlığın bireyin empatik eğilim davranışları gösterebilmesine zemin oluşturacağı ön görülmektedir. Dolayısıyla dinin ve psikoloji biliminin ortak hedefi olan empatik bireyler yetişmesinde dinin ve dindarlığın gücünden faydalanılabilir. Dindarlığın gücünden faydalanabilmek için dindarlık düzeylerini etkileyen faktörlere yakından bakılmalıdır. Bu faktörlerden bir tanesi de eğitim-öğretimdir. Yapılan öğretimin

içeriği dini anlama ve yaşama üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir (Yapıcı, 2021: 260). Bu etkinin yönü ise yapılan birçok bilimsel araştırmada (Hayta, 2002; Onay, 2004; Kimter, 2002; Kula, 2001; Yapıcı, 2006; Hasankahyaoğlu, 2008) pozitif yönde çıkmış ve din eğitimi alanların almayanlara kıyasla daha dindar olduğu görülmüştür. Buradan hareketle, İmam Hatip Liseleri'nde verilen kurumsal dinî eğitimin, dindarlık üzerinde olumlu etkileri olduğu ifade edilebilir. Dindarlık düzeyi yüksek olanların ise empatik eğilim dahil olmak üzere olumlu pro-sosyal davranışlar gösterme düzeyi diğerlerine kıyasla daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Araştırmada elde edilecek bulgular ışığında, İmam Hatip Liseleri'nde verilen eğitim-öğretimin bireylerin dindarlık gelişimlerini nasıl etkilediği ve empatik eğilimlerine ne düzeyde katkı sağladığını gözlemlene imkanı elde edilecek olması çalışmanın özgünlüğü açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu araştırma kapsamında, lise seviyesinde kurumsal din eğitimi vererek dindarlığın gelişimine katkıda bulunan İmam Hatip Liseleri'nin daha empatik bireyler yetiştirmedeki rolü değerlendirilerek dindarlığın empatik eğilim üzerindeki etkileri incelenecektir.

Araştırmanın bir diğer önemi ise araştırmada ele alınan dindarlık ve empatik eğilim kavramlarının ergen bireyler açısından önemine işaret etmektir. Gerek dindarlık gerekse empatik eğilim düzeylerinin erken yaşlardan itibaren takip edilmesi; bireylerin gelişim dönemlerini sağlıklı bir şekilde tamamlayabilmeleri ve gerekli tedbirlerin alınarak bu düzeylerin iyileştirilmesi açısından önem teşkil etmektedir.

1.4. Varsayımlar

- ❖ Araştırmaya katılan bireylerin anket formuna dürüst ve içten bir şekilde yanıt verdiklerine inanılmaktadır.
- ❖ Örneklemin, evreni temsil ettiği varsayılmaktadır.

1.5. Sınırlılıklar

- 1) Bu araştırmanın örneklem grubu 2022-2023 Eğitim-Öğretim yılında İstanbul ili, Sultangazi ilçesinde bulunan Bezmialem Valide Sultan KAİHL, Recep Tayyip Erdoğan KAİHL, Mehmet Akif Ersoy AİHL ve Mehmet Yaşar Kandemir AİHL'de eğitim alan öğrencilerle sınırlıdır.

- 2) Veri toplama araçları, lisede okuyan öğrencilere uygulandığından dolayı araştırma, belli yaş aralığı ile sınırlıdır. Öğrencilerin tamamı liselerde öğrenim görmekte olup yaşları 14 ile 18 arasında değişmektedir.
- 3) Araştırmadan elde edilen veriler, uygulanan; Kişisel Bilgi Formu, *Kısa Dindarlık Ölçeği* ve *Empatik Eğilim Ölçeği*'nin ölçtüğü özellikler ve puanlarla sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Dindarlık: Ayten'e göre dindarlık: "dinin, dünya üstü boyutunu muhafaza etmekle birlikte günlük hayatta yaşanması durumudur" (Ayten, 2013: 130). Dindarlık için, din ile irtibat kurulduğu andan itibaren oluşup gelişmeye başlayan, subjektif şekilde idrak edilen ayrıca dini düşünce ve davranışları içine alan bir kavram olduğu söylenebilir. Dolayısıyla dindarlık en kısa tarifıyla bireyin dini düzeyini ifade etmektedir.

Empatik Eğilim: Empati, "Kişinin kendisini bir başkasının yerine koyması; bir başkası gibi hissedebilmesi, başka insanların duygularının, heyecanlarının ve davranışlarının farkında oluşu; diğerlerinin algılarını, düşüncelerini, duygularını, tutumlarını ve özelliklerini anlayabilmesi; onların zihinsel yaşantılarını, yaşanan olaylar karşısındaki bakış açılarını kavrayabilmesi; yaşamın onun için ne ifade ettiğini anlayarak, başka insanın yaşayış ve deneyimlerine dâhil olmasıdır" (Ertürk, 2010: 11-12). Dolayısıyla empatik eğilim bu becerilerin; bireyde bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutta var olmasını ifade eden bir kavramdır denilebilir. Empatik eğilim daha kısa bir ifadeyle; bireyin empatik düzeyine ve tutumuna işaret etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde araştırmaya konu olan dindarlık ve empatik eğilim kavramlarına ilişkin literatüre yer verilmiştir.

2.1. Dindarlık

Her birey, doğumundan itibaren kendisini dini bir geleneğin ve kültürün içerisinde bulmuştur. Birey, yaşamı boyunca dini sözler duyar, dini mekanlarla karşılaşır ve kendisini dindar olarak tanımlayan insanlarla iletişime geçer. Kimi zaman ailesinden, kimi zaman çevresinden ve bazen de eğitim yoluyla aktardığı dini bilgiler neticesinde dini duygu ve düşünceleri oluşmaya başlar, zamanla davranışsal şekillere bürünür (Hökelekli, 2017: 44). Dolayısıyla birey, din ile ilişki kurmaya başladığı andan itibaren dindarlığını da yapılandırmaya başlamış bulunmaktadır. Fakat bu dindarlık, kişiye özgüdür ve dinamik bir süreci ifade etmektedir. Bireylerin dini duygu, düşünce ve davranışlarla ilgilenme dereceleri farklılık arz ettiğinden ortaya çıkan dindarlık algıları, farklı dindarlık tanımlarının oluşumuna sebebiyet vermiştir (Ayten ve Köse, 2015: 111).

2.1.1. Çeşitli Dindarlık Tanımları

Din kavramında olduğu gibi dindarlık kavramının tanımında da bir uzlaşmaya varılamaması ve kavramın farklı açı ve zeminlerden ele alınarak incelenmesi kavrama dair çeşitli ve kapsamlı dindarlık tanımlamalarının önünü açmıştır (Şahin, 2008: 150-151). Dindarlığın ortak bir tanımından bahsetmenin imkansızlığı onun her birey düzeyinde farklı etkiler ortaya koymasından dolayıdır. Her dinin inanç, ibadet ve ahlakî tutumu birbirinden farklıdır, dolayısıyla farklı dindarlık biçimleri ortaya koyarlar. Aynı dine mensup bireylerin dahi dini inanç ve davranışları anlamlandırmaları birbirinden farklı olduğundan ortaya çıkan dindarlıklar da farklılıklar arz etmektedir (Ayten ve Köse, 2015: 111).

Bireye öznelliği açısından yaklaşan Allport, dindarlığın bireyler tarafından kendine özgü olarak deneyimlenmesi sonucunda farklı dindarlık algılarının ve tecrübelerinin oluşumuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Allport, dindarlığın öznel olarak ele alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır (Allport, 2004: 45). Dindarlık, dinle bağlantı kurmanın neticesinde yaşanan bir ilişki biçimidir (Roy, 2013: 252). Bireyin, dinin bilgisel, duygusal ve davranışsal boyutlarına yönelik kurduğu bir yaşam ve ilişki biçimidir (Ayten ve Köse, 2015: 111). Himmelfarb'a göre ise dindarlık "bireyin ait olduğu dine ilişkin ilgiler, inançlar veya aktivitelerle meşgul olma düzeyidir" (Yıldız, 2001: 23). Başka bir tanıma göre dindarlık kişinin diniyle kurduğu özel bağı ifade etmektedir (Subaşı, 2004: 20). Yine dindarlığı, bireyin kendisine hakim olması ve yaşamında belli başlı birtakım kurallara uyması şeklinde tanımlayanlar da mevcuttur (Gladden, vd., 2009: 169). Hökeleli ise dindarlığa ilişkin; bireyin mensubu olduğu dine günlük yaşamında verdiği önemi, ibadetlerine karşı ilgisini ve bağlılık derecesini karşılayan bir tanımlama yapmıştır (2017: 43). Bir başka tanıma göre dindarlık, bireyin yüce, aşkın bir varlık ya da ulvi değerlere dair oluşturduğu resmi bir form kazanan ya da kazanmayan inanç ve davranışlarını ifade etmektedir (Şentürk, vd., 2012: 16). Din, bir sistemi ifade ederken; dindarlık, dine inanan kişinin tecrübelerini, ibadetlerini ve dini bir yönelimle gerçekleştirdiği ahlaki davranışlarını içermektedir. Dolayısıyla dindarlık; dindar olma pratiğidir (Şahin, 2008: 150).

Yukarıdaki tanımlamaları da kapsayacak şekilde özet olarak dindarlık "nihai gerçek, kutsal varlık veya kutsal nesne ile bireyin ilişkisini ifade etmesi, sürdürmesi, dönüştürmesi ya da özdeşim kurmayı aramasından kaynaklanan duygular, düşünceler, davranışlar ve yaşantılar" şeklinde tanımlanmıştır (Hill, vd., 2000: akt., Cırhinlioğlu, 2014: 59).

2.1.2. Dindarlık Tipolojileri

Dindarlığın kişiye özel ve özgü olarak algılanması ve yaşanmasıyla birlikte ortaya birbirinden farklı dindarlık algılarının ve tiplerinin çıkması doğal görünmektedir. Yukarıda tek bir dindarlık tanımının yapılamamış olması bu kavramın kişiler tarafından özel olarak tecrübe edilmesi ve yaşanmasından kaynaklanmaktadır. Din sosyolojisi ve din psikolojisi bağlamında analizlerin derinleşebilmesi ve anlaşılabilir olmasını sağlamak için tıpsel olanları ayırtmak önemlidir. (Özlem, 2001: 171). Dolayısıyla dindarlık kavramına getirilen farklı tanımlamalara ve çeşitliliğe rağmen benzer nitelikleri tespit ederek dindarlık tiplerinin tasnif edilmesi ve ortaya

konulması mümkündür (Peker, 2011: 145). Dindar insanların objektif olarak anlaşılabilmesi ve tiplerin ortaya konabilmesi için yapılan birtakım araştırmalar ışığında çeşitli tipolojiler geliştirilmiştir. Mardin (1986) de tipoloji oluşturmanın; her biri özel olan din anlayışlarını kategorize etmek ve din anlayışlarını inceleyebilmek adına önemli olduğunu ifade etmektedir (Mardin, 1986: 31).

M. Weber'den itibaren çeşitli dindarlık tipolojileri oluşturulmuştur. Weber'in dindarlık tipolojisine toplumsal sınıflaşma içerisindeki farklılıklar kaynaklık etmektedir. Weber, her sosyal tabakanın kendine mahsus bir dini karakteri olduğuna inanarak tipolojilerini oluşturmuştur. Onun göre dindarlık tipleri; köy dindarlığı, şehir dindarlığı, çiftçi, şövalye, burjuva dindarlığı, tüccar ve zanaatkar dindarlığı, entelektüellerin ve aydın sınıfın dindarlığı, alt tabaka dindarlığı, büyüsel ve ayinci dindarlık gibi sınıflamaları içermektedir (Subaşı, 2004: 21). James'in dindarlık tipolojisi ise zihnin işleyiş yapısından doğmuştur. Hayatı algılayan zihin yapıları dini yaşantılarında da onlara eşlik etmektedir. Ona göre dindar insanlar "sağlıklı bir zihne sahip olanlar" ve "hasta ruhlular" olarak ikiye ayrılmakta, sağlıklı zihne sahip olanların yaşamları hakkında iyimser, olumlu duygulanım ve düşünceler geliştirdikleri dolayısıyla dinsel yaşamlarını bu tarz zihin kodlarıyla yönettiklerini, hasta ruhluların ise sürekli olarak yaşamın olumsuz deneyimlerini zihinlerinde tuttuklarını, dinsel yaşamlarını da bu kötümser-negatif zihinle yönettiklerini ifade etmektedir (Mehmetoğlu, 2004: 40). Bir diğer dindarlık tipolojisi M. Argyle tarafından geliştirilmiş ve dört grupta ele alınmıştır. Bunlar; liberal dindarlık, protestan dindarlık, sekt dindarlık ve tutucu dindarlıktır (Köktaş, 1993: 49). Maslow ise yapmış olduğu din tasnifinden yola çıkarak oluşturduğu dindarlık tipolojisinde iki kategoriden bahsetmektedir. Bunlar; "düzen insanı" ve "mistik insan"dır. Maslow, düzen insanının 'kuralcı dine' bağlı, dini ritüelleri yerine getiren bir dindar birey olduğunu, mistik insanın ise 'kuralcı olmayan dinin' içinde dine dair derin tecrübeler yaşayan ve samimi olan dindar insanı tanımladığını ifade etmektedir (Ayten, 2006: 117). Dindarlık, iki kategoride ele alınmıştır. Bunlar; "dış güdümlü dindarlık" ve "iç güdümlü dindarlık"tır. Dış güdümlü dindarlık, bireylerin faydacı bir anlayışla dine yöneldiği, kendi ihtiyaçları ve menfaatleri doğrultusunda dini bir vasıta olarak kullandıkları dindarlık şeklidir. İç güdümlü dindarlık ise bireyin dinle kurduğu gerçek ve samimi bağdan beslenmektedir. Burada bireyin dini emir ve yaşantılarla uyum içinde, içsel motivasyonu ile dinî hedefleri uğruna tam bir teslimiyet haliyle

dinini yaşadığı görülmektedir (Hökelekli, 2005: 76-77). Yapıcı ise dinin etki boyutundan dolayısıyla dini tutumun sosyo-kognitif yönünden esinlenerek dindar insanları dört kategoride incelemiştir. Bunlar; liberal, muhafazakar, dogmatik ve fanatik dindarlıktır. Liberal dindarların günlük yaşamlarında dinin etkisi altında olmamalarına rağmen kutsal metinlerine ve inançlarına karşı saygılı oldukları ifade edilir. Muhafazakar dindarların ise kutsal metinlerine karşı oldukça saygılı, günlük yaşamlarında ise dinin etkisi altında olduklarını ifade etmiştir. Dogmatik dindarlıkta bireyler inançlarına ve dinî metinlerine sıkı sıkıya bağlı fakat dinî meseleleri dikatomik şeklinde algılamaları dolayısıyla diğer insanlara karşı hoşgörüsüz tavır kuşandıklarını ifade etmektedir. Son olarak fanatik dindarlar ise değerine son derece müsamahasız ve katı fikirli olup patolojik dindarlığı ifade etmektedir (Yapıcı, 2002: 100-105).

2.1.3. Dindarlığın Boyutları

Bireyin etkileşimde olduğu din ile nasıl bir bağlantı kurduğu, dini inancının yaşamını hangi alanlarda etkilediği ve yine yaşamına ne gibi katkılar sunduğu dindarlığın boyutlarıyla ifade edilmektedir. Dindar bireyin, dinin hangi boyutlarından etkilendiğini ya da hangi boyutu üzerinden yaşamına bir katkıda bulunduğunu dindarlığın boyutlarını ölçen araştırmalar kapsamında incelemek mümkündür. Zira dindarlığı tanımlamak zor olsa da onu dışı vuran tezahürleri bağlamında dindarlığa ilişkin algılamalar ortaya koymak mümkündür (Köktaş, 1993: 50).

Batı dünyasında dindarlığın ölçümüne dair çalışmalar 1930'larda dindarlığın tek bir yönüne odaklanarak başlamış fakat bu ölçümlerin dindarlığı algılamada ve tanımlamada yetersiz kaldığı görülmüştür. Çünkü yapılan araştırmalar dindarlığın tespitinde dini ritüellerin hangi düzey ve sıklıkta yerine getirildiğine dair tek boyuta yönelik soruları içeriyor bu da dindarlığın farklı boyutlarının yadsınmasına sebebiyet veriyordu. 1960'lardan itibaren ise dindarlığın yalnızca bir yönüne vurgu yaparak yapılan araştırmaların sonuçlarının sınırlı kaldığı ifade edilmeye başlanmış ve Kilise eksenli tek boyut üzerinden algılanmaya çalışılan dindarlık incelemeleri yetersiz sonuçlar vermesi sebebiyle çok boyutlu araştırmalara basamak oluşturmuştur (Erkan, 2014: 126).

Glock (1972)'de yapmış olduğu bir araştırmada dindarlığın; inanç, duygu, davranış, bilgi ve etki olmak üzere beş boyutu olduğunu tespit etmiştir. İnanç boyutu; inanılan

dinin iman esaslarını/amentüsünü, ibadet boyutu; dinî saikle yapılan davranışları/ibadetleri, duygu boyutu; dine ilişkin hisleri, bilgi boyutu; dine ait teoriyi, etki boyutu ise dinin bireyin yaşamındaki yansımaları ve etkileri ifade etmektedir (Şahin, 2008: 150). Her dinin özünde müntesiplerinin inanması beklenen iman esasları mevcuttur. İslam dinin inanç esaslarının özünde ise tevhid ilkesi bulunmaktadır. Yine her dinde inananlardan yapması beklenen ibadetler/ritüeller mevcuttur. Namaz, oruç gibi ibadetler veya dini saikle gerçekleştirilen fiiler bu kapsama girmektedir. Bunlar inancın gözle görülür yansımalarıdır. Dinin duygu boyutunda ise; dinle ilişkilendirdiği sevgi, korku, ümit vb. (Allah sevgisi, peygamber sevgisi, cennet ümidi vb.) duygu durumları bulunmaktadır (Şahin, 2008: 150).

Dindarlığın boyutlarını tespiti yönelik bir çok çalışma ortaya konmuştur. Fakat burada sadece Türkiye’de ve din psikolojisi sahasında yaygın olarak kullanılan Glock ve Stark’ın (1965) sistematik ve kapsayıcı şekilde geliştirdiği dindarlık boyutlarına yer vereceğiz. Bu boyutların tespitinde bütün büyük dünya dinleri göz önünde bulundurulmuş ve toplam beş boyut olacak şekilde oluşturulmuştur. Bu boyutlar: “inanç boyutu”, ibadet (davranış) boyutu”, “tecrübe (duygu) boyutu”, “bilgi boyutu” ve “etki boyutu” olarak tasniflendirilmiştir (Köse ve Ayten, 2015: 112).

2.1.3.1. İnanç Boyutu

Her dinin, inanca yönelik birtakım ilkeleri mevcuttur ve mensuplarının bu inanç ilkelerine inanması ve uyması beklenir. İnancın muhtevası değişebilir ve çeşitlilikler içerebilir. İnanca yönelik tanımlama çalışmaları bu boyut içerisinde yer almaktadır (Köktaş, 1993: 53). Glock bu boyutlar modelini oluştururken büyük dinlerin inanç sistemlerini yakından incelemiş ve her dinin inanç temalarının kendi içinde bir bütünlüğü oluşturduğunu ve dinler arası inanç farklılıklarına rağmen büyük dinlerin ortak özelliği olarak her dinin kendi inanç sisteminin bir bütünselliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur. İnancı ölçmeye dair yapılan araştırmaların konusu bireylerin bir dine inanıp inanmadıkları, dinin hangi ögesine inandıkları ve inançlarına verdikleri önemin boyutunu araştırmaya yönelik olmaktadır (Şahin, 2007: 223-224).

2.1.3.2. Davranış Boyutu

Glock bu boyutun dindar insanın dini ritüellerini ve uygulamalarını kapsadığını ifade etmektedir. Dindarlığın da dua, namaz, oruç, hac, kurban ve zikir gibi çeşitli dışa

vuran formları mevcuttur. Bireylerin gerek bireysel gerek toplumsal olarak ibadetleri yerine getirme sıklığı, hangi ibadetlere katıldıkları ve ibadetler arası ilişkiler bu boyut kapsamında incelenmektedir (Hökelekli, 2005: 74).

Dini davranışlar, bireylerin inandıkları din uğruna ortaya koydukları eylemleri kapsamaktadır. Her dinin kendine has kuralları ve ritüelleri bulunmaktadır. Birbirinden farklı inanç örüntülerine sahip olmalarına rağmen ibadetlerin kutsal bir varlığa yönelik yapılması dinlerin ortak özelliği olarak görülmektedir. Bu ritüellere uyma ve yerine getirme düzeyi bireyin dindarlığının göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu boyutta bireyin günlük hayatta hangi ibadetlere katılım gösterdiği, ibadete yüklediği anlam, ibadeti yapma sıklığı gibi verilere ulaşılmaktadır (Şahin, 2007: 223-224).

2.1.3.3. Duygu Boyutu

Dindarlığa ilişkin duygusal boyut, bireyin aşkın varlık ile kurduğu iletişim veya ibadetler/ritüeller kanalıyla hissettiği duygu durumlarını içeren içsel bir boyuttur. Bu boyutta birey tamamen kendine özel ve öznel şekilde hissettiği duygular üzerinden dinin bileşenlerine yahut kutsal varlığa ilişkin olumlu veya olumsuz duyguları tecrübe eder. Bu duygulara sevinç, huzur, korku, ümit, vecd hali gibi örnekler verilebilir. Her dinin mensubu, kendi dinine özgü olarak gerçekleştireceği dini faaliyetlerde bu tarz duygulanımlar hissedebilir (Köse ve Ayten, 2015: 114).

2.1.3.4. Bilgi Boyutu

Bu boyut, bireyin inandığı dine dair bilgilerini ihtiva eden boyuttur. Her dinin bir muhtevası, amentüsü ve öğretileri mevcuttur. Bireylerin dini kabullerinin arka planı dini bilgilere dayanmaktadır. Dolayısıyla bu boyutun inanç boyutuyla yakından ilişkili olduğu söylenmektedir (Köse ve Ayten, 2015: 114). Bilgi boyutuna dair yapılan incelemeler bize bireyin dini veya inancı hakkında ne kadar bilgi sahibi olduğunu ve bu bilgiye karşı nasıl tutumlar geliştirdiği hakkında bilgiler sunmaktadır (Mehmedoğlu, 2004: 27).

2.1.3.5. Etki Boyutu

Glock'un geliştirdiği bu boyutlar modelinde, dindar birey olmanın bazı sonuçları bulunmaktadır. Dindar birey; dininin inanç, ibadet, tecrübe ve bilgi boyutlarıyla temasa geçtiğinde günlük yaşantısında bu boyutların etkilerini görmeye

başlamaktadır (Mehmedoğlu, 2004: 29). Din, inanan bireyin tüm yaşamına sirayet eden bütünsel bir etki alanı oluşturmaktadır. Dindar birey, hayatının gerek bireysel gerekse toplumsal formlarında basit günlük eylemlerinde bulunurken dahi dinden etkilenmekte ve dindarlığının düzeyine bağlı olarak ortaya koyacağı davranışları dine uygun şekilde gerçekleştirmek istemektedir (Hökelekli, 2017: 55).

2.2. Empati

2.2.1. Empatinin Tanımı

Empati, başta psikoloji ve iletişim olmak üzere sosyal bilimlerin ilgili dallarında araştırmalara konu olmuş önemli bir kavramdır. Kişilerarası ilişkilerin incelendiği ve geliştirilmek istendiği sahalarda empatinin kullanımı gittikçe yaygınlaşmış ve iletişimin önemli bir ögesi olagelmiştir. Empatinin iletişim alanındaki fonksiyonları; insanların nitelikli ve etkili bir iletişimle birbirlerine yakınlık kurmalarını sağlaması, olumlu sosyal davranışların ortaya çıkmasını desteklemesi ve anti-sosyal davranışlardan ise uzaklaştırması sayılabilir. Empatinin, insanlar arası ilişkilerdeki öneminin yanı sıra, psikoloji ve psikiyatri sahasında terapötik teknik olarak kullanılması gibi işlevselliği de mevcuttur (Şahin, 2008: 150-151).

Empati kavramı, Türkçe sözlükte “duygudaşlık, duyumsama, eşduyum” gibi terimlere karşılık gelirken, bugün ve geçmişte en yaygın kullanımı yine “empati” kavramı üzerinden olmuştur. Literatür taraması yapıldığında, 1950’li yıllardan itibaren empati kavramı üzerinde durulmaya başlandığı ve kavrama yönelik bir çok tanımın yapıldığı görülmektedir. Yapılan her tanımda empatinin farklı bir bileşeni veya boyutu ele alınmıştır (Yıkılmış, 2020: 92). Empati kavramının Almanca’daki “einflühlung” kökeninden gelen karşılığı; bireyin kendini karşısındaki objeye yansıtarak, yansıttığı şeye dahil olması, onu içinde ya da kendini onun içinde hissederek dahil olduğu objeyi içselleştirmesi ve onu anlamasını ifade etmektedir (Dökmen, 2005: 135). Empati kavramının Eski Yunanca’daki “empathia” kökeni ise; “em” ekinin: “...de, ...in içinde, içerde” manası taşıması; “pathia” kelimesinin ise: “hissetme” ile karşılık bulması empati’nin kavramının doğrudan: “içini hissetme ve içinde hissetme” şeklinde karşılık bulmasını sağlamıştır (Arkonaç, 1999: 188). Empatinin psikoloji ve psikiyatri alanındaki yaygın kullanımı İngilizceye “empathy” olarak çevrilmesi ve karşılık bulmasından itibaren başlamıştır (Dökmen, 2005: 339-40). Rogers empati kavramını; bireyin kendi öz benliğini karşısındaki bireyin

benliğinin yerine koyarak onun duygularını ve fikirlerini olduğu gibi anlayabilmesi ve olaylara karşısındaki kişinin gözünden bakabilme yetisidir (1983: 105). Hoffman ise empati kavramına duygu merkezli yaklaşarak empatiyi bireyin karşısındaki kişinin duygularıyla bütünleşmesi şeklinde açıklamıştır (Hoffman, 2000'den akt., Korkmaz ve Hacıkeleşoğlu, 2021: 541). Adler ise empatiyi; bir başkasının gözleriyle görebilme, bir başkasının kulaklarıyla işitebilme ve bir başkasının kalbiyle hissedebilme şeklinde açıklamıştır (akt., Coşkun, 2007: 10). Mead ise empatiyi; başkasının, dünyayı nasıl gördüğünü onun rolüne girerek anlama çabasıyla açıklamış ve empatinin rol alma/yapma becerisiyle ilişkili olduğunu söyleyerek taklit etme yetisine bağlı olduğunu ifade etmiştir (akt., Erçoşkun, 2005: 8). Kohlberg ise empatiyi, ötekinin rolüne bürünme veya ötekinin yaşam penceresinden bakabilme olarak tanımlamıştır (Okvuran, 1993: 47). Budak empatiyi; bir başkasının duygu ve düşüncelerini tarafsız bir şekilde anlamak, algılamak ve başkasının duygu ve düşüncelerini temsilen yaşamak şeklinde tarif etmiştir (Budak, 2017: 251).

Empatinin ilk dönemlerde sadece duygusal ya da bilişsel açılardan ele alındığını daha sonraları ise kavramın hem bilişsel hem de duygusal süreçleri içerdiğini ifade eden çok boyutlu yaklaşımları baz alan tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Sonraki dönem empati tanımları incelendiğinde; empatinin, bir başka insana ait mutluluk ve sıkıntıların tıpkı kendisine aitmiş gibi bilinmesi ve hissedilmesi şeklinde ifade edilmesi çok yönlü empati tanımlamalarına kaynaklık etmekte ve kavramın hem bilişsel hem de duygusal yönünü içermektedir (Ayten, 2013: 79). Ertürk ise, 1950 tarihinden 2000'lere kadar yapılan tanımların ortak bileşenlerinden hareketle kapsamlı bir empati tanımı geliştirmiş ve empatiyi; bireyin kendisini diğeri gibi algılayabilmesine olanak veren farkındalık bilinci ile ötekine ait duygu, düşünüş ve davranışları fark etme, kendisi haricinde kalan ötekilerin dünyasına yakınlaşarak onların fikirlerini, yaşam tarzlarını, bakış açılarını ve olaylar karşısındaki algılama ve tepkilerini bilerek ve anlayarak karşısındaki kişinin dünyasına dahil olma şeklinde tanımlamıştır (Ertürk, 2010: 11-12).

2.2.2. Empati Kavramının Tarihçesi

Empati kavramı ilk başlarda epistemoloji ve estetik alanlarında kullanılan bir kavram iken daha sonraları psikoloji biliminin dikkatini çekmiş ve kavrama ilişkin bir çok araştırma yapılmıştır. Empatinin epistemolojideki karşılığı sanatçı ve şairlerin hedeflerine ulaşma yöntemi iken, estetik yönünden; nesnelere algılanmasında

gözlemleyen kişinin duygu ve düşüncelerini yansıtması karşılığında sahiptir. Empatinin psikiyatri ve psikolojideki ilk kullanımı 1897’de Theodor Lipps daha sonraki kullanımı ise 1918 yılında Southard tarafından olmuştur (akt., Gülseren, 2001: 134). Empatinin Almanca’daki kökeni olan *emfühlung* kelimesi; kişinin kendini karşısındaki bir nesneye yansıtması ve nesne ile kendi benliği arasında bir uyum kurma sürecini karşılamaktadır. Dolayısıyla empatiyi karşılayan *emfühlung* kelimesinin öncelikle bir nesneye yönelik algılamaları içerdiği görülmektedir. Lipps ise 1897’den itibaren çalışmalarında *emfühlung*’un insanları algılamaya çalışırken de ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. Lipps 1903 yılında yayınladığı makalesinde ise; insanın elde edebileceği bilgiye yönelik üç alan ortaya koyar. Bu alanların birincisi; nesnelere ilişkin bilgi, ikincisi; kişinin kendine yönelik bilgisi, üçüncüsü ise; diğer insanlara ait bilgileri içermektedir. Lipps’e göre ise üçüncü bilgiye erişmenin yolu empatiden yani *emfühlung*’dan geçmektedir. Lipps, kişinin bu yolla karşısındaki kendisini yansıtacağını, onunla paralellik kurarak iç taklit yöntemiyle onu anlayabileceğini ortaya koymuş ve bu şekilde karşısındaki kişinin iç dünyasına adım atarak onu tanımanın olasılığından söz etmiştir (akt., Ersoy ve Köşger, 2016: 10).

2.2.3. İletişimde Empati Süreci

Empatik iletişim en derin ve etkili iletişim tarzı olarak; birbirini seven ve birbirinin ne hissettiğini o an içerisinde anlayan ve ona göre bir davranış geliştirmeyi içeren bir süreçtir. Örneğin; sevdiğiniz insanın uykusunun geldiğini anladığınız an başının altına bir yastık koyma eğilimi gösterirsiniz (Tarhan, 2010: 199). Önceliği ahlaka dayalı ve duyarlı bir toplum inşa etmek olan tüm dinler, bütün insanların içinde huzurla, barışla, esenlikle ve güven içinde yaşayabilecekleri bir dünya düzeni oluşturmayı amaçlarlar. Özellikle *ben* ve *öteki* arasındaki ilişkilerin nitelikli ve sağlıklı bir şekilde oluşup gelişebilmesi için *öteki*’ne karşı daha adil, hoşörülü, anlamaya ve anlaşılmaya dayalı iletişim şeklinin oluşmasına kaynaklık eden dinler, insanların eşitlikçi duygu ve düşüncelerinin oluşumunu sağlayarak zihinsel ve duygusal yakınlığı sağlamakta ve bu fonksiyonu ile empatik iletişimin temellerini oluşturmaktadır (Bauman, 2014: 50-58).

Empatik iletişimin ön şartı; bireyler arası kurulan günlük iletişimde alıcı ve verici arasındaki mesajların duygusal yönünün ve içeriğinin doğru algılanması ve anlaşılmasıdır. Empatik iletişim, bireye içe dönük bir bakış açısı sağlar. Kişi karşıdan aldığı mesajı önce kendi iç dünyasında tarafsız şekilde değerlendirir ve cevabını karşı

tarafın sıkıntısına çare olacak şekilde ifade eder. Yakın ve samimi ilişkiler kurmanın yolu empatik iletişim ile mümkündür. Empatik iletişimdeki amaç ise; karşıdaki muhatabı, çevredeki insanları, herhangi bir grup içerisinde ise grup fertlerini, kurumsal bir alanda ise yöneteni ve yönetilenleri anlamaya çalışmak, duygu durumlarından ve içsel dünyalarından haberdar olmak ve adaletten ayrılmadan mutlu bir yaşam sürdürmektir (Soylugüzel, 2019: 190). Empatik özellikleri bünyesinde bulunduran birey, karşı tarafın kaynaklarıyla düşünebilme ve hissedebilme becerisini gösterebilen insandır. Böyle bir insan gerek özel, gerekse sosyal ortamlarındaki ilişkilerinde iletişim kabiliyetini rahatlıkla ortaya koyabilir. Muhatabını anladığını, onun zihin ve duygu dünyasına seçerek gönderdiği doğru kelimelerle hitap ederek hissettirir (Soylugüzel, 2019: 192). Empatik iletişimi duygusal iletişim olarak da ifade edebiliriz. Hz. Mevlana'nın ifadesinde karşılık bulunduğu gibi "Aynı dili konuşanlar değil aynı duyguları paylaşanlar anlaşabilir" (Salmış, 2011: 105). Empatik iletişimde yapılan en yaygın hatalardan biri ben-merkezci bir tutumla kişinin karşısındaki kişinin perspektifinden bakmaya isteksiz olması bununla beraber kendi tutum ve düşüncelerine odaklanmış olmasıdır (Soylugüzel, 2019: 190).

2.2.3.1. Empati Kurma

Empatinin, kendini bir başkasına açma, ifade etme, topluma ait hissetme ve topluma uyum sağlama ve sosyal duyarlılık gibi davranışlarla pozitif ilişkisi mevcuttur. Bu bağlamda, kendi duygu-düşüncelerini diğer insanlara karşı açık yüreklilikle ortaya koyabilen, toplumsal uyumları yüksek ve sosyal duyarlılıklarının farkında olan insanların bunlarla beraber empati kurabilme becerilerine de sahip oldukları ortadadır (Dökmen, 2005: 149). Bir insanın karşısındaki insan ile empati kurabilmesinin üç temel ögesi bulunmaktadır: bu ögelerin birincisi; empati kuran kişinin kendisini karşısındaki insanın yerine koyması, onun gözleriyle bakabilmesidir. Empatinin İngilizce'ye; "diğerinin ayakkabılarını giymek" şeklindeki geçişi de bu manayı içermektedir. Psikoloji'deki *Fenomenolojik Yaklaşım*'a göre her insanın bir fenomenolojik alanı bulunmakta ve bu alanda gerek kendine karşı gerekse çevresine karşı subjektif algılamaları mevcuttur. İnsan bu özel alanında herşeyi kendine özgü bir biçimde algılar ve dünyaya karşı özel bir bakış açısı geliştirir. Dolayısıyla bir insanı anlamanın yolu, onun dünyaya bakış tarzını bilmekten ve olayları onun algıladığı ve yorumladığı gibi anlamaktan geçmektedir. Bunu başarmak için de empati kuran kişinin karşısındaki kişinin rolüne bürünerek olaylara onun gözlerinden

bakabilme becerisini sağlaması gerekir. Empatinin gerçekleşmesi için girilen rolde bir müddet kalınması ve sanki o kişi imişçesine tıpkı onun gibi düşünmek, hissetmek ve anlamaya çalışmak gerekir. Empati kurabilmenin ikinci ögesi ise empati kurulan kişinin duygu ve düşüncelerinin doğru şekilde anlaşılması ve algılanmasıdır. Empati kurarken karşıdaki kişinin yalnızca duygularının ya da yalnızca düşüncelerinin anlaşılması da eksiklik oluşturur ve empati için yeterli değildir. Empati iki temel bileşene sahiptir bunlar: “bilişsel rol alma/bilişsel perspektif alma” ve “duygusal rol alma/duygusal perspektif alma”dır. Karşıdaki kişinin rolüne girerek onun zihninde neler düşündüğünü anlamaya çalışmak bilişsel bir nitelik taşımakta ve bilişsel rol alma ile ifade edilmekte iken, karşıdaki kişinin rolüne girerek onun kalbinde neler hissettiğini hissetmeye çalışmak duygusal nitelik taşımakta dolayısıyla duygusal rol alma ile ifade edilmektedir. Bilişsel rolün, duygusal rol almanın ön şartı varsayıldığı kabul edilmektedir (Dökmen, 2005: 136).

Empati kurabilmenin üçüncü ögesi ise; empati kuran kişinin zihnindeki empatik algının karşı tarafa iletilmesidir. Karşılıklı bir diyalogda empati kuran tarafın karşıdaki kişinin sözel veya sözel olmayan duygu, düşüncelerini doğru anlamasına rağmen anladığını karşı tarafa iletmemesi durumunda empati kurma süreci tamamlanmaz. Yapılan araştırmalar insanların zihin dünyalarında kurdukları empati ile karşıya iletilen empatik mesajlar arasında önemli farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur. Empati kuran kişi algılamalarını doğru yaptığı halde karşı tarafı anladığını gösterme noktasında kendisini ifade ederken yetersiz ya da yanlış ifadelerde bulunması; başarılı bir empati kurma davranışının önündeki engellerden olabilmektedir (Dökmen, 2005: 137).

Araştırmacılar, empati kurabilmek için ben-merkezci davranıştan uzaklaşmanın önemini de ortaya koymaktadırlar. Egoantrik davranışlara bürünen birinin, muhatabının rolüne girmesi, dünyayı onun gözleriyle görebilmesi ve algılaması dolayısıyla empati kurabilmesi mümkün değildir. Ben-merkezçiliğin türlerinden herhangi birine sahip olanların diğer insanların gerçekliklerini fark etmede ve onların rollerine girmekte güçlük çektikleri ortadadır. Böyle olduğu için de diğer insanların bakış açılarını, duygu ve düşüncelerini anlamakta yetersiz kalırlar (Dökmen, 2005: 141-142). Empati kurabilmek için kişinin kendine ait üç benlik durumunu, yetişkin benliğin denetiminde dengeli bir şekilde kullanması gerekmektedir. Empati kurabilmek için ben-merkezcilikten uzakta karşıdaki kişinin rolüne bürünmek

önemlidir. Bu role sahip olmanın yolu algısal ve bilişsel rol alma imkanını sunan *yetişkin benlik durumundan* geçmektedir. Algısal ve bilişsel rolün karşılığı insanlara ve nesnelere ait fiziksel gerçekliklerin kavranmasıdır. Dolayısıyla *yetişkin benlik durumuna* uygun davranan bireyler bilişsel ve algısal rolleri gerçekleştirerek karşıdaki insanın duygu ve düşüncelerini gerçeklik zemininde algılayabilme imkanı bulacaktır (Dökmen, 2005: 157).

Empatinin kurulabilmesi için *yetişkin benlik* durumuna ihtiyaç olmakla birlikte tek başına yeterli değildir bu benlik durumunun yanında meraklı, yaratıcı ve spontan olma gibi doğal çocuk eğilimlerini içeren *çocuk benlik durumuna* da gerek vardır. Zira empatinin oluşması için merak ve yaratıcılık gibi dürtülere ihtiyaç vardır. Empati kuracak kişinin karşıdaki insanın rolüne girebilmesi için onun iç dünyasına yani fenomenolojik alanına karşı bir ilgi ve merak duyması gerekir. Dolayısıyla içindeki *Doğal-Çocuk'u* bastırmaması ve çocuk benlik durumundan faydalanması beklenir. Çocukluk duygularını bastırmayan kişiler başka insanların iç dünyalarına doğru yolculuğa çıkma macerasına karşı daha istekli olurlar (Dökmen, 2005: 158).

Empati kurabilmek için gerekli benlik durumlarından bir tanesi de *anababa benlik durumudur*. *Anababa benlik durumu*: empatik ilginin duyulmasında ve empatik tepkinin verilmesinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Özellikle koruyucu anababa benliğine sahip kişiler empatik tepki vermeye daha yatkın bireylerdir. *Anababa benliğine* sahip bir birey, muhatabına karşı zihninde oluşan empatik anlayışı sözlü ve sözsüz iletişim yolu ile ifade ederek karşıdaki kişiye duyduğu empatik ilgiyi iletmış ve gereken yardımı sunmuş olur (Dökmen, 2005: 159). Empati kurarken üç benlik durumunu dengeli ve yerinde kullanmanın önemi büyüktür. Bazen kişinin *yetişkin benlik durumuna* uygun iletişim kurmak bazen de *anababa ve çocuk benlik durumlarına* uygun sözlü veya sözsüz mesajlar göndermek gerekebilir (Dökmen, 2005: 160).

Kapsamlı bir empati kurabilmenin altı basamağı bulunmaktadır. *Birinci basamak*: nötr olmaktır ki ancak nötr olan bir kişi, önyargılarını bir kenara bırakabilir. Bu kişinin kendi düşünceleri ile karşıdaki kişinin düşüncelerini ayırıştırması beklenir. Zihninde diğer insanlara karşı kategorik düşünceleri (zenci-beyaz, alt kültür-üst kültür vb.) olanlar empati kuramazlar. *İkinci basamak*: aktif dinleyici ve soru soran olma aşamasıdır. Empati kuracak kişinin, karşı tarafı dinlerken onu anladığını

gösterecek bazı bedensel ifadelerde bulunması gerekir. Örneğin; son söylediği bir kelimeyi tekrar etmek veya başını sallamak, “bunu mu demek istiyorsun” gibi sorularla aktif dinleme gerçekleştirilebilir. *Üçüncü basamak*: karşıdaki kişi ile yer değiştirmek ve onun rolüne geçme aşamasıdır. “onun yerinde ben olsaydım ne hissedirdim, ne yapardım” vb. gibi sorularla kısa süreliğine onun yerin geçmek ve neler hissedip düşündüğünü anlamaya çalışmaktır. *Dördüncü basamak*: karşı tarafı olumlu-olumsuz her yönüyle kabullenme aşamasıdır. *Beşinci basamak*: çözüm üretici olmayı gerektirir. Burada kişiye davranışlarıyla ilgili açıklamalarda bulunulur. *Altıncı basamak*: kişiye rehberlik etmektir. Rehberlik; ona fikir vermek, seçenek sunmak, kararı ve kontrolü ona bırakmakla mümkündür (Tarhan, 2010: 177-179).

2.2.3.2. Empatik Anlayış

Empatik anlayış, empatik dinleyen bireyin, muhatabının duygu ve düşüncelerini algılayabilme yeteneğidir (Batar, 2005: 47). Empatik anlayış tutumunun geliştirilmesi hem psikoloji sahasında terapi yöntemi olarak kullanılan hem de günlük yaşamda sağlıklı insan ilişkileri kurabilme adına geliştirilmesi düşünülen önemli bir davranıştır. Empatik anlayış tutumunu geliştiren bireyler, çevresindeki insanlar için bir avantaj olmakta ve onların gelişimlerini kolaylaştıran ve destekleyen bir görev icra etmektedirler (Akkoyun, 1982: 68).

Empatik anlayış, günlük yaşamın her kesiminde ve her ilişki dinamiğinde kurulan iletişimi kolaylaştırma ve insanların duygusal yakınlıklarını artırma özelliğine sahiptir. Kendisiyle empati kurulan kişi, anlaşıldığını ve önemsendiğini hisseder. Anlaşıldığını ve önemsendiğini hissetmek; kişinin ruhsal iyilik halinin oluşmasını sağlamaktadır. Oluşan olumlu psikolojik hal ise kişiler arası ilişkilerin sağlıklı şekilde yürütülmesine yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda kendisiyle empati kurulan kişi, zamanla kendisine empati becerisiyle yaklaşan kişideki empatik davranış örüntüsünü modellediği görülmektedir (Yüksel, 2004: 343). İletişimdeki kaliteyi artırmak, iletişime konu olan mesajın içeriğini doğru anlamakla mümkündür. Sorunu en ince ayrıntısına varıncaya dek anlamak ve algılamak için empatik yaklaşımla algılama, bilme ve duyumsama becerilerine ihtiyaç vardır (Soylugüzel, 2019: 191).

2.2.3.3. Empatik Dinleme

İletişim, iki yönlüdür dolayısıyla karşılıklık esasına dayanır. Kişi, belli bir üslup, tonlama ve seçtiği kelimeler çerçevesinde mesajını karşı tarafa aktarmaya çalışır.

Muhatap ise karşısındaki kişinin duygu durumunu ve ruh halini dinlediği mesajın bağlamı, içeriği ve söyleniş şeklinden yola çıkarak kaynağı anlamaya çalışır. Kendisi de sohbetin amacı doğrultusunda oluşturduğu karşı mesaj ile iletişim sürecini devam ettirir. Kurulan iletişim süreci boyunca anlamalar yinelenir ve zihinde bir kanaat oluşur. Oluşan kanaatlerin sonunda muhataplar ortaya bir davranış koyarak ya çatışmalar ya da işbirliğine varırlar. Çatışma ve kavganın empati yoksunluğundan, anlaşmanın ise empati zenginliğinden kaynaklandığı görülmektedir (Soylugüzel, 2019: 188). Toplum içinde kurulan ilişkilerde tarafların birbirini anlaması için önyargılardan sıyrılmış bir şekilde birbirlerine yönelmeleri ve birbirlerine dönük duygu durumlarını ve içinde buldukları şartları doğru okumaları ve değerlendirmeleri gerekir. Taraflar birbirlerine daha içsel bir dil ile yaklaşarak, kendilerini diğerinin yerine koyarak iletişim kurmaya çalışmalıdır. Bütün boyutlarıyla doğru ve derin bir dinleme olmadan doğru anlama gerçekleşmez (Soylugüzel, 2019: 190). Dolayısıyla etkili bir iletişim kurmanın ilk şartı iyi bir dinleyici olmaktan geçer (Ekici, 2020: 295). Sosyal bilimlerde de empatik dinleme tekniğinin kullanılması gerektiği savunulur. Zira bu teknik ile yapılacak araştırmalar; yüzeysel tekniklere (mülakat, anket, odak grubu) oranlara daha gerçek ve daha doğru bulguların ortaya çıkmasına kaynaklık edecektir. Empatik dinleme tekniğinde; konuşmacıyla kurulacak güven hedeflenmektedir. Kurulan güvenin içsel düşünce, duygusal tepkiler gibi derin bilgiler elde etmede büyük bir önemi bulunmaktadır. Empatik dinleme tekniğinde dinleyicinin görevi konuşmacının yüzeyi geçmesine ve derin bilgiler verebilmesine yardımcı olmaktır (Akın, 2022: 53). Empatik dinlemenin amacı karşıdaki kişiyi daha iyi anlamaktır. Empatik dinleme karşı tarafın değer yargılarından bağımsız bir şekilde gerçekleşmez bilakis muhatabın değer yargılarını, dünya görüşünü, bakış tarzını bilmeyi ve hissetmeyi içeren bir dinleme şeklidir. Empatik dinleme, kulakların ötesinde dinlemeye gözlerin ve yüreğin de eşlik ettiği derin bir iletişimi ifade eder. Kısaca empatik dinleme, karşı tarafın ruhunun en derin iletişimini almak demektir (Covey, 2006: 275).

2.2.4. Empatik Tepki Basamakları

Empatik tepki, empati kuran kişiye ait bir davranıştır ve zihinde oluşan empatik anlayışın karşıdaki kişiye doğru şekilde iletilmesini ifade etmektedir. Kişi iletişim kurduğu şahsın duygu ve düşüncelerine nüfuz etse, tüm mesajları doğru anlasa dahi anladığını ona sözel veya sözel olmayan dil ile aktaramazsa empati kurma süreci

tamamlanmış sayılmaz. Yapılan bilimsel araştırmalar ortaya koymuştur ki; zihinde oluşan empati ile karşıya iletilen empati arasında ciddi farklılıklar söz konusudur (Dökmen, 2005: 137). Diyaloga girilen kişiye iki şekilde empatik tepki verilebilir: birincisi; beden dilimiz ile (yüz-beden) onu anladığımızı hissettirmek ikincisi ise; onu anladığımızı sözlü ifadelerle aktarmaktır. Etkili bir empatik tepki vermenin şartı da bu ikisini beraber kullanmaktır. Misalen; sıkıntılı bir anımızda birinin bize gülümseyerek yaklaşması ve kolumuza dokunarak “son günlerde çok bunalmışsın” demesi doğru bir empatik tepki vermenin örneği olabilir (Dökmen, 2005: 138). Empatik tepki vermenin en etkili yollarından biri de yüzü ve bedeni kullanarak sözsüz şekilde muhatabı anladığımızı ona hissettirmektir. Danışmanların danışanlarına empatik tepki ile yaklaşabilmeleri için eğitim ve uygulama yoluyla bu beceriyi kazanmaları gerekmektedir (Geçtan, 1993: 156).

Empatik tepki basamaklarının ve sıralamalarının oluşumu; bireylerin empatik eğilim ve becerilerini belirlemek maksadıyla yapılan çalışmalara dayanmaktadır. Bu empatik tepki sıralamaları, verilen empatik tepkilerin kaliteli olandan kalitesize doğru derecelendirilmesiyle ortaya çıkmaktadır (Dökmen, 2005: 151). Dökmen, 1988 yılında üç temel empati basamağı içeren “Aşamalı Empati Sınıflaması”nı ortaya koymuştur. *Aşamalı Empati Sınıflaması, ben, sen ve onlar basamağı*’ndan oluşmaktadır. Her basamağın kendi içinde duygu ve düşünce boyutları bulunmaktadır (Dökmen, 2005: 152-153). Bu basamaklar kısaca şöyle açıklanabilir:

- a) **Onlar Basamağı:** bu seviyede davranışta bulunan kişi, diğerinin duygu ve düşünce dünyasına dikkat etmediği, kendisine anlatılan sorun üzerine düşünmediği ve kendi duygu-düşüncelerini ifade edecek herhangi bir bildirimde bulunmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu basamakta kendisine anlatılan bir sorun üzerine tepki veren kişi, kendi benliğinden ve tecrübelerinden hareketle değil, o ortamda bulunmayan üçüncü şahıslara ait görüşler üzerinden değerlendirmelerde ve geribildirimde bulunur. Bunu da bir takım genellemeler yaparak veya atasözlerine başvurarak yapar. Onlar basamağına göre tepki veren kişi; parasını kaybettiği için dert yanan birine “ayağını yorganına göre uzat” diyerek kendi duygu ve düşüncesini değil, toplumun görüşüne, atasözüne başvurarak geri bildirimde bulunur.
- b) **Ben Basamağı:** burada empatik tepki veren birey ben-merkezci davranmaktadır. Dolayısıyla kendisiyle paylaşılan bir sıkıntı anında

muhatapının duygu-düşüncelerine eğilmek, odaklanmak yerine ona direkt akıl vermeye çalışır, eleştirir ya da kendine odaklanır. Bu basamakta tepki oluşturan kişi, kendisine arz edilen bir sıkıntı, problem karşısında “üzüldüm, aynı dert bende de var” diyerek konuyu kendi duygu ve düşüncelerine getirir.

Ben Basamağı’ndaki tepkiler incelendiğinde Onlar Basamağı’ndaki tepkilere binaen daha işlevsel ve nitelikli olduğu kabul edilebilir zira burada az da olsa karşıdaki kişinin rahatlatma ihtimali mevcuttur. Fakat yine de bu basamakta tepki veren kişi, bilişsel ve duygusal açıdan karşı tarafın yerine geçmediği, onun rolüne bürünmediği takdirde tam bir empatik iletişim kurmuş sayılmaz.

- c) **Sen Basamağı:** bu basamakta tepki oluşturan kişi, muhatapının duygu-düşüncelerine yaklaşarak, hissettiklerini hissetmeye, düşündüklerini anlamaya çalışır. Onun dünyasına ve rolüne bürünerek anladığı ve hissettiği duygular üzerinden geri bildirimlerde bulunur.

Tarhan’a göre ise empatik tepki seviyeleri, başarısız olandan başarılı olana doğru yedi derecede gösterilebilir (2010: 180-182). Bu seviyeler kısaca şöyle açıklanabilir:

- a) **Yüzeysel Empati:** bu seviyede tepki veren kişi, karşıdaki kişinin duygu ve düşünceleri üzerine derinleşmez ve klişeleşmiş ya da kalıplaşmış ifadelerle karşılık verir. Karşı tarafı anladığını hissettirmeden direkt akıl vermeye, yol göstermeye çalışır. Bu seviyede genelde “kendi düşen ağlamaz, etme bulma dünyası, beterin beteri var, takma kafana” gibi kalıpsal ifadelerle yüzeysel tepki verilir.
- b) **Ben Seviyesi:** bu seviyede tepki veren kişi dinlediği bir sorun karşısında “ben olsaydım böyle yapardım” diyerek kendi doğrularını ve düşüncelerini dayatmak bu seviyenin temel özelliğidir. Nasihat etmek, akıl vermek yaklaşımı empatiye girmez.
- c) **Sen Seviyesi:** bu aşamadaki tepki veren kişinin özelliği buyurganlık, yapmaya çalıştığı şey ise fikir aşılmasıdır. Tepkileri; “böyle yaparsan daha iyi olur, şöyle yapmalısın” şeklinde gelişir.
- d) **Biz Seviyesi:** bu seviyede diğerlerini göz ardı ederek grup içi kurulan bir ilişki mevcuttur. Empati gibi görünse de bu davranış bizzilik, ırkçılık, grupçuluktur.

- e) **Toplumsal Empati:** bu seviye empatinin en derin ve yüksek düzeyde olduğu seviyedir. Kişiler üstü gerçekleşen bu empati türünde kişi hem kendi hem de karşısındaki kişinin kişiliğinden bağımsız bir şekilde karşısındaki anlamaya çalışır. Bu aynı zamanda ideal empatiyi karşılar.
- f) **Evrensel Empati:** bu seviyedeki kişi bütün dünyayı göz önüne alarak düşünür. Dünyadaki bütün canlıları hatta gelecek kuşakları dahi düşünerek hareket etme aşamasıdır.
- g) **Zamanlar Üstü Empati:** bu seviyede kişi, bütün evreni ve geleceğini ayrıca kıyameti hesaba katarak empatik düşünme gerçekleştirir.

2.2.5. Empatik Eğilimin Oluşumu ve Gelişimi

Empatik eğilim ile kastedilen empatinin duygusal boyutudur ve bu boyut ile bireylerin günlük yaşam içinde kurabilecekleri empati potansiyeli ifade edilmektedir. Günlük yaşam içinde kurulan ilişkilerde bireylerin verdikleri empatik tepki düzeyleri aynı zamanda onların empatik eğilimlerini yansıtmaktadır (Dökmen, 1988 157). Empatik eğilim, sosyal ilişkilerde iletişimi başlatmayı ve onu doğasına uygun bir şekilde sürdürmeyi, muhatabın duygularını anlamayı, onun zihin kodlarıyla bakabilme ve düşünebilmeyi ayrıca farklı düşüncelere saygı duyarak hoşgörülle yaklaşabilmeyi içeren tutumları kapsamaktadır (Akkoyun, 1987: 96). Rogers (1976) ise empatik eğilimi, “sosyal duyarlılık” kavramı ile açıklamış ve bu iki kavramın iç içe olduğunu, herkesin sosyal duyarlılık ve empatik eğilim düzeylerinin birbirinden farklı olduğunu açıklamıştır (akt., Akkoyun, 1983: 64).

Empatik eğilimin nasıl oluşacağına yönelik iki farklı bakış açısı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi empatinin eğitim yoluyla kazanılabileceğini savunanların görüşü; ikincisi ise bireylerin bu beceriyi doğuştan getirdiklerine yöneliktir (Mert, 2017: 43). Empatinin eğitim yoluyla öğrenilebileceğini savunan Rogers’a göre; empatik eğilime sahip olan bireyler aynı zamanda sosyal duyarlılığa sahip olan bireylerdir. Fakat sosyal duyarlılığın her insanda bulunmadığına ve bir kişilik özelliği olduğuna dikkat çeken Rogers, bu tutumun eğitim ile kazanılabileceğini ve geliştirilebileceğini ifade etmiştir (akt., Akkoyun, 1982: 62). Empatinin eğitim ile değil de doğuştan getirilen bir yetenek olduğunu düşünenler ise; empatik eğilimin karakteristik bir kişilik özelliği olduğunu dolayısıyla bu becerinin eğitim ile kazanılamayacağını ifade etmişlerdir. Truax (1967) ve Stoffer (1968), kişide doğumdan itibaren var olan

yardıma yönelik kişilik özelliğinin herhangi bir eğitim ile desteklenmeden dahi onu empatik eğilime sahip bir birey yaptığını ifade etmişlerdir (akt., Mert, 2017: 45).

Empatinin çeşitli gelişim evrelerine göre oluşumundan bahseden araştırmaların özetle; empatik eğilimin oluşumu noktasında kalıtıma vurgu yaparak, çocukluğun ilk dönemlerinden itibaren görülen bir özellik olduğunu ortaya koymaktadır. Doğumdan itibaren kişide var olan empatik yatkınlığın çocuğun okul öncesi döneminde gelişmeye başladığı, çocukluğunun sonu ergenliğinin başlarında ise zihinsel gelişiminin daha iyi düzeyde olmasıyla, diyalog kurduğu kişiyi anlama, kendini bir başkasının yerine koyma, gerek kişilere gerekse topluma karşı duyarlılık geliştirme gibi tutumlar kazandığı görülmektedir. Ergenlik dönemindeki bireylerin de empati kurabildiği ve bir başkasının faydasına/lehine olanı düşünerek hareket ettikleri görülmektedir. Empati yeteneğinin, yaşam döngüsünün sonraki yıllarında da gelişim göstermeye devam ettiği ve sosyal çevre ile kurulan uyumlu ilişkiler neticesinde etkisini artırdığı görülmektedir (akt., Ayten, 2009: 64-65).

Ergenlik; çocukluk ile yetişkinlik döneminde yer alan bir çok gelişim ve değişimin bir arada yaşandığı bir dönemi içermektedir. Bu dönemde ergen birey, dindarlık ve empatik eğilimin oluşumunu da kapsayan bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimini tamamlama mücadelesi vermektedir. Ergenlik dönemindeki bireyler, bilişsel ve duygusal gelişimleri açısından olgunluk düzeyine erişmişlerdir. Erinliğin ilk dönemlerinde ben-merkezci bir tutuma sahip olan ergenler, bu dönemin sonunda; bir olayı bir çok açıdan düşünebilme, olayların sonuçlarını öngörebilme ve karşısındaki kişinin bakış açısına göre düşünebilme gibi kabiliyetlere sahip olurlar. Yine bu dönemde, kendisine karşı eleştirel bakabilme yetisini gösteren ergenlerin, hem kendine hem de üyesi olduğu grupların fikirlerine yönelik objektif bir boyuttan bakabilme becerisi kazandığı görülmektedir (Şahin, 2008: 152).

Kişinin yaşadığı öz ortamda empatinin bulunması ve yetişmesinde etkin rol oynayan kişilerin; empatik yaklaşım sahibi olmaları, empatik becerinin kazanılmasında önemli bir role sahiptir. Anne-babalar, öğretmenler ve hatta terapistlerin empatik olmayı arttırıcı etkileri ve yardımları bulunmaktadır. Dolayısıyla, kişinin etkisinde kaldığı bireyler duyarlılık ve hassasiyeti yüksek insanlar ise empatik eğilimi arttırıcı etkileri ve yardımları kişiye ulaşır. Bu da empati kurabilme yeteneğinin aynı zamanda eğitim yoluyla geliştirilebileceğini ifade etmektedir (Rogers, 1983: 112-113).

2.2.6. Empati Eğitimi Teknikleri

Empati yetisinin eğitim yoluyla oluşturulabileceği ve geliştirebileceğine dair araştırmalar mevcuttur. Empati becerisini kuşanmanın herkes için kazanımları bulunmakle beraber bazı meslek gruplarında özellikle bulunması beklenir zira empatik kişilerin insanlara daha kolay şekilde yardımcı oldukları gözlemlenmektedir. İnsanlara yardım etme becerisinin empatiyle ilişkilendirildiği noktalarda empatiyi öğrenerek geliştirmesi beklenen meslek grupları bulunmaktadır (Tarhan, 2010: 191).

Empatik iletişim kurma yetisini geliştirmek üzere kullanılan teknikler dört grupta ele alınmaktadır. Bunlar: *didaktik, yaşantısal, modelden öğrenme ve rol alma* teknikleridir (Dökmen, 1988: 167). Bu teknikleri kısaca şöyle açıklanabilir:

- a) **Didaktik Eğitim (Bilgi Verme) Tekniği:** Bu yaklaşımda alanında uzman şahsın liderliğinde, sağlıklı iletişim içeriği ve empati becerisi hakkında ihtiyaç duyanlara teorik bilgiler verilir.
- b) **Deneyimsel Eğitim (Experiential) Tekniği:** Bu teknik ile empati kuran bireyin davranışları ya yakından gözlemlenir ya da bir kamera, video yardımıyla davranışları kayda alınarak bireye empatik tepki tutumları hakkında öğretici dönütler verilir.
- c) **Modelden Öğrenme Tekniği:** Bu teknik ile kişi, modelden öğrenmektedir. Yani burada kişi empatiyi uzmanını gözlemleyerek modellemeye çalışır. Uzman kişinin kurduğu iletişim şekline bakarak empatiye dair öğrenme gerçekleştirir.
- d) **Rol Alma (Role Playing) Tekniği:** Kişi içinde bulunduğu durumun şartlarına göre diyalog kurduğu kişinin rolüne bürünerek onun duygu ve düşüncelerini anlamaya ve hissettiklerini hissetmeye çalışır.

Empati eğitimi sürecinde, bu tekniklerden biri kullanılabileceği gibi, bir kaçının bir arada etkileşimli olarak kullanılması da önerilmektedir.

Empati eğitiminde kullanılabilecek tekniklerden biri de *İlk Üç Dakika Tekniği*'dir. Bu teknikte ilk üç dakika içerisinde empatik iletişim kurabilmek amaçlanır. İnsanlar genellikle konuşmalara kendilerinden bahsederek başlarlar bu minvalde kendi benliklerine yönelik bilgilendirmelerde bulunurlar. Bu iletişim, empatiden uzak ve yıkıcıdır. Halbuki ilk üç dakika içerisinde her iki tarafında ilgisini çeken, ortak ilgi alanlarına yönelik yapılacak bir konuşma empatinin sağlandığı "İlk Üç Dakika

Tekniği”ni içeren bir iletişimdir. İletişimin başladığı anda kendimize yönelik ifadelerden kaçınırak karşı tarafı anlamaya ve tanımaya yönelik açık uçlu sorular yöneltmek bu tekniğin önemli bir ögesidir (Tarhan, 2010: 172).

2.2.7. Empati İle Karıştırılan Bazı Kavramlar

2.2.7.1. Empati ve Sempati

Empatinin kendisiyle en çok karıştırıldığı ve birbirinin yerine kullanıldığı kavram sempatidir. Bu iki kavramın birbirleriyle karıştırılma sebebi ikisinin de bir iletişim esnasında karşıdaki kişinin duygularına yönelik ortaya çıkan tepki şekilleri olmasıdır. Halbuki bu iki kavram arasında ince nüanslar bulunmakta bu da kavramları birbirinden ayırmaktadır (Akkoyun, 1982: 61). Sempati kavramı etimolojik açıdan incelendiğinde Eski Yunanca’daki kaynağının “sympatheia” olduğu görülmektedir. Sözcük, İngilizce’ye *sympathy* şeklinde aktarılmış ve birisiyle acı çekmek, birisine eşlik etmek şeklinde karşılanmıştır (Ersoy & Köşger, 2016: 2) Sempati (Duygudaşlık), acı çeken bir kimsenin duygularına karşı yüksek hassasiyet ve farkındalık hissetmeyi ve onu sakinleştirme, huzura erdirme mücadelesini ifade etmektedir. Sempatinin Wyschogrod’daki karşılığı ise: *ortak duygu (fellow feeling)*’dur (Davis, 2005: 77).

Sempatide kişi, muhatabının duygularını aynı şekilde paylaşmaktadır. Muhatabının üzüldüğü bir anda oturup onunla beraber üzülmesi, ağladığında onunla beraber ağlaması ya da sevindiğinde sevinmesidir. Sempati yapan insan, karşıdaki kişinin sorununu öyle içselleştirir ki kendi duyguları ile karşıdaki kişinin duygularının birbirinden ayırtamaz hale gelir. Yani özetle sempatide; ağlayanla ağlamak, sevinenle sevinmek vardır. Buna “global empati” de denmektedir. 0-1 yaş arası çocuklarda görülen bir empati şeklidir, bu yaş aralığındaki bebek ağlayan biri gördüğünde kendisi de ağlamaya başlar çünkü kendisi ile karşıdaki kişiyi ayırtamaz dolayısıyla duygusal okuryazarlığı yoktur (Tarhan, 2010: 162). Empatide aslolan karşıdaki kişinin duygu ve düşüncelerini anlamaktır. Sempatide ise anlamak gerekmediği gibi önemli olan duyguları paylaşmak ve yandaş olmaktır. Halbuki empatide; aynı duyguları paylaşmak gerekmez. Yani bir insanı anlamakla ona hak vermek arasında farklılıklar vardır. Buna dayanarak; empatide anlamaktan, sempatide ise karşıdaki kişiye hak vermekten bahsedilebilir (Dökmen, 2005: 138-140).

Empati ve sempati kavramlarının farklılıklarının anlaşılmasına dair verilen bir örnekte: kişi sempati kurduğunda; yardıma muhtaç, ağlayan, üzgün bir kimse ile karşılaştığında onun duygularına hemen eşlik edeceğini ve onunla beraber üzülen ya da ağlayarak hemhal olacağını fakat buna rağmen yardım etme davranışının ortaya çıkmama olasılığı mümkün görülmüştür. Fakat kişi burada sempati değil de empati kurmuş olsaydı; duygusal bir bağ kurup onunla üzülen ağlamasaydı da zihinsel düzeyde içinde bulunduğu durumu anlar ve gereken şekilde yardım etmeye çalışırdı. Dolayısıyla yapılan araştırmalar bu iki kavramın doğrudukları sonuçlar bakımından birbirinden farklılaştığını; sempatinin 'başkalarına yardım etme' davranışıyla negatif yönlü bir ilişkisi olduğunu, empatinin ise pozitif yönlü bir ilişki sağladığını ortaya koymaktadır (Ayten, 2009: 61).

2.2.7.2. Empati ve Özdeşim

Özdeşim, bir şahsın diğer şahıs ile bütünleşmesi, benlik ayrımlarının ortadan kalkarak tek bir benliğe sahip gibi düşünmeleri ve hissetmeleridir (Kuzgun, 1995: 136). Özdeşleşme ile, bireyin ait olduğu grupta bulunan üyenin düşünme ve davranma biçimlerini kendisine model alması ve onu bulunduğu hal üzere bilmesi kast edilmektedir. Her birey hayatının ilk evrelerinden itibaren kendisiyle özdeşim kurarak bir takım becerilerini modelleyecek bir rehber ihtiyacı duyar. Bu rehberler/modeller okul öncesi dönemde genelde anne ve baba olmaktadır. Çocuk değer yargılarını anne, babasının özelliklerini örnek alarak oluşturur (Mangır ve Baran, 1990: 67). Özdeşim; otomatik ve bilinç dışı işleyen zihinsel bir süreçtir, bu süreç kişinin bir çok yönü ile diğerine benzemesini içermektedir. Kişilerin savunmacı ya da uysal kişilik kimlikleri, kaynağını; genellikle sevilen, beğenilen ya da korkulan kişilerle kurulan özdeşimden almaktadır (Gülseren, 2001: 139).

Bir kimseyle özdeşim kurarken, kişide karşısındaki şahsın kişiliğine bürünme isteği ve birebir davranış sergileme arzusu yani aynılık talebi vardır. Burada özdeşim kuran kişinin benliğinden eser kalmamış bilakis benliğine diğer kişinin benliği yerleşmiştir. Bundan dolayı özdeşim denildiğinde bireylerin tek potada erimesi, ruhlarının benzeşmesi söz konusu iken, empatide ise ayrı potalar, ayrı ruhlar olarak ilişki kurarlar (Akkoyun, 1982: 61). Bireyin özdeşime yönelmesi kendine has kimliğinin önemini fark etmediği durumlarda ya da dünyadaki varlığına bir anlam, konum kazandırmaya çalıştığı hallerde ortaya çıkmaktadır. Kendi kimliğinin biricikliğini fark etmeyen bu ihtiyacı karşılamaya çalışırken fazla özdeşim kurabilir

ve öz varlığını, ruhunu tamamen özdeşim kurduğu kişinin ruhuyla karıştırabilir. Bu durum aşırı özdeşim yapmanın bir yansımasıdır (Davis, 2005: 79).

Empati ve özdeşim arasındaki en önemli farklardan bir tanesi; özdeşim yapan bireyin karşısındaki kişiyi hem zihinsel düzeyde anlaması hem de duygusal boyutta duyumsadıklarını bilmeye ve hissetmeye devam etmesi gerekir. Empati kuran birey ise, empati kurarken bu sürekliliği uzunca bir müddet sağlamak durumunda değildir, kısa süreliğine kendini diğer kişinin yerine koyarak gerekli ilgiyi ve yardımı aktarmış olur (Gülseren, 2001: 140). Yukarıdaki açıklamalardan hareketle empatide önemli olan diğerlerinin duygu ve düşüncelerini anlamak iken özdeşleşmede ise diğerlerine benzer davranışlar sergilemek olduğu söylenebilir.

2.2.7.3. Empati ve Sezgisel Tanı

Empati ve sezgisel tanı sıkça karıştırılan ve aynı tanımları karşılıyor olmamalarına rağmen birbirleri yerine kullanılan kavramlardır. Sezgisel tanı analiz etme, çözümlenme kabiliyeti ile ilgili bir kavramdır. Yani sağlanan iletişimin diğer tarafına yönelik yapılan gözlem neticesinde, şahsın ilgilerine, kimliğine, ahlaki veya mesleki tercihlerine dair bir yorum, analiz ya da çözüm getirme çabasını içermektedir. Dolayısıyla sezgisel tanıda bulunmak isteyen birey iletişime geçtiği kişinin zihinsel ve duygusal boyutuna katılarak, bunları derinden anlayarak ve hissederek değil, dışarıdan bir zihin-duygu okuması yaparak gerçekleştirir. Bireyin iç dünyasına dışarıdan bir bakış vardır. Empatide ise bireyin iç dünyasına dair dışarıdan değil, içeriden bir algılama ve duyumsama süreci bulunmaktadır (Akkoyun, 1982: 67-68).

2.2.8. Empatik Yaklaşımın Önemi

Kişiler arası ilişkilerin her tür ve düzeyinde sağlıklı bir iletişim oluşturabilmek için gerekli şartların başında muhatabın mutedil ve doğru şekilde anlaşılması gelmektedir. Zira ilişkilerin müspet zeminde başlaması ve aynı sıhhatte seyri için gereken temel erdemler; saygı, içtenlik ve empatidir (Baymur, 1990: 37). Empatik yaklaşım kişiye aradığı iç huzuru bulmasına ve çevresiyle sosyal uyumu yakalamasına katkılar sağlayacak sağlıklı bir yaklaşım türüdür. Özellikle sosyal uyum, empatik yaklaşım tarzıyla gerçekleşen bir yetenektir (Ünal, 1972: 71). Empatik yaklaşım, yalnızlık duygusunun çözülmesine olanak sağlar. Rogers'a göre, empatik tavır ile karşılaşan birey, kendisini büyük bir toplumun ferdi olarak görmeye ve bu topluma karşı aidiyet hissi duymaya başlar. Dolayısıyla empatik anlayış gören

kimse kendisini bir gruba ait hissetmenin vermiş olduğu değerli olma hissi ile olduğu haliyle kabul edilme ihtiyacını karşılamış olur. Empatik yaklaşımın gerçekleştiği ortamda birey: “Ben burada gizli şeylerimi, tuhaf, belki de anormal duygularımı, ne açıkça kendimle ne de bir başkasıyla konuştuğum duygularımı ifade edemiyorum. Buna rağmen, o benim duygularımı anlıyor, beni benim anladığımdan daha iyi anlıyor. Söylediklerimden benim ne demek istediğimi anladığında, o derecede kendimi yabancı ve uzak hissetmiyorum. Başka bir insan için benim bir anlamım var. Öylesine ki bu ilişki içinde iken bile dünyadaki diğer insanlarla ilişki kurmuş gibiyim artık yalnız değilim.” şeklindeki sözsüz deneyimlerini yaşar (Akkoyun, 1983: 114). Aynı zamanda empatik anlayış gören kimsenin kendini de olduğu haliyle kabul etme olasılığı artmaktadır. Zira empatiyle karşılandığında: “Eğer ben yargılanmıyorsam belki de düşündüğüm kadar anormal ve kötü değilim. Ben belki de kendimi bu kadar kötü değerlendirmemeliyim.” şeklindeki duyguları tecrübe eder. Yaşamında empatik tepki ile karşılaşmayan, bu tepkinin müspet niteliklerinden istifade etmeyen birey ise anlaşılmanın verdiği ızdırab ile kendi benliğine yönelik gerçekçi olmayan vasıfları yükleyecek, anormal ve kötü durumda olduğuna hükmedecektir. Aynı kişi yaşamında empatik davranış örüntüleriyle karşılaşmaya başladığında ise az önce zihninde kendi benliğine yönelik kurduğu olumsuz atıfları olumlu atıflar ile değiştirecek ve kendinin de tıpkı diğer bireyler gibi normal olduğuna ve büyük bir toplumun ferdi olarak yalnız olmadığına dair düşünceleri oluşup kökleşecektir (Akkoyun, 1983: 115). Kişinin kendisini tanıma ve kişiliğini olumlu anlamda geliştirip değiştirebilmesi için gerekli olan koşulların başında empatik yaklaşım gelmektedir. Anlaşıldığını hisseden kişide ortaya çıkan rahatlama, iç huzuru gibi duygular onun doğallığını ve yaratıcılığını ortaya koyarak kendisini gerçekleştirmesini sağlayacaktır (Batar, 2005: 82). Empatinin psikoterapideki yansımada danışan kendini daha çok tanıma imkanı bulur; anlayışlı bir öğretmenle karşılaşan öğrenci ise konuları daha iyi öğrenme ortamı bulmaktadır. Empatik ortam deneyimleyen kişiler, bu ortamın kendilerine sunduğu değerlendirici/yargılayıcı olmayan ve kabul edici/hoşgörülü özelliği sayesinde benliklerine yönelik özenli ve ödüllendirici tutumlar ortaya koyarlar (Batar, 2005: 85). Dolayısıyla bireyin, sosyal ilişki ağlarında empatik anlayış ile karşılaşması; kendine daha yakından mercek tutma, kendini gerçeklik zemininde görebilme ve değerlendirebilme fırsatı sağlaması ve onu olumsuz davranış

örüntülerini değiştirmeye yönlendirmede etkin rol oynar. Kendini ait hissettiği toplum ona bir ayna ve rehber olmaya başlar (Akkoyun, 1983: 118).

Empatik yaklaşım, gerek çocukların gerekse yetişkinlerin dünyasında öteki ile kurulan tüm ilişki çeşitlerinde iletişimin verimliliğini ve niteliğini arttıran önemli bir etkidir. Sosyal hayatı deneyimlemeye başlayan çocuklar zamanla içinde buldukları ortamın kültürünü, ilişkiler ağını, iletişim şeklini kodlamaya ve uyum kurmaya başlarlar. Yine empatinin bir kazanımı olarak toplumda kabul görmeyen mutluluğuna erişir aynı zamanda başkalarına ait sorunlara duyarlı şekilde yaklaşmayı, dertlerini anlamayı ve gerekli çözüm önerilerine başvurmayı ebeveynlerinin empatik dil ve davranış örüntülerinden öğrenirler. Aile bireylerinin birbirini anlamaya çalışması ve bu ekseninde iletişim kurmaları aile içi iletişimin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesini sağlar. Aile üyelerinin birbirlerine karşı anlayışı elden bırakması, dolayısıyla anlaşılmayı hissetmemenin beraberinde getirdiği gerginlik, bireyleri birbirine karşı saldırgan tavırlara sevk etmekte ve çatışmalı iletişim şekillerinin doğmasına sebebiyet vermektedir. Empatik yaklaşımı içeren bir iletişim süreci ise bu gibi sorunların oluşmasına engel olmaktadır (Döğüşgen, 2010: 162). Empati kavramı üzerine yapılan araştırmalarda; empatinin, kendini içtenlikle ifade etme konusunda yeterli hissetmeyi, bulunduğu sosyal çevreye karşı duyarlı, yardımsever olma ve prososyal davranış sergileme becerilerini artırdığı görülürken, saldırganlık ve antisosyallik gibi zararlı davranışları ise düşürdüğü tespit edilmiştir (Ersoy ve Köşger, 2016: 15).

Empatik yaklaşımda bulunan birey kendine yönelik de bir takım kazanımlar elde eder. Empatik yaklaşan birey, diğerlerinin bakış açılarına karşı gösterdiği anlayış kabiliyeti sayesinde açık fikirli ve hoşgörülü olmayı bir erdem haline getirir. Yine olaylara, kişilere empatik yaklaşan bir birey bu tarz sıkıntı veren durumlar karşısında soğukkanlı kalmayı başarabilir ve düşünerek hareket edebilir. Soruna odaklanarak, problemi bütün yönleriyle ele alma ve anlama fırsatı oluşturur. Sorunu anlamının vermiş olduğu rahatlıkla çözüm önerilerini oluşturur. Empatik yaklaşım, kişiyi tek tip düşünce kalıplarına ve katı hüküm koymaya karşı korur. Kısacası bireyin derinlemesine düşünmesini ve sorunları çok boyutlu bakış açılarıyla ele alıp değerlendirmelerde bulunarak doğru çözüm becerilerini kazanmasını sağlar (Sortullu, 2011: 59).

Empatik yaklaşım, ilişkilerdeki iletişim hatalarını en aza indirir. Etkili iletişimin en önemli unsurlarından olan empati, iş hayatında da önemli bir işlevselliğe sahiptir. Empatik personellere sahip kurum ve kuruluşlarda, daha az çatışma ve kriz vardır. Çünkü olası kriz ve çatışma anlarında empatik personeller, diğerlerinin ihtiyaçlarını doğru bir şekilde anladıkları ve doğru tepkilerle yaklaştıkları için sorunların hızlı bir şekilde çözümü sağlanabilir. Empatik yaklaşım, bireyleri çevreleriyle uyumlu bir şekilde yaşamaya yönlendiren bir özelliğe sahiptir. Empatik becerinin hakim olduğu toplumlarda kurulan empatik iletişim daha az sosyal çatışmanın yaşanmasını sağlarken, oluşan çatışmaların ise hızlı bir şekilde yapıcı çözümlere kavuşmasında etkin rol oynayacaktır. Empati becerisini bir rehber olarak kullanmanın iletişim için hayati etkileri bulunmaktadır. Dolayısıyla bireyler empatik yaklaşımları sayesinde toplumla uyum içerisinde yaşayabilir ayrıca topluma uyum sağladıkları için de empatik becerilerini geliştirmeye devam edebilirler (Çoruk, 2016: 114). Empatik yaklaşım, bazı meslek grupları için özellikle kazanılması gereken bir beceridir. Örneğin yapılan bazı araştırmalarda, empatik yaklaşımın; öğretmenlerin mesleki başarılarını artırdığı ve öğrencilerin de öğrenme motivasyonlarını sağladığı görülmüştür (Ünal, 1972: 71).

Yakın çevremizde yaşayan insanların ihtiyaçlarını bilmek ve gerektiğinde insanî bir yardım ulaştırabilmek için de empatik yaklaşıma ihtiyaç vardır. Empatik yaklaşım, bizi diğer insanların varlığından, hallerinden haberdar eden bir fonksiyonu da icra etmektedir. Kendimizden başka birilerinin de var olduğunu fark etmek, onların ihtiyaçlarını bilmek; karşımızdakinin halini derin bir bakış ile görmeyi, idrak edebilen bir zihinle algılayabilmeyi ve duyumsayan, hissedilen bir gönül ile mukabelede bulunmayı gerektirir. Farkındalık organlar empatiyi ortaya çıkartıp geliştirdiği gibi empati de bu organların işlevselliğini artırmaktadır (Altun, 2006: 91).

2.3. Dindarlık ve Empati İlişkisi

Dinlerin doğasında olumlu tutum ve davranışların teşviki, olumsuz tutum ve davranışların ise nehyi söz konusudur. Müntesiplerin uyması gereken emir ve yasaklar, bireyin ve toplumun yararına olacak işleri teşvik ederken, zararına olacak iş ve tutumlardan uzak durmasını sağlamaktadır. Din, bireylerin davranışlarını belirlemede önemli bir motivasyon kaynağıdır. Tüm dinler, insanlar arası ilişkileri düzenlemeye yönelik; yardım etmek, sevmek, korumak, birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamak gibi tüm prososyal tutum ve davranışları teşvik etmektedir. Campbell'a

(1976) göre din, kişileri sadece kendi ihtiyaçlarını değil diğerlerinin ihtiyaçlarını da göz önüne almayı ve bireyi bu ihtiyaçlar noktasında düşünmeye sevk ettirerek, güçlü ahlaki ilkelerin topluma yerleşmesini sağlar. Dolayısıyla Campbell, dinin ahlaki ilkelerin topluma benimsetilmesindeki büyük rolüne işaret etmektedir (akt., Korkmaz ve Hacikeleşoğlu, 2021: 537-538). Ağırman'a göre de erdemli tutum ve davranışları sergileme motivasyonunu etkileyen en önemli faktör ilahi kaynaklı aşkın değerlerdir. Empatik yaklaşımın da bir erdem olduğu düşünüldüğünde kişinin dinî değerlerinin yükselmesi onu daha empatik olmaya yöneltecek ve aynı şekilde empatik yaklaşımını arttırdıkça da dinî değerlerinin içselleşmesi mümkün olacaktır. Dinî değerlerin içselleşmesi; kişileri olumsuz tutumlardan olumluya taşıyacak ve kardeşlik, sevgi, merhamet, hoşgörü gibi duyguları aktive ederek empatik tutum ve davranışların ortaya çıkmasını sağlayacaktır (2006: 28). Buradan hareketle dinlerin, olumlu sosyal davranışlar konusundaki emir ve yasaklarının bireylerdeki empatik eğilimi artırdığı söylenebilir.

Dinin bazı özellikleri, inananlarını; daha yüksek bir empatik eğilime sahip olmaları yönünde etkilemektedir, bu özellikler kısaca: dinin; hoşgörü, saygı, samimiyet, sevgi, yardımlaşma, iyilikte bulunma gibi olumlu sosyal davranışları öğütlemesi ve bu davranışların ödüllendirileceğini ifade etmesi, kıssalardaki olumlu tutum ve davranışların rol-model alınarak empatik beceri ve tutumların geliştirilmesi, ölümden sonraki hayatın varlığına dair beyanların bireyleri dünyada karşılığı olmayan iyilikleri bile yapabilmelerini sağlaması ve dinlerin bazı ibadetleri toplu bir şekilde mabetlerde gerçekleştirilmesini istemesi bunun da sosyal ilişki ağlarının kurulmasını ve diğerinden haberdar olmayı sağlamasıdır (Einolf, 2006: akt., Ayten, 2013: 117).

İslam dini ibadet, muamelat ve ahlak alanında belirlemiş olduğu ilkelere empatik yaklaşım tarzını esas almıştır. Oruç tutmak, kurban kesmek, hacca gitmek, zekat, fitre, sadaka vermek veya hasta ziyaretinde bulunmak, taziyeye gitmek gibi bazı mü'minin keyfiyetine bırakılmış bazı ise kesin hükümlerle talep edilmiş birçok ödev mevcuttur (Karaman, 2006: 49). Bu ödevleri gerçekleştirirken, manevi temizliğin sağlanması, kişinin öz disiplin anlayışının gelişmesi, fedakârlık duygusunun ve cömertlik tutumunun artması, sabır gösterme, ruhsal dayanıklılığın güçlenmesi, sağlıklı ve sağlam bir kişiliğin oluşması gibi empati ile ilgili fonksiyonlar mevcuttur (Şentürk, 2008: 139-148). İslam dini; müntesiplerinden,

yaratılan tüm varlığa dönük olarak kurduğu ilişkilerde, sevgiyi, saygıyı, merhameti, hoşgörü ve anlayışı esas almalarını talep etmiş ve kişiler arası ilişkilerde benmerkezcilikten uzak, içten, samimi ve yardımsever olmalarını, yaratılan her varlığı Yaratan'dan ötürü sevmelerini istemiştir (Özcan, 2016: 2763). Nitekim; *ben* ve *öteki* arasındaki ilişkilerin niteliğini belirleyen İslam dini'nin, empatinin öz düşüncesi ile uyum içinde olduğu görülmektedir. Empatinin temelinde yatan bir başkasının duygu ve düşüncelerini kendisine aitmiş gibi anlama ve hissetme becerisi, İslam'ın, "kendinize nasıl davranılmasını istiyorsanız başkalarına da o şekilde davranın" şeklindeki dini tavsiyesi ile uyum içindedir (Ayten, 2013: 79; Buhari, 1992: İman 7). Dolayısıyla, İslam dininde; sadece kendini düşünen, kendi menfaatlerini gözetten benmerkezci anlayışa yer yoktur. Beraber bir sosyal çevreyi paylaşan insanların birbirlerinin ihtiyaçlarından haberdar olmaları, gereğini yerine getirmeleri gerek insaniyet gerekse İslamiyet nazarında asli vazifelerdir. İnanan insan; bu dünyada kendisinden başka insanların da var olduğunu yüksek bir bilinç ve farkındalık eşliğinde bilir ve onları her anlamda gözetmenin, yardım etmenin görevi olduğunu idrak eder (Sancaklı, 2006: 39). İslam dini hem empati yapmayı öğütlemekte hem de ibadetlerle empati sürecinin yaşanmasını sağlayarak kişiyi yardım etme davranışına yönlendirmektedir. Örneğin, oruç ibadetini yerine getiren bir müslüman, imsak ile iftar arasında yaşadığı yeme-içme mahrumiyetinin kendisine yaşattığı muhtaçlık duygusu ile açlık ve yoksulluk çeken insanların halini daha iyi anladığı bir zihinsel dönüşüm geçirir. Bu bilişsel farkındalık yani oluşan empati duygusu bireyi diğerlerine yardım etmeye sevkeder (Ayten, 2013: 118).

Dini öğretilere uygun yaşanan bir dindarlık, başkalarıyla empati kurmayı ve kişilerin içinde bulunduğu durumların anlaşılmasına yönelik kolaylık sağlar. Bu empatik eğilim, kişiye; karşılığını beklemediği yardımlar yapabilme gücü kazandırır (Ayten, 2013: 118). Dinin teşvik ettiği empatik tutumların ortaya çıkması için; dinin, doğru bir şekilde anlaşılması ve yaşanması gerekmektedir. Bu şekilde yaşanan samimi bir dindarlık, empatik düşünme ve davranma becerisinin kazanılmasına öncülük etmektedir (Özcan, 2016: 2777). Dinî öğretilere uygun, doğru ve samimi olan dindarlığın; psikolojideki en yakın karşılığı *iç güdümlü dindarlık*tır. Bu bağlamda, Batı'da yapılan bazı bilimsel araştırmalar, iç güdümlü dindarlık ile empati becerisi arasında olumlu yönde ilişkiler olduğunu göstermiştir. Örneğin Watson 1984'te empatik eğilim ile iç güdümlü dindarlık değişkenlerine yönelik araştırmasında içten

kaynaklı dindarlığın empatik beceri üzerinde olumlu etkileri olduğunu, dışarıdan güdülenen dindarlığın ise empatik beceri üzerinde bir işleve sahip olmadığı sonucunu ortaya koymuştur (Watson, 1984: 213-214). Türkiye’de yapılan araştırmalar da dini tutum ve davranışlar grubunun empatik eğilim niteliğine yönelik olumlu sonuçlar ortaya koymaktadır (Ayten, 2009; Karakaş, 2014; Korkmaz, 2018; Özcan; 2007; Şahin, 2008; Uslu, 2019; Uysal, 2016). Örneğin Ayten’in 2009’daki çalışma bulguları da dindarlığın empatik eğilim üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymakta ve dindarlığının bir gereği olarak muhtaçlara yardım eden, komşusuna iyi davranan ve dürüst olan dindarların başkalarına karşı anlayışı, hoşgörüyü, merhameti ve diğergam olmayı sağlayan empatik eğilim becerilerinin de dindarlıkları ile doğru orantıda arttığını ortaya koymuştur (Ayten, 2009: 151).

2.4. İlgili Araştırmalar

Yerel alan yazında dindarlık ile empati ilişkisini doğrudan ele alan çeşitli araştırmalar bulunmaktadır (Hasankahyaoğlu, 2008; Çakır, 2015; Çetin, 2010; Özcan, 2007; Şahin, 2008). Dindarlık ve empati ilişkisine üçüncü bir değişken eklenerek yapılan araştırmalar da mevcuttur (Ayten, 2009; Karagöz, 2022; Karakaş, 2014; Korkmaz, 2018; Korkmaz, 2020; Korkmaz ve Hacıkeleşoğlu, 2021; Uslu, 2019; Uysal, 2016).

Empati ve dindarlık ilişkisini doğrudan ele alan araştırmaların içerik ve bulguları kısaca şu şekildedir:

Özcan, *Empati ve dini inanç arasındaki ilişki üzerine bir araştırma* isimli yüksek lisans çalışmasında, örneklem olarak farklı lise türlerinde öğrenim gören öğrencileri ve muhtelif meslek çalışanlarını ele almış, 17-55 yaş aralığındaki bireyleri tesadüfi örneklem metoduyla çalışmasına dahil etmiştir. Araştırma sonucunda empati ile dindarlığın toplam puan değerlerinde bir ilişki bulunmamış fakat alt boyut empatik ilgi ile dindarlık arasında olumlu ilişkiler tespit edilmiştir. Özcan’ın araştırma başında verdiği hipotezi, dindarlık ile empati düzeyi arasındaki olumlu ilişki verileriyle desteklenmiştir (2016b: 2778; 2007: 73).

Hasankahyaoğlu tarafından yapılan *Dindarlık empati ilişkisi* isimli yüksek lisans çalışmasında örneklem olarak üniversite öğrencilerini ele almış ve dindarlık düzeyleri ile empatik eğilim düzeylerini incelemiştir. Araştırma sonucunda bu iki değişken arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir (2008:84).

Şahin, *Ergenlerde dindarlık ve empati* isimli çalışmasında, ergenler grubu üzerinden gerçekleştirdiği araştırmasında dindarlık ile empati ilişkisini ele almıştır. Araştırma neticesinde katılımcıların dindarlık düzeyleri ile empati becerileri arasında anlamlı derecede olumlu ilişkiler tespit edilmiştir. Bulgular neticesinde dindarlık arttıkça empatik eğilim de artış göstermiştir. Dindarlığın davranış boyutu empatik eğilimle en yüksek ilişkili boyutu olarak tespit edilmiştir. Bunları sırasıyla duygu, bilgi ve inanç boyutları takip etmektedir (2008: 163-167).

Çetin, *Ortaöğretim düzeyi gençlerde dindarlık-empati ilişkisi (Isparta örneği)* isimli yüksek lisans araştırmasında lise öğrencilerinin dindarlıkları ile empati düzeyleri arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmıştır. Araştırma sonuçlarına göre dindarlık ile empati arasında anlamlı düzeyde olumlu ilişki tespit edilmiştir (2010: 97).

Çakır'ın, *Ortaokul öğretmenlerinin dindarlık düzeyleri ile empatik eğilim düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi (Ünye Örneği)* isimli yüksek lisans çalışmasının amacı öğretmenlerin empati ile dindarlık düzeylerinin bazı değişkenler ile ilişkilerini tespit etmek ve bu ilişkilerin yönünü ortaya koymaktır. Araştırmada, öğretmenlik mesleğini icra eden bireylerden oluşan örneklem grubu ile çalışılmıştır. Araştırma neticesinde, iki temel değişken arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler gözlemlenmiş ve dindarlığın empatik eğilimi arttıran önemli bir faktör olduğu görülmüştür (2015: 114-115).

Empati ve dindarlık ilişkisini üçüncü bir değişkenle ele alan araştırmaların içerik ve bulguları ise kısaca şu şekildedir:

Ayten'in, *Prososyal davranışlarda dindarlık ve empatinin rolü* isimli çalışmasını, kolay ve kota örnekleme yöntemleriyle ulaştığı 16-74 yaş arası bireylerle gerçekleştirmiştir. Araştırma neticesinde dindarlık (alt boyutları dahil olmak üzere) ile empatik eğilim arasında güçlü ve olumlu ilişkiler ortaya konmuştur. Dolayısıyla dindarlık, empatik beceri üzerinde olumlu etkileri bulunan önemli bir faktör olarak gözlemlenmiştir (2013b: 183, 2009: 167).

Karakaş, *Gerçeklik terapisi yönelimli dini başa çıkma psikoeğitim programının affetme esnekliği, empati ve stresle başa çıkma üzerindeki etkisi* isimli doktora çalışmasında katılımcılara yönelik deneysel yöntemle dini başa çıkma programı uygulanmış ve neticede psiko-eğitim programıyla desteklenen dini başa çıkma stilinin katılımcılardaki empati puanını yükselttiği gözlemlenmiştir (2014: 165).

Uysal, empatik eğilim, anne-baba tutumları ve dindarlık arasındaki ilişkileri incelediği araştırmasında, lise ve üniversite öğrenci guruplardan oluşan gençleri örneklem olarak almıştır. Araştırmanın amacı, dindarlık ile empatik eğilim arasındaki ilişkinin yönünü ve düzeyini tespit etmektir. Araştırma neticesinde dindarlık ile empati arasında güçlü pozitif yönlü ilişkiler saptanmış ve dindarlık düzeyi arttıkça empatik eğilim ve becerilerin de artış gösterdiği tespit edilmiştir (2016: 36).

Korkmaz'ın, dindarlık, ego sağlamlığı ve empati arasındaki ilişkileri incelediği araştırmasının amacı dindarlığı eğitime ve cinsiyete göre incelemek ve ego sağlamlığı, empatik ilgi ve dindarlık arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Araştırma neticesinde empatik ilgi ile dindarlık arasında olumlu ve anlamlı ilişki görülmüş ayrıca dindarlığın empatik ilgiyi yordadığı sonucuna ulaşılmıştır (2018: 601).

Uslu, hekim ve hemşirelerin dindarlık, empati ve özgecilik düzeylerini ele aldığı araştırmasında, değişkenler arası ilişkileri ortaya koymuştur. Araştırma neticesinde empatik eğilim ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı derecede olumlu ilişkiler tespit edilmiş ayrıca dindarlıkla paralel olarak empatik eğilimin de arttığı gözlemlenmiştir (2019: 108).

Korkmaz, *Dindarlık, empati ve sürücü davranışları arasındaki ilişkiler* isimli araştırmasında ise, 20-58 yaş aralığındaki örneklem grubu ile çalışmıştır. Araştırmanın amacı dindarlık, empati ve sürücü davranışları arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Araştırma neticesinde, korelasyon analizi sonucunda empatik eğilim ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Regresyon bulgularına göre ise dindarlık empatik eğilimin yordayıcı olarak görülmüştür (2020: 641).

Korkmaz ve Hacıkeleşoğlu'nun beraber hazırladığı *Prososyallik, empatik eğilim ve dindarlık arasındaki ilişkiler üzerine bir araştırma* isimli araştırmanın amacı ilgili değişkenler arası ilişkileri ortaya koymaktır. Araştırma, ilişkisel metodla, 17-60 yaş arası bireylerle yapılmıştır. Araştırma neticesinde; dini ibadet ile empatik eğilim arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiş ve dindarlığın empatik eğilim düzeyini artırdığı gözlemlenmiştir (2021: 562).

Karagöz'ün, dindarlık, empatik eğilim ve kültürarası duyarlılık ilişkilerini incelediği araştırmasının amacı üniversitenin ilahiyat ve hemşirelik bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin dindarlık, empati ve kültürlerarası duyarlılık seviyelerini

belirlemek ve değişkenler arası ilişkileri tespit etmektir. Araştırmanın örneklem grubunu; İlahiyat Fakültesi ve Hemşirelik Bölümü lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma bulgularına göre; dindarlık düzeyi ve empatik beceri arasında anlamlı seviyede olumlu ilişkiler tespit edilmiştir (2022: 572).

Yabancı alan yazında da empati ile dindarlık arasında pozitif yönlü ilişki tespit eden çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar, genel olarak iç güdümlü dindarların başta empati olmak üzere, merhamet duyma, yardım etme, fedakarlık gösterme ve dürüst olma gibi olumlu sosyal davranışlara daha fazla eğilim gösterdiklerini ortaya koymuştur (Argyle, Hallahmi, 2000: 180). Örneğin, Watson'un 1984'te gerçekleştirdiği bir araştırmada empatik eğilimin iç güdümlü dindarlık ile pozitif, dış güdümlü dindarlıkla ise negatif ilişkili olduğu görülmüştür (1984: 213-214). Yine Pakistan'da yapılan araştırma bulgularına göre de, içten kaynaklı dindarlık ile empatik ilgi arasında pozitif ilişkiler bulunmuştur (Ziasma Khan vd., 2005: akt., Ayten, 2009: 91).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

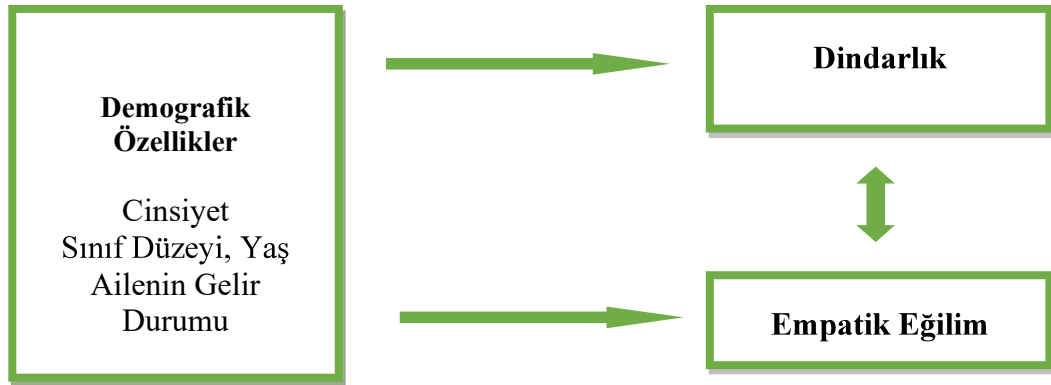
YÖNTEM

Bu bölümde; araştırmanın yöntemi, modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin analizi ele alınmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla ilişkisel tarama modeli (survey metodu) kullanılmıştır. Tarama modeli, bir grubun belirli özelliklerinin belirlenmesi amacıyla ilgili veriler toplanarak yapılan çalışmalardır. İlişkisel tarama yöntemi, iki veya daha çok sayıdaki değişken arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin derecesini ve yönünü belirlemeyi amaçlar (Büyüköztürk, vd., 2020: 25).

Şekil 3.1: Değişkenler Arası İlişkileri Gösteren Araştırma Modeli

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2022-2023 Eğitim-Öğretim yılı içerisinde İstanbul ili, Avrupa Yakası'nda, İmam Hatip Liselerinde öğrenim görmekte olan öğrenciler oluşturmaktadır. Bu bağlamda 2022 yılında İstanbul ili Avrupa Yakası'nda öğrenim görmekte olan 329.286 İHL öğrencisi bulunmaktadır. Ancak evren grubunun

tamamına ulaşmak güç olacağından dolayı örneklem grubu belirlenmiştir. Buna göre evren büyüklüğü 100.000-1.000.000 kişi aralığında olduğu durumda $\pm$ %5 hata payı ile %95 güven aralığında ulaşılması gereken katılımcı sayısı 382'dir (Balcı, 2018: 109).

Araştırmanın örnekleme, İstanbul ili Sultangazi ilçesi olup örneklem kesitini, Sultangazi İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı Bezmialem Valide Sultan KAİHL, Recep Tayyip Erdoğan KAİHL, Mehmet Akif Ersoy AİHL ve Mehmet Yaşar Kandemir AİHL şubelerinde öğrenim gören, basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilmiş 398'i kız, 304'ü erkek, toplam 702 gönüllü öğrenciden oluşmaktadır.

Örneklem grubunun demografik bilgilerine Tablo 3.1'de yer verilmiştir.

Tablo 3.1: Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

		n	%
Cinsiyet	Kız	398	56.7
	Erkek	304	43.3
Yaş	14	116	16.5
	15	183	26.1
	16	169	24.1
	17	172	24.5
	18	62	8.8
	Sınıf	9	125
10		188	26.8
11		141	20.1
12		248	35.3
Ailenin Gelir Durumu	Düşük	84	12.0
	Orta	465	66.2
	Ortanın Üstü	129	18.4
	Yüksek	24	3.4
	Toplam	702	100.0

Tablo 3.1'e göre katılımcıların %56.7'si kız, %43.3'ü erkektir. %16.5'i 14 yaşında, %26.1'i 15 yaşında, %24.1'i 16 yaşında, %24.5'i 17 yaşında, %8.8'i 18 yaşındadır. %17.8'i 9.sınıf, %26.8'i 10.sınıf, %20.1'i 11.sınıf, %35.3'ü 12. sınıf düzeyindedir. %12'sinin ailesinin gelir durumu düşük, %66.2'sinin ailesinin gelir durumu orta, %18.4'ünün ailesinin gelir durumu ortanın üstü, %3.4'ünün ailesinin gelir durumu yüksektir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak, katılımcıların sınıf düzeyi, yaş, cinsiyet, ailenin ortalama aylık gelirine ilişkin demografik bilgileri belirlemek amacıyla *Kişisel Bilgi Formu*; ikinci bölümde empatik eğilim düzeylerinin tespiti için *Empatik Eğilim Ölçeği*; son bölümde ise dindarlık düzeylerini değerlendirmek amacıyla *Kısa Dindarlık Ölçeği* kullanılmıştır. Ölçekler için gerekli makamlardan izinler alınmış olup ekte sunulmaktadır (EK-1, EK-2). Kullanılan ölçekler ile ilgili gerekli bilgiler aşağıda detaylıca verilmektedir.

3.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada, içeriği araştırmacı tarafından hazırlanan ve sosyo-demografik bilgilerin belirlenmesi için *Kişisel Bilgi Formu* kullanılmıştır. Formda araştırmaya katılan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin niteliklerine yönelik bazı sorular (cinsiyet, sınıf düzeyi, yaş ve ailenin gelir durumu) yer almaktadır.

3.3.2. Kısa Dindarlık Ölçeği

Dindarlık ölçme, özel yöntemler kullanarak bireyin dindarlık seviyesini belirlemeye ve belirlenen seviyeyi matematiksel karşılıklarla nitelendirme. Anket tekniği dindarlığı belirlemek için kullanılan yaygın yöntemlerden biridir. Dindarlık düzeyi ise, her bir ölçeğin dindarlık tanımı çerçevesine göre bireylerin dindarlık seviyelerini anlatmak için kullanılan bir ifadedir. Dindarlık düzeyleri, ölçekte alınan puanlarla ifade edilmektedir. Ölçeklerin kendine has alt-üst puan sınırları vardır. Dolayısıyla ölçeklerden elde edilen yüksek puanlar dindarlık düzeyinin yüksekliğini ifade ederken düşük puanlar ise dindarlık düzeyinin düşüklüğünü ifade etmektedir (Onay, 2001: 440).

Araştırmada örneklem grubunun, dindarlık düzeylerini belirlemek için Ayten (2012) tarafından oluşturulan *Kısa Dindarlık Ölçeği*'nin, Ayten ve Hussain (2017)

tarafından yeniden yapılandırılan formu kullanılmıştır. Ölçeğin ilk formu, inanç-etki ve bilgi-ibadet olmak üzere iki alt boyuttan oluşan 9 maddelik 3'lü likert tipte bir ölçek olarak tasarlanmıştır. Ölçeğin ilk formuna ait güvenilirlik katsayısı ölçek geneli için .76 olarak tespit edilirken, dini etki boyutunda .75, dini inanç ve ibadet boyutunda ise .60 olarak belirlenmiştir (Ayten, 2012).

Ölçeğin ilk formundaki maddeler, Ayten ve Hussain (2017) tarafından iki alt boyutu bulunan 5'li likert tipte bir ölçek olarak revize edilmiştir. Tersten puanlanan maddenin bulunmadığı *Kısa Dindarlık Ölçeği: Her Zaman, Çoğu Zaman, Bazen, Nadiren, Hiçbir Zaman* ifadeleriyle yapılandırılmıştır. Seçeneklere atfedilen değerler 5 ila 1 puan arasında; yüksek puandan düşük puana göre sıralanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 9 ve en yüksek puan 45'tir.

Bu araştırmada ulaşılan veriler üzerinden yapılan analiz sonucunda ise ölçek genelinin güvenilirlik katsayısı .82 olarak bulunmuştur. Ölçeğin *inanç-etki* boyutunun güvenilirlik katsayısı .82 iken, *bilgi-ibadet* boyutunda bu değer .60 olarak tespit edilmiştir (Tablo 3.2). Literatür açısından cronbach alpha değerinin .60 üzeri olması ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğu anlamına gelmektedir (Kılıç, 2016). Ölçek bu değerler ile geçerli ve güvenilir olduğundan araştırmada kullanılması uygun görülmüştür.

3.3.3. Empatik Eğilim Ölçeği

Araştırmada, kişinin başkasını anlayabilme, kendisini bir başkasının yerine koyabilme yetisini ölçmek amacıyla Ayten (2009) tarafından oluşturulan Empatik Eğilim Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin 7 maddesi M. Davis'in (1996) Kişilerarası Etkileşim İndeksi'nden alınmış, üzerine Ayten tarafından 2 madde daha eklenerek toplam 9 maddelik bir *Empatik Eğilim Ölçeği* oluşturulmuştur. *Empatik Eğilim Ölçeği: Her Zaman, Çoğu Zaman, Bazen, Hiçbir Zaman* ve sırasıyla 4, 3, 2, 1 şeklinde puanlandırma ile 4'lü likert türde yapılandırılmıştır. Bu puanlandırma sistemine göre ölçek, en yüksek 36; en düşük ise 9 puan vermektedir. Analiz edilen ölçeğin tek boyuta sahip olduğu görülmüştür.

İç tutarlılık analizlerine tabi tutulan ölçeğin, cronbach alpha değeri .74 olarak tespit edilmiştir (Tablo 3.2). Ölçeğin aldığı bu değer istatistiki açıdan geçerli ve güvenilir olduğundan araştırmada kullanılması uygun bulunmuştur.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizi için SPSS 27 programı kullanılarak 702 verinin ilişkisel ve betimsel analizleri yapılmıştır.

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla *skewness* (basıklık) ve *kurtosis* (çarpıklık) testi, ölçeklerin güvenilirliklerini ölçmek için ise *cronbach alpha* iç tutarlılık analizi yapılmış ve Tablo 3.2’de verilmiştir.

Tablo 3.2: Ölçeklere Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, Güvenirlik Katsayısı, Basıklık (Skewness) ve Çarpıklık (Kurtosis) ve Cronbach Alfa Değerleri

	<i>n</i>	<i>Min</i>	<i>Maks</i>	$\bar{X}$	<i>SS</i>	<i>Basıklık</i>	<i>Çarpıklık</i>	<i>Cronbach Alpha</i> (α)
Empatik Eğilim Ölçeği	702	10	36	26.27	4.53	-0.16	-0.26	0.74
Kısa Dindarlık Ölçeği	702	13	45	36.42	5.92	1.32	-1.02	0.82
İnanç/Etki	702	5	25	20.04	4.06	1.33	-1.14	0.82
Bilgi/İbadet	702	6	20	16.38	2.70	0.30	-0.70	0.60

Tablo 3.2.’de *Empatik Eğilim* ve *Dindarlık* Ölçeklerine ait güvenirlilik katsayıları ve ölçeklerin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Literatür açısından cronbach alpha değerinin .60 üzeri olması ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğu anlamına gelmektedir (Kılıç, 2016). Tüm ölçeklerin cronbach alfa değerleri kontrol edilmiş ve bu değerlerin .60 üzeri olduğu gözlemlenmiştir. İkinci aşamada, ölçeklerin normal dağılım gösterip göstermediği değerlendirilmiştir. Değerlendirme aşamasında, ölçeklerin basıklık ve çarpıklık katsayıları kontrol edildiğinde -2+2 referans aralığını sağladığı görülmüştür (HahsVaughn ve Lomax, 2020). Tüm bu sonuçlara göre yapılan bu araştırmada parametrik testler yapılması uygun görülmüştür.

Empatik eğilim ve dindarlık düzeylerinin katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek maksadıyla fark analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu analizlerde, iki kategorili demografik değişkenlere yönelik karşılaştırmalarda bağımsız örneklem t-testi, ikiden fazla kategorili demografik

değişkenlere yönelik karşılaştırmalarda ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. ANOVA testi sonucuna göre gruplar arasında istatistiksel olarak önemli bir fark varsa, grup varyansları homojen ise bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu ortaya koymak amacıyla Tukey Testi yapılmıştır.

“İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ile dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” alt probleminde korelasyon ilişkisine bakılmıştır. Korelasyon katsayısının ideal değeri -1 ile +1 arasındadır. Bu katsayı değerleri 1.00 olduğunda mükemmel olumlu ilişkiyi; -1.00 olduğunda mükemmel olumsuz ilişkiyi; .00 değeri aldığıda ise ilişkinin yokluğunu ifade etmektedir. Katsayının mutlak değerinin .70 ile 1.00 arasında olması yüksek dereceli ilişkiye; .70 ile .30 arasında olması orta dereceli ilişkiye; .30 ile .00 arasında ise düşük derecedeki ilişkiyi göstermektedir (Büyüköztürk, 2020: 32).

“İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeyleri empatik eğilimi yordamakta mıdır?” alt probleminin cevabı için basit regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Regresyon analizi, iki veya daha fazla değişkenin olması durumunda, birinin bağımlı diğerinin ise bağımsız şeklinde ele alınarak matematiksel eşitlik ile açıklanma sürecidir (Büyüköztürk, 2020: 93).

Araştırmadaki tüm analizler %95 güven aralığı referans alınarak, $p < .05$ anlamlılık düzeyinde gerçekleştirilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Bu bölümde verilerin analizinden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Birinci Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi “*İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ve dindarlık düzeyleri yaşlarına, cinsiyetlerine, sınıflarına ve ailenin gelir düzeyi ilişkisine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?*” şeklindedir.

4.1.1. Cinsiyet

Örneklem grubunu oluşturan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ve dindarlık düzeyleri arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla Bağımsız Gruplar t-Testi analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4.1’de sunulmuştur.

Tablo 4.1: İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Dindarlık Düzeylerinin Cinsiyete Göre Bağımsız Gruplar t-Testi Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Kadın (n=240)		Erkek (n=184)		t	df	p
	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS			
Empatik Eğilim Ölçeği	27.03	4.47	25.28	4.43	5.15	700	0.000*
Kısa Dindarlık Ölçeği	36.46	6.00	36.36	5.83	0.23	700	0.820
İnanç/Etki	20.05	4.07	20.03	4.06	0.09	700	0.932
Bilgi/İbadet	16.41	2.65	16.34	2.77	0.37	700	0.710

* $p < .05$

Tablo 4.1 incelendiğinde araştırmaya katılan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeylerinde cinsiyet açısından anlamlı bir farklılaşma gözlemlenmemiştir ($p > .05$).

Araştırmaya katılan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilim düzeyleri cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılaşmıştır ($t(700)=5.15, p < .05$). Buna göre kız öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinin ($\bar{X}=27.03$) erkek öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinden ($\bar{X}=25.28$) anlamlı şekilde daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

4.1.2. Sınıf Düzeyi

Örneklem grubunu oluşturan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ve dindarlık düzeyleri arasında sınıf kademesi değişkeni açısından anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4.2’de sunulmuştur.

Tablo 4.2: İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Dindarlık Düzeylerinin Sınıf Düzeyine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Sınıf Düzeyi								F(3,698)	p
	9. Sınıf		10. Sınıf		11. Sınıf		12. Sınıf			
	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS		
Empatik Eğilim Ölçeği	25.32	4.72	25.73	4.53	26.51	4.45	27.03	4.37	5.29	0.001*
Kısa Dindarlık Ölçeği	36.08	5.42	36.66	5.98	36.26	6.79	36.50	5.61	0.29	0.829
İnanç/Etki	19.99	3.74	20.14	4.11	19.75	4.63	20.15	3.85	0.35	0.792
Bilgi/İbadet	16.09	2.83	16.52	2.70	16.50	2.93	16.35	2.50	0.77	0.512

* $p < .05$

Tablo 4.2 incelendiğinde araştırmaya katılan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeylerinde sınıf gruplarına göre anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir ($p > .05$).

Araştırmaya katılan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilim düzeyleri sınıf gruplarına göre anlamlı şekilde farklılaşmıştır ($F(3,698)=5.29, p < .05$). Tukey bulgu

sonuçları ele alındığında, 12. sınıfta okuyan öğrencilerin aldığı puanlar, 9. sınıf ve 10. sınıf düzeyinde okuyan öğrencilere kıyasla anlamlı seviyede yüksek puan aldıkları görülmüştür.

4.1.3. Yaş

Örneklem grubunu oluşturan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ve dindarlık düzeyleri arasında yaş değişkenine göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4.3'te sunulmuştur.

Tablo 4.3: İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Dindarlık Düzeylerinin Yaşa Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	Yaş										F(4,697)	p
	14		15		16		17		18			
Bağımlı Değişkenler	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS		
Empatik Eğilim Ölçeği	25.76	4.69	25.79	4.23	26.29	4.66	26.88	4.63	26.94	4.34	2.00	0.093
Kısa Dindarlık Ölçeği	36.33	5.53	36.32	6.27	36.12	6.37	36.85	5.26	36.48	6.22	0.36	0.839
İnanç/Etki	20.16	3.79	20.06	4.15	19.81	4.36	20.27	3.66	19.76	4.58	0.37	0.827
Bilgi/İbadet	16.17	2.75	16.26	2.93	16.31	2.86	16.58	2.36	16.73	2.31	0.78	0.541

* $p < .05$

Tablo 4.3 incelendiğinde araştırmaya katılan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin *Empatik Eğilim Ölçeği* ve *Kısa Dindarlık Ölçeği*'nden (*inanç/etki*, *bilgi/ibadet*) aldıkları puanlar yaş gruplarına göre incelendiğinde, karşılaştırılan gruplar arasında bir fark gözlemlenmemiştir ($p > .05$).

4.1.4. Ailenin Gelir Durumu

Örneklem grubunu oluşturan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ve dindarlık düzeyleri arasında ailenin gelir durumu değişkenine göre anlamlı farklılık

olup olmadığını belirlemek amacıyla ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4.4'te sunulmuştur.

Tablo 4.4: İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Dindarlık Düzeylerinin Ailenin Gelir Durumuna Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	Ailenin Gelir Durumu									
	Ortanın									
	Düşük		Orta		Üstü		Yüksek			
Bağımlı Değişkenler	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	F(3,698)	p
Empatik Eğilim Ölçeği	27.76	4.42	25.99	4.48	26.71	4.26	24.25	5.93	5.75	0.001*
Kısa Dindarlık Ölçeği	37.23	6.25	36.47	5.81	36.01	5.96	34.83	6.57	1.31	0.269
İnanç/Etki	20.50	4.01	20.10	4.00	19.73	4.09	18.96	5.13	1.22	0.303
Bilgi/İbadet	16.73	2.93	16.37	2.66	16.28	2.66	15.88	2.91	0.80	0.494

* $p < .05$

Tablo 4.4 incelendiğinde araştırmaya katılan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin *Kısa Dindarlık Ölçeği*'nden *inanç-etki*, *bilgi-ibadet* alt boyutları dahil olmak üzere aldıkları puanlar ailenin gelir durumuna göre incelendiğinde, karşılaştırılan gruplar arası bir fark gözlemlenmemiştir ($p > .05$).

Araştırmaya katılan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin Empatik Eğilim Ölçeği'nden ($F(3,698)=5.29$, $p < .05$) aldıkları puanlar ailenin gelir durumuna açısından incelendiğinde, karşılaştırılan gruplar arasında farklılık gözlemlenmiştir. Tukey bulgu sonuçları ele alındığında, gelir durumu düşük olan öğrencilerin, gelir durumu

orta ve yüksek olanlara kıyasla anlamlı seviyede yüksek puan aldıkları gözlemlenmiştir.

4.2. Araştırmanın İkinci Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi olan: “*İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ile dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?*” sorusunun cevabı için korrelasyon analizi gerçekleştirilmiş olup sonuçlar Tablo 4.5’te sunulmuştur.

Tablo 4.5: İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Dindarlık Düzeylerinin Pearson Korrelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3	4
1- Empatik Eğilim Ölçeği	1			
2- Kısa Dindarlık Ölçeği	.36*	1		
3- İnanç/Etki	.36*	.92*	1	
4- Bilgi/İbadet	.25*	.81*	.51*	1

* $p < 0.05$

Tablo 4.5 incelendiğinde, araştırmaya katılan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeyleri ile empatik eğilim düzeyleri arasında orta dereceli olumlu yönde bir ilişki tespit edilmiştir ($r = .36$, $p < .05$). Dindarlık ölçeğinin *İnanç-Etki* alt boyutu ile empatik eğilim arasında orta düzeyde pozitif yönlü ilişki tespit edilirken ($r = .36$, $p < .05$), *Bilgi-İbadet* alt boyutu ile empatik eğilim arasında düşük derecede olumlu yönlü ilişki saptanmıştır ($r = .25$, $p < .05$).

Bu sonuçlara bakıldığında dindarlık düzeyinin *İnanç-Etki* ve *Bilgi-İbadet* alt boyutlarından alınan puanlar yükseldikçe empatik eğilim puanları da yükselmektedir. Başka bir ifadeyle, çalışmada yer alan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeyleri arttıkça empatik eğilim düzeylerinin de arttığı söylenebilir. Diğer taraftan, ilgili korelasyon katsayıları karşılaştırıldığında, empatik eğilimin en güçlü ilişkisinin dindarlığın *İnanç-Etki* boyutu ile olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara dayanarak ergenlerde dindarlığın empatik eğilim ile ilişkisinin daha çok dindarlığın inanç, etki boyutlarında gerçekleştiği söylenebilir.

4.3. Araştırmanın Üçüncü Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi olan: “İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeyleri empatik eğilimi yordamakta mıdır?” sorusunun cevabı için basit regresyon analizi gerçekleştirilmiş olup, sonuçlar Tablo 4.6’da sunulmuştur.

Regresyon analizinde, değişkenler arası yordayıcılık düzeyinin belirlenmesine yönelik bir hesaplama yapılmaktadır. Dolayısıyla araştırmada dindarlığın empatiyi ne düzeyde açıkladığını tespit etmek için ikili regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4.6: İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Dindarlık Düzeyini Yordamasına İlişkin Basit Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	B	SH	β	t	p	%95 GA	
						Alt Sınır	Üst Sınır
Sabit	16.26	1.00		16.33	0.000*	14.31	18.22
Kısa Dindarlık Ölçeği	0.27	0.03	0.36	10.18	0.000*	0.22	0.33

$R=.36$ $R^2=.13$ $F(1,700)=103.64$ $p=0.000^*$

* $p<05$; Not, GA: Güven Aralığı

Tablo 4.6 incelendiğinde, araştırmaya katılan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeyleri empatik eğilim düzeylerini anlamlı bir şekilde yordamaktadır. R^2 değeri .13 olup, yordayıcının sonuç değişkenindeki varyansın %13’ünü açıkladığı görülmektedir ($F(1,700)=103.64$, $p<.05$). Bulguların sonucu olarak, dindarlık düzeyinin empatik eğilimi pozitif yönde yordadığı ($\beta=.13$ $p<.05$) gözlemlenmiştir. Buna göre, dindarlığın empatik eğilim üzerinde etkisi olduğu görülmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TARTIŞMA, SONUÇ, ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmaya ilişkin tartışma, sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

5.1. Tartışma

Bu araştırmada İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ayrıca empatik eğilim ve dindarlık düzeyinin sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı da araştırılmıştır. Araştırmanın bu kısmında, elde edilen bulgular alan yazın ile birlikte tartışılmıştır.

5.1.1. Araştırmanın Birinci Alt Problemine İlişkin Tartışma

Bu bölümde araştırmaya katılan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilim ve dindarlık düzeylerinin demografik özellikler açısından değerlendirilmesi ilgili araştırmalarla sunulmaktadır.

5.1.1.1. Cinsiyet

a) Dindarlık ve Cinsiyet

T testinden elde edilen bulgulardan hareketle araştırmaya katılan lise öğrencilerinin dindarlık düzeylerinde, ölçeğin *İnanç-Etki ve Bilgi-İbadet* alt boyutlarından aldıkları puanlar cinsiyet değişkeni bakımından değerlendirildiğinde, ölçeklerden elde edilen ortalama puanların arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır ($p>.05$). Dolayısıyla araştırma sonuçlarına göre lise öğrencilerinin dindarlık düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmamaktadır.

Araştırmamızın bulgusuyla benzerlik gösteren; dindarlık ve cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkinin tespit edilmediği çok sayıda araştırma (Eroğlu; 2022; Acat, 2019; Sağır, 2019; İncedal, 2019; Öztürk, 2017; Kavun, 2016; Çetin, 2010; Ayten, 2004) mevcuttur. Eroğlu'nun (2022) araştırmasında, istatistiksel manada anlamlı düzeye

erişmese de ($p=.172$) kızların dindarlık ortalamaları erkeklere kıyasla yüksek çıkmış yine aynı şekilde dindarlığın alt boyutlarından inanç ve etki alt boyutlarında ($p=.306$) ve bilgi, ibadet ($p=.250$) alt boyutlarında erkek ve kız öğrenciler arasında istatistiki açıdan anlamlı bir fark olmadığını tespit etmiştir. Çetin (2010) ortaöğretim öğrencilerine yönelik yaptığı araştırmasında, cinsiyet değişkeninin dindarlık üzerinde bir etkisi olmadığını gözlemiştir. Ayten (2004) +16 yaşındaki gençlerle gerçekleştirdiği araştırmasında, cinsiyetle dindarlık arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Araştırma bulgusuyla farklılık gösteren çalışmalar da mevcuttur. Buna göre cinsiyet ve dindarlığın ele alındığı çalışmalar incelediğinde bazen kadınların bazen de erkeklerin dini eğilimlerinin yüksek olduğu bulgulanmakla birlikte kızların daha dindar bulunduğu araştırmalar çoğunluğu oluşturmaktadır (Özçelik, 2022; Şahbaz, 2022; Güven, 2021; Korkmaz, 2020; Uysal, 2016; Yılmaz-Çıtır, 2016; Çevik-Demir, 2013; Gürsu, 2011). Özçelik (2022) gençlere yönelik yaptığı araştırmasında, kızların, iman, ibadet, duygu ve etki boyutlarında erkeklerden daha yüksek ortalamalarla anlamlı şekilde farklılaştığını tespit etmiştir. Şahbaz'ın (2022) araştırmasında, kız öğrencilerin dindarlık ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar, erkek öğrencilerin aldığı ortalama puandan yüksektir. Güven ise (2021) ergenlere yönelik araştırmasında; dindarlığın alt boyutlarından inanç-etki boyutunda anlamlı bir fark olmadığını, bilgi-ibadet boyutunda ise anlamlı bir farklılık ($p=.005$) olduğunu tespit etmiştir. Korkmaz'ın 2020 yılında yayınladığı meta analiz araştırmasında; genel dindarlık ayrıca inanç ve ibadet alt boyutlarında kadınların lehine sonuçlar sunulmuştur. Uysal 2016'da gerçekleştirdiği araştırmasında, dindarlığın inanç-ibadet, kişisel-toplumsal ahlak boyutlarında kadınların lehine anlamlı farklılık gözlemlenmiştir. Alan yazında birbiriyle kimi zaman benzeşen kimi zaman farklılaşan bu bulgular incelendiğinde, cinsiyetle dindarlık arasında bir ilişkinin kurulmadığı araştırmaların örneklem grubunun daha çok ergen gelişim döneminde olan gençleri kapsadığı görülmektedir. Bu gelişimsel dönemi baz alan araştırmaların bir ilişki tespit etmemesi; ergenlik döneminin dini kimlik gelişimini içine alması fakat bu kimliğin tamamlanmaması, oluşum döneminin devam ediyor olması ile açıklanabilir. Buna karşın dindarlığın kadınlar veya erkekler lehine sonuçlandığı çoğu araştırmalar ise yetişkinler grubunu ele aldığından, bu dönemde

artık dini kimliğin büyük ölçüde oluşması ve cinsiyet farklılığının dini kimlikte kendini daha açık bir şekilde göstermesi faktöründen söz edilebilir.

b) Empati ve Cinsiyet

Araştırma bulgularına göre, araştırmaya katılan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilim düzeyleri cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılaşmıştır ($t(700)=5.15$, $p<.05$). Buna göre, kız öğrencilerin empatik eğilim düzeyleri ($\bar{X}=27.03$) erkek öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinden ($\bar{X}=25.28$) anlamlı şekilde daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Alan yazına bakıldığında kız öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinin erkek öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Araştırmanın bulgusuyla benzerlik gösteren çalışmalar; Atalay (2023) lise öğrencilerini örneklem olarak aldığı araştırmasında, empatik eğilimin alt boyutu olan bilişsel empati alt boyutunda kadın katılımcılar lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Sezgin (2020) ise ergen bireylere yönelik araştırmasında, empati ölçeğinin duygusal empati ve bilişsel empati alt boyutlarından alınan ortalamaların cinsiyet açısından anlamlı derecede farklılık gösterdiğini ve bu farklılığın kadınların lehine olduğunu bulgulamıştır. Uysal (2016) ise, 19 yaş altı bireylere yönelik gerçekleştirdiği çalışmasında, empatik eğilim açısından kadınların lehine anlamlı farklılık bulgulamış, bu bulgulara göre de genç kadınların empatik eğilimlerinin genç erkeklerden daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Çetin'in (2010) ortaöğretim öğrencilerine yönelik araştırmasında, cinsiyetle empati arasında anlamlı ilişki tespit edilmiş ve erkeklerin empati puanı ortalaması 66 olarak bulgulanmışken kızların empati puan ortalamaları 69'tur. Dolayısıyla kızların erkeklerden daha fazla empatik olduğu görülmüştür. Durakoğlu ve Gökçearslan (2010) ise lise öğrencileri üzerine yapmış oldukları çalışmada, öğrencilerin empatik eğilim ölçeğinden aldıkları puanlar cinsiyetlerine göre farklılaştığı görülmüştür. Empatik eğilim düzeylerinin ortalamalarına bakıldığında, kız öğrencilerin ortalama puanları $\bar{X}= 149,48$ iken, erkek öğrencilerin ortalama puanları $\bar{X}= 138,76$ 'dır. Dolayısıyla kızların erkeklere oranla daha empatik bireyler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular dahil olmak üzere yapılan araştırmaların büyük bir kısmında, kızların erkeklere kıyasla empatik eğilim düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Empati, bilişsel ve duygusal boyutlara sahip bir yetidir. Duygusal boyutu olan empatinin kadınlarda daha ön plana çıkmasının sebebi; kadınların duygusal kimliklerinin erkeklere kıyasla daha gelişmiş olmasından kaynaklandığı

ifade edilebilir. Duygusal yönleri ağır basan kadınların empatik olma ve davranma yetileri, erkeklere göre daha yaygın ve kolay şekilde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu bulgular aynı zamanda erkek öğrencilerin empatik eğilimlerinin daha fazla desteklenmeye ihtiyacı olduğunu da gösterebilir.

5.1.1.2. Sınıf Düzeyi

a) Dindarlık ve Sınıf Düzeyi

Araştırma bulgularına göre araştırmaya katılan lise öğrencilerinin dindarlık düzeylerinde sınıf gruplarına göre anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir ($p>.05$).

Alan yazında ergen gelişim döneminde olan bireylerle yapılan çalışmalar incelendiğinde; sınıf düzeyi ile dindarlık düzeyi arasında bir ilişkinin tespit edilmediği, araştırmamızla benzer bulgu sonuçları içeren çalışmalar bulunmaktadır (Gürsu, 2011; Atalay, 2005; Yaman, 2008). Gürsu, 2011’de ergenlere yönelik psikolojik sağlık ve dindarlık ilişkisini incelediği araştırmasında öğrenim görülen sınıf değişkeni açısından ergenlerin dindarlık düzeyleri arasında manidar bir fark bulunmadığını tespit etmiştir. Sınıf düzeyinin dindarlığı etkilemediği bulgusu sınıf düzeylerindeki yakın yaş aralığı ile açıklanabilir. Lise grubunun üniversite ve üstü gruplarla ele alındığı araştırmalar bu noktada daha açıklayıcı bulgular paylaşabilir. Alan yazında araştırma bulgumuzla farklılık gösteren araştırmalar da mevcuttur. Sınıf veya yaşın yükselmesiyle dindarlık düzeyinin yükseldiğini ortaya koyan bazı araştırmalar (İncedal, 2019; Çevik-Demir, 2013; Yılmaz-Çıtır, 2016) bulunmakla birlikte, ergenlikte ilerleyen yaşla birlikte dindarlık düzeyinin düştüğünü ortaya koyan bulgular da mevcuttur (Güven, 2021; Kavun, 2016; Öztürk, 2017; Çetin, 2010). Güven 2021’de ergenlere yönelik yapmış olduğu araştırma sonucunda, 11. sınıfta okuyan öğrencilerin dindarlık eğiliminin 12. sınıfta okuyanlara kıyasla anlamlı derecede yüksek olduğunu, diğer bir ifadeyle 12. sınıftaki öğrencilerin dindarlık düzeylerinin 11. sınıftakilere göre düşük bulunduğunu tespit etmiştir. Çetin’in (2010) bulgularına göre, dindarlığın 9. sınıftan 10. sınıfa doğru arttığını, fakat 10. sınıftan sonra 11. sınıfa doğru azalarak 9. sınıf seviyesine düştüğü, 11. sınıftan 12. sınıfa doğru ise daha fazla azalarak 9. sınıftaki dindarlık düzeyinin daha da aşağısına düştüğü gözlemlenmiştir. Özetle 10. sınıftan sonra dindarlıkta bir düşüş görülmektedir. İncedal (2019) ergenlere yönelik araştırmasında, dindarlık ile öğrenim görülen sınıf düzeyi arasında manidar fark tespit etmiş ve 12. sınıfta okuyan

öğrencilerin dindarlık puanları 11. sınıfta okuyanlara oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. Yukarıdaki bulgulardan hareketle denilebilir ki ilgili araştırmalar birbirinden farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Bu durum farklı sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin yaşlarının birbirine yakın olmasından ayrıca aynı sınıf içinde farklı yaş gruplarının bulunmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

b) Empati ve Sınıf Düzeyi

Araştırma bulgularına göre araştırmaya katılan lise öğrencilerinin empatik eğilim düzeyleri öğrenim gördükleri sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermiştir ($F(3,698)=5.29, p<.05$). Tukey testi bulguları ele alındığında, 12. sınıfta okuyan öğrencilerin aldığı puanlar, 9. sınıf ve 10. sınıf düzeyinde okuyan öğrencilere kıyasla anlamlı seviyede yüksek puan aldıkları görülmüştür. Alan yazın incelendiğinde araştırma bulgusuyla benzerlik gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Buna göre, empatik eğilimin sınıf düzeyine göre farklılaştığı sonucuna ulaşan çalışmalar; Erbil (2022) yapmış olduğu çalışmada 12. sınıfa giden öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinin 10. sınıfa giden öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Korur 2014 yılında yapmış olduğu çalışma ile sınıf düzeyi arttıkça empatik eğilim düzeyinin de arttığı sonucuna ulaşmıştır. Bu bulgulardan hareketle, empatik eğilimin yaş düzeyi arttıkça gelişim gösterdiğini ifade edebiliriz. Empatinin bilişsel ve duygusal boyutları bulunmaktadır. Bu boyutların bireyde yaş aldıkça daha iyi gelişmesi empatik becerinin de ortaya çıkışını kolaylaştırdığı söylenebilir. Alan yazın incelendiğinde empatik eğilimin sınıf düzeyi değişkeni açısından manidar bir farklılaşma göstermediği çalışmalar da mevcuttur (Atalay, 2023; Topcu, 2019; Atıcı ve Rehber, 2009; Çetin, 2010; Durakoğlu, 2010; Sayın, 2010). Atalay'ın (2023) çalışmasında; 9. sınıftan 12. sınıfa doğru, duygusal empati ve bilişsel empati alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir. Topcu 2019'da lise öğrencilerine yönelik yaptığı araştırmasında öğrencilerin empatik eğilimlerinin bulunulan sınıfa bağlı olarak değişiklik göstermediğini tespit etmiştir. Çetin'in (2010) ortaöğretim öğrencilerine yönelik yaptığı araştırma bulgularına göre de öğrenim görülen sınıf düzeyi ile örneklemin empati ölçeğinden elde ettiği puan arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Durakoğlu ve Gökçearsan'ın (2010) lise öğrencilerine yönelik beraber yaptıkları çalışma sonucunda öğrencilerin empatik eğilim düzeyleri eğitim aldıkları sınıf düzeylerine göre manidar bir fark göstermemiştir ($p<.05$). Yani öğrenim görülen sınıf düzeyinin empatik eğilim

üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır. Empatik eğilim ile sınıf düzeyi arasında bir fark bulunmayışı ise sınıflar arası yaş yakınlığı ile açıklanabilir. Yaş aralığının yakınlığı ve makas farkının bulunmayışı empatik eğilim ile ilgili açıklayıcı verilere ulaşmayı zorlaştırabilir.

5.1.1.3. Yaş

a) Dindarlık ve Yaş

Araştırma bulguları incelendiğinde araştırmaya katılan lise öğrencilerinin *Kısa Dindarlık Ölçeği*'nden (*inanç/etki, bilgi/ibadet*) aldıkları puanlar yaş gruplarına göre incelendiğinde, karşılaştırılan gruplar arasında anlamlı bir fark gözlemlenmemiştir ($p>.05$). Araştırmanın sonuçlarıyla benzerlik gösteren; İncedal'ın (2019) ergenlere yönelik araştırmasında; katılımcıların dindarlık düzeyleri ile yaşları arasında manidar bir farklılık görülmemiştir. Şahbaz (2022) ergenleri ele aldığı çalışmada, örneklem grubunun dindarlık düzeyleri ile yaş değişkeni arasında bir ilişki bulunamamıştır ($p>.05$). Buna göre örneklem grubundaki tüm katılımcılar birbirine benzer dindarlık düzeyine sahiptir. Bu sonuçlardan hareketle; yaş gruplarının birbirine olan yakınlığı ciddi bir dindarlık farkının oluşmasını engellediği söylenebilir. Örneklem grubuna dahil olan tüm katılımcıların belli bir yaş aralığında olması ve bu yaş aralıklarının kuşak farkı oluşturmayacak düzeyde aynı grup içinde bulunması dindarlık düzeylerinin yakın ortalamalara sahip ve benzer olmasını tetiklediği söylenebilir. Araştırma bulgularıyla farklılık gösteren çalışmalar da mevcuttur. Kavun 2016'da ergenlere yönelik gerçekleştirdiği araştırmasında dindarlık ile yaş değişkeni arasında negatif yönde anlamlı ilişki tespit etmiştir. Bu ilişkiye göre, yaş grupları arasındaki farklılığa bakıldığında en yüksek dindarlık puanının 15 yaş grubu ergenler ($\bar{X}=60,33$) tarafından alındığını, onu 14 yaş grubu ($\bar{X}=59,45$), 16 yaş grubu ($\bar{X}=58,62$), 17 yaş grubu ($\bar{X}=56,83$), ergenlerin izlediği, en düşük dindarlık düzeyi puanı ise 18 yaş grubu ($\bar{X}=56,46$) ergenlerin aldığı tespit edilmiştir. Yaş arttıkça dindarlığın arttığını ortaya koyan çalışmalarla birlikte, yaş arttıkça dindarlığın azaldığını ortaya koyan bulgular da mevcuttur. Dolayısıyla yaş değişkeninin tek başına dindarlığı açıklamadığı görülmektedir.

b) Empati ve Yaş

Araştırma bulguları incelendiğinde araştırmaya katılan lise öğrencilerinin *Empatik Eğilim Ölçeği*'den aldıkları puanlar yaş gruplarına göre incelendiğinde, değişkenler

arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir ($p>.05$). Araştırma bulgusuyla benzerlik gösteren çalışmalar; Topcu'nun 2019'da lise öğrencilerine yönelik yaptığı araştırmasında öğrencilerin empatik eğilimleri yaşa bağlı olarak değişiklik göstermemiştir. Erarslan (2016) gençlere yönelik araştırmasında, empatik eğilim düzeyinin yaş değişkeni açısından farklılaşmadığını gözlemlemiştir. Yine Durakoğlu ve Gökçearsan'ın (2010) lise grubuna yönelik gerçekleştirdiği araştırmasında, öğrencilerin empatik eğilimleri ile yaşları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir ($p>.05$). Çetin de (2010), lise öğrencilerini örneklem aldığı araştırmasında empatinin yaş değişkenine göre farklılaşmadığı sonucunu ortaya koymuştur. Bu bulgulardan hareketle, katılımcıların lise öğrenci grubundan oluşması ve gruplar arası yaş farklarının fazla olmayışı; empatik eğilim ile yaş arasındaki ilişkiyi açıklamakta yetersiz kaldığı söylenebilir. Aynı zamanda yaş yakınlığının; empatik eğilimlerinin benzerliğini de etkilediği ifade edilebilir. Araştırma bulgularımızla farklılık gösteren çalışmalar da mevcuttur. Atalay'ın (2023) araştırma bulgularına göre 17-18 yaş aralığındaki bireylerin 18 ve üzeri yaşa sahip bireylere göre istatistiksel olarak farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Genel olarak ise, hem bilişsel empati hem de duygusal empati ortalamalarının yaş düzeyi ilerledikçe arttığı gözlemlenmiştir. Erbil'in (2022) spor lisesi ve diğer öğretim kurumlarında yapmış olduğu çalışma sonuçlarına göre empatik eğilim düzeyinin 16, 17 ve 18 yaşındaki öğrencilerin; 14, 15 yaş grubundaki öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Sezgin'in (2020) araştırma analizine göre 18 yaş grubunda bulunan ergenlerin bilişsel empati düzeyleri; 15-17 yaş grubundaki ergenlere kıyasla daha yüksek seviyede görülmüştür. Empatik eğilim düzeyinin yaş düzeyi arttıkça artması da beklenen doğal bir sonuçtur. Zira yaş aldıkça bilişsel ve duygusal gelişimlerin bireyde daha yeterli bir düzeye ulaştığı ön görülmektedir.

5.1.1.4. Ailenin Gelir Durumu

a) Dindarlık ve Ailenin Gelir Durumu

Araştırma bulguları incelendiğinde araştırmaya katılan lise öğrencilerinin *Kısa Dindarlık Ölçeği*'nden *İnanç-Etki*, *Bilgi-İbadet* alt boyutları dahil olmak üzere aldıkları puanlar ailenin gelir durumuna göre incelendiğinde, karşılaştırılan gruplar arası bir fark gözlemlenmemiştir ($p>.05$). Araştırma bulgusuyla benzerlik gösteren; İncedal (2019) ve Kavun'un (2016) araştırmalarında ailenin ekonomik hali ile dindarlık arasında manidar bir ilişki görülmemiştir. Şahbaz'ın (2022) araştırma

sonucuna göre de katılımcıların gelir düzeyi değişkenine göre dindarlık düzeyleri farklılık göstermemiştir ($p>.05$). Yani tüm gelir seviyelerindeki katılımcılar benzer dindarlık düzeyine sahiptir. Araştırma bulgularımızla farklılık gösteren çalışmalar da mevcuttur. Çetin'in (2010) liseli bireyler üzerine gerçekleştirdiği araştırma sonucuna göre, katılımcıların dindarlık düzeyleri ile ailelerinin ekonomik durumları arasında manidar ilişkiler tespit edilmiş ve öğrencilerin gelir durumları yükseldikçe dindarlık puan ortalamalarının da yükseldiği gözlemlenmiştir. Şahin'in (2008: 163) yapmış olduğu araştırma bulgularına göre ise, ailenin ekonomik düzeyi ile dindarlık arasında negatif yönde ilişkiler mevcuttur. Buna göre ailenin ekonomik düzeyi yükseldikçe ergen bireyin dindarlık düzeyi de azalmaktadır. Dolayısıyla literatür incelendiğinde dindarlıkla ailenin gelir durumu arasında bir ilişki olmadığını ortaya koyan çalışmalarla birlikte, gelir düzeyi arttıkça dindarlığın hem arttığını hem de azaldığını bulgularla karşılaşılmaktadır.

b) Empati ve Ailenin Gelir Durumu

Araştırma bulguları incelendiğinde araştırmaya katılan lise öğrencilerinin empatik eğilim düzeyleri ailenin ekonomik düzeyine göre manidar şekilde farklılaşmıştır ($F(3,698)=5.29, p<.05$). Tukey bulgu sonuçları ele alındığında, ekonomik durumu düşük olan öğrencilerin, ekonomik durumu orta ve yüksek olanlara kıyasla anlamlı seviyede yüksek puan aldıkları gözlemlenmiştir. Buna göre ekonomik düzeyi düşük olan öğrenciler diğerlerine kıyasla daha yüksek empatik eğilim düzeyine sahiptirler. Empati, en basit ifadeyle bir başkasını anlamayı ve kendini diğerinin yerine koyabilmeyi kapsayan temel bir erdemdir. Buradan hareketle, gelir durumu düşük olan öğrencilerin yaşadıkları sosyo-ekonomik durum sebebiyle zor durumda ya da sıkıntıda olan bir insanı daha kolay anlayabildikleri söylenebilir. Alan yazın incelendiğinde empatik eğilim ve ailenin gelir durumu arasında ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalarla birlikte, bir ilişki saptamayan bulgular da mevcuttur. Atalay'ın (2023) çalışma bulgularına göre, duygusal empati boyutunda düşük ve orta düzeye sahip olan katılımcıların ortalama puanları çok yüksek düzeyde gelire sahip olan katılımcılara kıyasla anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür. Buna göre orta düzeyde ve yüksek düzeyde gelire sahip olan katılımcıların ortalama değerlerinin düşük düzeyde gelire sahip olanlara kıyasla yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte yüksek gelir düzeyine sahip katılımcıların ortalama puanlarının çok yüksek gelir düzeyine sahip olan katılımcılara göre anlamlı

düzeyde yüksek bulunmuştur. Çakır (2016) ortaokul öğrencilerini örneklem aldığı çalışmada, aile gelir düzeyleri yüksek olan öğrencilerin ben algılarının ve empatik eğilim düzeylerinin daha yüksek olduğu bulgusuna erişilmiştir. Çetin'in (2010) bulgularına göre de empati ile gelir düzeyi değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Saygın (2010) tarafından yapılan araştırma sonucunda da empatik eğilim düzeyi ile ailenin gelir düzeyi arasında anlamlı ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

5.1.2. Araştırmanın İkinci Alt Problemine İlişkin Tartışma

Araştırma bulgularına göre, araştırmaya katılan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeyleri ile empatik eğilim düzeyleri arasında orta derecede olumlu yönde ilişki gözlemlenmiştir ($r=.36$, $p<.05$). Dindarlık ölçeğinin *İnanç-Etki* alt boyutu ile empatik eğilim arasında orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilirken ($r=.36$, $p<.05$), *Bilgi-İbadet* alt boyutu ile empatik eğilim arasında düşük derecede olumlu yönlü manidar ilişki gözlemlenmiştir ($r=.25$, $p<.05$). Buna göre, dindarlık düzeyinin *İnanç-Etki* ve *Bilgi-İbadet* alt boyutlarından alınan puanlar yükseldikçe empatik eğilim puanları da yükselmektedir. Bir başka ifadeyle, araştırmada yer alan lise öğrencilerinin dindarlık düzeyleri arttıkça empatik eğilim düzeylerinin de arttığı söylenebilir. Diğer taraftan, ilgili korelasyon katsayıları karşılaştırıldığında, empatik eğilimin en güçlü ilişkisinin dindarlığın *İnanç-Etki* boyutu ile olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara dayanarak ergenlerde dindarlığın empatik eğilim ile ilişkisinin daha çok dindarlığın *inanç,etki* boyutunda gerçekleştiği söylenebilir.

Tüm bu sonuçlar incelendiğinde görülmektedir ki araştırmanın temel problemi olan “*İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Dindarlık Düzeyleri Arasında Bir İlişki Var mıdır?*” sorusunun cevabı: “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Dindarlık Düzeyleri Arasında Bir İlişki Vardır” şeklinde verilebilir. Bir başka ifadeyle araştırmada yer alan lise öğrencilerinin dindarlık düzeyleri arttıkça empatik eğilim düzeylerinin de arttığı söylenebilir. Alan yazına bakıldığında araştırma bulgusuyla benzerlik gösteren birçok çalışmaya rastlanmaktadır. Öncelikle örneklem grubumuzun benzerlik gösterdiği çalışmalar yakından incelenecektir. Bu bağlamda, Şahin'in (2008) ergen gelişim grubuna yönelik yapmış olduğu araştırma neticesinde, ergenlerde hem dindarlık hem de dindarlığın alt boyutları (davranış, duygu ve bilgi) ile empatik eğilim arasında olumlu yönde manidar ilişki tespit edilmiştir. Neticede dindarlıkla beraber empatik eğilim seviyesinde de yükselme

gözlemlenmiştir. Dindarlık ve empatik eğilimle ilişkili olan bağımsız değişkenlerle birlikte değerlendirildiğinde ise empatik eğilimi en yüksek düzeyde dindarlık açıklamıştır. Dindarlığın davranış boyutu ise empatik eğilimle en yüksek ilişkili boyut çıkmıştır. Davranış boyutunu da sırasıyla duygu boyutu takip etmektedir. Çetin'in (2010: 77) ortaöğretim öğrencilerine yönelik yapmış olduğu araştırmada ise dindarlık ve dindarlığın inanç ve ibadet boyutları ile empati arasında olumlu yönlü manidar ilişkiler tespit edilmiştir. Uysal'ın (2016: 36) 14-26 yaş aralığındaki lise ve üniversite öğrencilerini örneklem aldığı araştırmasında; empatik eğilim ve dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmuştur. Alan yazında dindarlık ve empatik eğilim ilişkisini ele alan fakat örneklem grubu araştırmamızla farklı olan çalışmaları incelediğimizde; Ayten'in (2009) Türkiye genelinde ulaştığı 911 kişilik araştırma grubu üzerinde gerçekleştirdiği dindarlık, empati ve yardım etme ilişkisini araştırdığı çalışmasında, dindarlık ile empatik eğilim arasında güçlü ve pozitif ilişkiler tespit edilmiş ve dindarlığın empatik eğilim üzerindeki katkısına erişilmiştir.

Hasankahyaoğlu'nun, (2008) 525 üniversite öğrencisini örneklem aldığı dindarlık ve empati ilişkisini incelediği araştırmasında, dindarlık ve empatik eğilim arasında pozitif yönde anlamlı ($r=0.10$, $p<.05$) ilişki tespit etmiştir. Uslu'nun, (2019: 108) hekim ve hemşireleri örneklem olarak seçtiği dindarlık, empati ve özgecilik düzeyleri arasındaki ilişkileri ele aldığı araştırmasında, empatik eğilim ve dindarlık arasında olumlu yönde manidar ilişkiler bulunmuştur. Korkmaz'ın, (2020: 641) 20-58 yaş aralığındaki bireylerle gerçekleştirdiği araştırma bulgularına göre, empatik eğilim ile dindarlık değişkeni arasında pozitif ve anlamlı düzeyde ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Karagöz'ün, (2022: 572) üniversitelerin ilahiyat ve hemşirelik bölümünde öğrenim gören öğrencileri örneklem aldığı, dini tutum, empati ve kültürlerarası duyarlılık ilişkisini incelediği araştırmasında, dindarlık düzeyi ve dindarlık ölçeğinin alt boyutları ile empatik eğilim arasında pozitif yönde anlamlı bulgulanmıştır. Tüm bu bulgulardan hareketle dindarlık ve empati üzerine yapılan çalışmaların büyük bölümünde dindarlık ile empati arasında olumlu yönde manidar ilişkiler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda araştırma bulgusunun, ilgili literatürle uyum içinde olduğu söylenebilir. Alan yazın genel olarak incelendiğinde araştırmalar; dindarlık ve psiko-sosyal uyum arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğunu dolayısıyla dindar ergenlerin, içinde empatinin de bulunduğu olumlu sosyal davranışlara diğerlerine göre daha eğilimli olduklarını ortaya koymuştur. Bulgulara göre

ergenlerde dindarlık düzeyi yükseldikçe benlik saygısı (Şahin, 2005) ve benlik imgesinde yükselme meydana gelmekte, dindar ergenler diğer ergenlere göre daha yüksek bir duygusal zekaya, güçlü sosyal ilişkilere, bireysel değerlere, mesleki hedeflere, ailesel bağlara, çevre uyumuna, problemlerle baş etme gücüne sahip olmakta (Şahin, 2007a); ebeveyni ile ilişkilerini ve onların çocuk yetiştirme tutumlarını daha olumlu şekilde algılamaktadırlar (Şahin, 2007b).

Dini öğretilere uygun, doğru ve samimi olan dindarlığın; psikolojideki en yakın karşılığı 'iç güdümlü dindarlık'tır. Bu bağlamda, Batı'da yapılan bazı bilimsel araştırmalar da, içten referanslı dindarlık ile empatik eğilim arasında olumlu yönde manidar ilişki olduğunu koymaktadır. Örneğin Watson'un 1984'teki çalışması; empatik eğilimin içten kaynaklı dindarlık ile olumlu, dıştan kaynaklı dindarlıkla ise olumsuz ilişkisi olduğunu göstermektedir (Watson, 1984: 214). Buna ek olarak Türkiye'de yapılan araştırmalar da bu bulguyu desteklemekte ve dini tutum ve davranışlar bütününe empatik eğilim üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymaktadır (Ayten, 2009; Karakaş, 2014; Korkmaz, 2018; Özcan; 2007; Şahin, 2008; Uslu, 2019; Uysal, 2016). Din, tarih boyunca kişinin karakter gelişimde en etkili rehber olmuştur. Etkili rehberlik için, içselleştirilmiş din motivasyonu ile hareket eden bireyin gerek bilişsel ve psikolojik gerekse ahlaki yönden kendi içinde tutarlı bir kimlik inşası din tarafından bizzat oluşturulmakta ve desteklenmektedir (Ceylan, 2019: 52). Bireyin, dindarlık pratiklerini, hayatında "nasıl" ve "ne düzeyde" benimsediği ve içselleştirdiği ise; ortaya koyacağı tutumları, eğilimleri ve davranış düzeyini etkilemektedir (Yapıcı, 2021: 47). Dolayısıyla doğru şekilde idrak edilen *din*'in ve samimiyetle yaşanan dindarlığın empatik düşünme ve davranma becerisini kazanmada etkin rol oynadığı ifade edilebilir.

5.1.3. Araştırmanın Üçüncü Alt Problemine İlişkin Tartışma

Araştırma bulgularına göre araştırmaya katılan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeyleri empatik eğilim düzeylerini anlamlı şekilde yordamaktadır. R^2 değeri .13 olup, yordayıcının sonuç değişkenindeki varyansın %13'ünü açıkladığını görülmektedir ($F(1,700)=103.64$, $p<.001$). Bulguların sonucu olarak, dindarlık düzeyinin empatik eğilimi pozitif yönde yordadığı ($\beta=.13$ $p<.001$) gözlemlenmiştir. Tüm bu sonuçlar incelendiğinde görülmektedir ki araştırmanın alt problemi olan "İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeyleri empatik eğilimi yordamakta mıdır?" sorusunun cevabı: "İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeyleri

empatik eğilimi yordamaktadır” şeklinde verilebilir. Dolayısıyla dindarlığın empatik eğilim üzerinde pozitif etkisi olduğu ve dindarlık arttıkça empatik eğilimin de artacağı söylenebilir. Araştırmada ulaşılan sonuçlar daha önce yapılan birçok araştırmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Ayten’in (2009) prososyal davranışlarda dindarlık ve empatik eğilimin rolünü araştırdığı çalışmanın neticesine göre, inanç-etki boyutu empatik eğilim üzerindeki %29’luk değişimin açıklayıcı etkisi olmuştur. Buna göre dindarlık düzeyi ile empatik eğilim arasında güçlü ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Uysal (2016) araştırmasında, çoklu regresyon analizi neticesinde dindarlık değişkeninin empatik eğilim üzerinde olumlu, güçlü ve manidar bir etkiye sahip olduğunu gözlemlemiştir. Ayrıca dindarlıkla beraber empatik tutumlarda da artış olduğunu ortaya koymuştur. Şahin ise ilgili araştırmasında (2008) empatik eğilimi açıklayan en önemli faktörün dindarlık olduğunu bulgulamıştır ($\beta=.302$; $p<.001$). Korkmaz’ın (2018) araştırma bulgularına göre ise dindarlık ile empatik ilgi arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki ($F(1,700)=46,525$; $p<.001$) olduğu ve bu ilişkinin pozitif yönü tespit edilmiş olup ($\beta=.250$) dindarlık değişkeninin empatik ilgi değişkenini .60 oranında yordadığı görülmüştür. Tüm bu bulguların, dindarlığın empatik eğilim üzerindeki etkisini açıklamaya ve yorumlamaya yardımcı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla dinin, kişilik gelişimindeki rolü ve dindarlığın olumlu sosyal davranışlara katkısı bu veriler ışığında incelenebilir. Dindarlığın empatik eğilim üzerindeki olumlu etkisi aynı zamanda dindarlığın oluşması ve gelişmesine katkıda bulunan İmam Hatip Liseleri’nin din öğretimi merkezli eğitim vermeleriyle de açıklanabilir. Nitekim bireylerin dindarlık düzeylerini etkileyen faktörlerden biri de yapılan öğretimin içeriğidir. Öğretim türü, dini anlama ve yaşama üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir (Yapıcı, 2021: 260). Bu etkinin yönü yapılan birçok bilimsel araştırmada (Karagöz, 2022; Düzgüner ve Sevinç, 2020; Hasankahyaoğlu, 2008; Yapıcı, 2006; Onay, 2004; Ayten 2004; Kimter, 2002; Hayta, 2002; Kula, 2001) pozitif yönde çıkmış ve din eğitimi alanların almayanlara kıyasla daha dindar olduğu görülmüştür. Buradan hareketle, İmam Hatip Liseleri’nde verilen kurumsal dini eğitimin, dindarlık üzerinde olumlu etkileri olduğu ifade edilebilir. Gelişen dindarlık düzeyinin de empatik eğilimi pozitif yönde etkilediği ifade edilebilir. Dolayısıyla, dinin teşvik ettiği empatik tutumların ortaya çıkması için; dinin, doğru bir şekilde anlaşılması ve yaşanması gerekmektedir. Bu

şekilde yaşanan samimi bir dindarlık, empatik düşünme ve davranma becerisinin kazanılmasına öncülük etmektedir (Özcan, 2016: 2777).

5.2. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişki ve etkileşim ele alınmıştır. Ayrıca katılımcıların dindarlık ve empatik eğilim düzeyleri cinsiyetleri, sınıf düzeyleri, yaşları ve ailelerinin gelir durumu gibi sosyo-demografik değişkenler açısından anlamlı bir fark gösterip göstermediği araştırılmıştır. Araştırmada, ilişkisel tarama yöntemi kullanılmış olup verilere anket tekniği ile ulaşılmıştır. Anket formunda ise Kişisel Bilgi Formu, *Kısa Dindarlık Ölçeği* ve *Empatik Eğilim Ölçeği* yer almaktadır. Araştırmanın katılımcıları 2022-2023 Eğitim-Öğretim yılı içerisinde farklı İmam Hatip Liseleri'nde öğrenim gören (İstanbul ili, Sultangazi ilçesi, Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı Bezmialem Valide Sultan KAIHL, Recep Tayyip Erdoğan KAIHL, Mehmet Akif Ersoy AIHL ve Mehmet Yaşar Kandemir AIHL), yaşları 14-18 arası değişen, basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilen 398'i kız, 304'ü erkek, toplam 702 gönüllü öğrenciden oluşmaktadır.

Çalışmada, araştırmanın birinci alt problemi olan “İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilim ve dindarlık düzeyleri; yaş, sınıf, cinsiyet ve ailelerinin gelir durumu değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?” sorusunun cevabı için fark analizleri yapılmıştır (t-Test, Anova). Analizler sonucunda; cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir fark tespit edilemezken, cinsiyet ile empatik eğilim arasında anlamlı bir fark bulgulanmıştır (Tablo 4.1). Buna göre, dindarlık ile cinsiyet değişkeni arasında bir fark bulunmaması, dindarlığın ergenlik dönemindeki gençler için henüz somut bir yaşantıya dönüşmemiş olması ve bu dönemde dindarlığın daha çok inanç boyutunun tecrübe edilmesi ile açıklanabilir. Cinsiyet ile empatik eğilim arasında ise anlamlı bir fark gözlemlenmiştir. Analiz sonucuna göre, kız öğrencilerin empatik eğilim puanları erkek öğrencilere kıyasla anlamlı derecede yüksek bulgulanmıştır. Kız öğrencilerin empati puanlarının yüksek olması, empatinin boyutlarından biri olan duygusal işlevin kızlarda daha rahat ve esnek bir şekilde ortaya çıkması ile ilişkilendirilebilir.

Sınıf düzeyi açısından temel değişkenler ilişkisine bakıldığında ise; dindarlık ile sınıf düzeyi arasında anlamlı bir fark görülmezken, sınıf düzeyi ile empatik eğilim

arasında anlamlı bir fark gözlemlenmiştir (Tablo 4.2). Dindarlık ile sınıf düzeyi arasında bir ilişki gözlemlenmemesinin sebebi sınıf içindeki dindarlık ortalamalarının benzer olmasından kaynaklanabilir. Empatik eğilim ile sınıf düzeyi arasında ise anlamlı bir fark tespit edilmiş ve 12. Sınıfta okuyan öğrencilerin alt sınıflara kıyasla daha yüksek empatik eğilime sahip olduğu gözlemlenmiştir. Sınıf düzeyi artan öğrencilerin daha yüksek empati puanı alması, 12. sınıfların alt sınıflara kıyasla; bilişsel ve duygusal işlevlerini daha fazla geliştirmeleriyle ilgili olduğu düşünülebilir.

Yaş özelliği ile temel değişkenler arası ilişki sonuçlarına bakıldığında ise hem dindarlık hem de empatik eğilim açısından anlamlı fark gözlemlenmemiştir (Tablo 4.3). Aynı sınıf içinde farklı yaş gruplarının bulunması, sonuçların anlamlılık düzeyine ulaşmasını engellediği düşünülmektedir.

Ailenin gelir durumu ile temel değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan analiz sonucuna göre, dindarlık ile ailenin gelir durumu arasında bir fark gözlemlenmezken, empatik eğilim ile ailenin gelir durumu arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır (Tablo 4.4) Bu verilere göre, gelir durumu düşük olan öğrencilerin daha fazla empatik eğilim puanına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Maddi durumu düşük olan öğrencilerin yaşamda diğerlerine kıyasla daha fazla zorluk ve yokluk görmesi, bir başkasının ihtiyacını veya içinde bulunduğu şartları daha iyi anlamasına ve daha hassas düşünüp algılamasına olanak verdiği söylenebilir.

Çalışmada, araştırmanın ikinci alt problemi olan “İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin empatik eğilimleri ile dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” temel sorusunun cevabı için Pearson Korrelasyon analizi yapılmıştır (Tablo 4.5). Yapılan analiz sonucuna göre katılımcıların empatik eğilimleri ile dindarlık düzeyleri arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişki saptanmıştır. Buna göre araştırmada yer alan lise öğrencilerinin dindarlık düzeyleri arttıkça empatik eğilim düzeylerinin de arttığı gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, ilgili korelasyon katsayıları karşılaştırıldığında, empatik eğilimin en güçlü ilişkisinin dindarlığın İnanç-Etki boyutu ile olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara dayanarak ergenlerde dindarlığın empatik eğilim ile ilişkisinin daha çok dindarlığın inanç-etki boyutunda gerçekleştiği söylenebilir. Bulgulardan hareketle, dindarlık ile empatik eğilim arasında anlamlı ilişki saptanması araştırma bulgularının hem literatürle uyum içinde olması bakımından hem de dindarlığın olumlu pro-sosyal davranışlarla ilişkisi olduğunu

göstermesi açısından önem arz etmektedir. Öğrencilerin, öğrenim gördüğü okullarda dine ayrılan müfredatın; kişinin dindarlık aidiyetini oluşturmada, dini inanç, ibadet ve ahlaki öğretilerini benimsemesinde önemli bir role sahip olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, İmam Hatip Liseleri'nde din eğitimi merkezli bir öğretim programının uygulanması, bireylerin dindarlık düzeylerinin yükselmesini sağlarken, yükselen dindarlık düzeyi de empatik kişilik gelişimini desteklemektedir. Bu düzeylerin erken yaşlardan itibaren belirlenmesi; bireylerin gelişim dönemlerini sağlıklı şekilde tamamlamalarını ve değişimlerini doğru şekilde kanalize etmelerini sağlamaya yardımcı olacağı ön görülmektedir.

Çalışmada, araştırmanın üçüncü alt problemi olan "İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeyleri empatik eğilimi yordamakta mıdır?" sorusunun cevabı için Basit regresyon analizi yapılmıştır (Tablo 4.6). Regresyon analizi sonucunda, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeyleri empatik eğilim düzeylerini anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür. Buna göre, dindarlık düzeyinin empatik eğilim üzerinde %13'lük değişimi açıkladığı ifade edilebilir.

Araştırma sonuçları, literatürdeki diğer araştırma bulgularıyla da paralellik göstererek bir kez daha ortaya koymuştur ki dindarlık, empatik eğilim becerisini artıran önemli bir faktördür. Buradan hareketle, ideal bir toplumun inşasına öncülük edecek; başta empati olmak üzere pro-sosyal kişilik özelliklerine sahip bireyler yetiştirebilmek için din eğitimine gereken önemin verilmesi ve dini kişilik gelişimlerinin desteklenmesi gerektiği söylenebilir.

Uygulayıcılara Öneriler:

Ergen gelişim grubunun, gelişim düzeylerini gözlemlemek ve ihtiyaç duyulan gelişim alanlarını belirleyerek doğru eğitim desteklerinin verilmesini sağlamak için bu gruba yönelik tutum testlerinin uygulanması önerilebilir. Okulların rehberlik servisleri tarafından, öğrencilere; empatik eğilim ölçeklerinin uygulanması ve empatik gelişim düzeylerinin takip edilmesi tavsiye edilebilir. Ölçeklerden çıkan sonuçlara göre ihtiyacı olan öğrencilere yönelik empatiyi artıracak teorik ve pratik etkinlik planlamaları yapılabilir. Dolayısıyla empatinin gelişimi erken yaşlardan itibaren takip edilme ve desteklenme imkanı bulabilir.

Araştırma bulgularıyla benzerlik gösteren sonuçlara göre, erkeklerin kızlara oranla daha düşük empatik eğilim düzeyine sahip olmaları sebebiyle; erkek öğrencilere

yönelik empatik eğilimi geliştirici etkinliklerin artırılması önerilebilir. Ayrıca öğrencilere uygulanması tavsiye edilen empatik eğilim ölçek sonuçlarına göre meslek tercihlerinde bulunmalarına rehberlik edilebilir. Zira bazı meslek grupları diğerlerine oranla daha fazla empatik eğilim becerisine sahip olmayı gerekli kılmaktadır.

Araştırmacılara Öneriler:

Araştırmacıların, ergen gelişim grubuna yönelik araştırma yapmaları, grubun gelişim düzeylerinin tespit edilmesine ve ihtiyaç duyulan gelişim alanlarının belirlenmesine katkı sağlayarak uygulayıcıların doğru eğitim destekleri sunmasına imkan tanınabilir.

Dindarlığın motivasyonel gücünden daha fazla faydalanabilmek için dindarlık ile farklı pro-sosyal davranış ilişkileri incelenebilir.

Farklı okul türlerinin örnekleme dahil edilmesi, daha geniş analizlerin ve kıyaslamaların yapılmasına olanak sağlayabilir.

Benzer bir araştırmanın farklı şehir ve ilçeleri içererek yapılması, şehirler arası farkları gözlemleme imkanı verebilir.

KAYNAKÇA

- Acat, B. (2019). *Ergenlerde dindarlık, değerler, internet bağımlılığı ve hayat memnuniyeti ilişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ağırman, C. (2006). İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak “Empati” ve Hadislerde “Empati” Örnekleri. *C.Ü., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 23-53.
- Akın, M. Ş. (2022). Empatik Dinleme Tekniği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 14(1), 37-58.
- Akkoyun, F. (1982). Empatik Anlayış Üzerine. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 15(2), 63-69.
- (1987). Empatik Eğilim Ve Ahlaki Yargı. *Psikoloji Dergisi*, 6(21), 91- 92.
- Akşit, B., Cengiz, K., Küçükural, Ö., ve Şentürk, R. (2012). *Türkiye’de Dindarlık: Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Argyle, M., & Hallahmi, B. B., (2000). *Dindarlığın Etkileri*, (A. Şahin Çev.). Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2(10), 453-478.
- Arkonaç, O. (1999). *Psikiyatri Sözlüğü*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.
- Alnıaçık, Ü. & İslamoğlu, A. H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Altun, M. (2006). *İslam eğitim geleneğinin temel kaynaklarında empatik yaklaşım*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Atalay, R. (2023). *Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi ve spora yönelik tutumlarıyla empatik eğilim düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Atalay, T. (2005). *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık*. İstanbul: DEM Yayınları.

- Ayten, A. (2004). *Kendini gerçekleştirme ve dindarlık ilişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- (2006). *Psikoloji ve Din, Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- (2009). *Prososyal davranışlarda dindarlık ve empatinin rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- (2012). Kimlik ve Din: İngiltere'deki Türk Gençleri Üzerine Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 101-119.
- (2013). *Empati ve Din: Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psikososyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ayten, A. & Hussain, A. M. (2017). The Relationship between Religiosity, Environmental Orientation and Environmental Behaviors: An Empirical Study with Turkish and British Muslim Samples. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53, 27-44.
- Batar, Y. (2005). *Örgün din eğitiminde eğitimde empatik yaklaşım ilköğretim örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bauman, Z. (2014). *Sosyolojik Düşünmek*. İstanbul: Ayrıntı.
- Baymur, F. (1990). *Genel Psikoloji*. İstanbul: Anka Ofset.
- Budak, S. (2017). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2020). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Covey, S. R. (2006). *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Çakır, B. (2015). *Ortaokul öğretmenlerinin dindarlık düzeyleri ile empatik eğilim düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Carol, M. D. (2005). What is Empathy and Can Empathy Be Taught? (Ö. Sezer, S. Damar, Çev.). *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(9), 77.

- Ceylan, İ. (2019). Kişilik Gelişimi Din İlişkisi. *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 50-72.
- Cirhinlioğlu, F. G. (2014). *Din Psikolojisi*. Ankara: Nobel.
- Çetin, Ü. F. (2010). *Ortaöğretim düzeyi gençlerde dindarlık – empati ilişkisi (Isparta örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Çevik-Demir, Ş. (2013). *Ergenlerde benlik saygısı ve dini başa çıkma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Çoruk, A. (2016). Etkili İletişimde Sihirli Anahtar: Empati. *Etkili İletişim*, Ankara: Pegem Akademi, 114-126.
- Coşkun, S. (2007). *Sosyal bilgiler derslerinde empati becerilerine dayalı öğretim tekniklerinin kullanılması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Davis, Mark (1996). Interpersonal Reactivity Index. *Empathy: A Social Psychological Approach*, Boulder: Westview Press.
- Durakoğlu, A., & Gökçearslan, Ş. (2010). Lise Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi. *E-Journal Of New World Sciences Academy*, 5(3), 354-364.
- Düzgüner, S. & Sevinç, K. (2020). Farklı Bölümlerde Okuyan Üniversite Öğrencilerinde Özgecilik ve Dini Tutum İlişkisi. *Theosophia*, 1, 53-69.
- Döğüşgen, M. M. (2010). *Her Yönüyle Empati ve Sevgi Dili*, Z. G. Çelik (Ed.), İstanbul: Ekinoks Yayınevi.
- Dökmen, Ü. (1988). Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama İle Geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21(1-2), 155-190.
- (2005). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Erarslan, M. (2016). Gençlerde Duygusal Zekâ Ve Empatik Eğilim Düzeylerinin Yaş, Cinsiyet Ve Spor Yapma Değişkenlerine Göre İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(4), 1839-1852.

- Erbil, U. (2022). *Ortaöğretim öğrencilerinin fair playe yönelik tutumları ve empatik eğilimlerinin incelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Erçoşkun, M. H. (2005). *Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin empatik becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Eroğlu, A. (2022). *Ergenlerde internet bağımlılığı ve dindarlık ilişkisinde öz denetimin aracılık rolü (Karaman örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ersoy, E. G. & Köşger, F. (2016). Empati: Tanımı ve Önemi, *Osmangazi Tıp Dergisi*, 38(2), 9-17. doi: <http://dx.doi.org/10.20515/otd.33993>
- Ertürk, Y. D. (2010). *Halkla İlişkilerin İletişim Öznesi Empati*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Ekici, C. (2020). İlkokul Yöneticileri İle Öğretmenler Arasındaki İletişim Durumlarının İncelenmesi. *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 3(2), 292-311.
- Geçtan, E. (1993). *Psikanaliz Ve Sonrası*. İstanbul: Evrim Matbaası.
- Gülseren, Ş. (2001). Eşduyum (Empati), Tanımı ve Kullanımı Üzerine Bir Gözden Geçirme, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2(12), 133-145.
- Gürsu, O. (2011). *Ergenlik döneminde psikolojik sağlık ve dindarlık ilişkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Güven, Ö. F. (2021). *Ergenlerde sigara içme arzusu, öz-yeterlik ve dindarlık ilişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gladden, P. R., vd. (2009). Moral intuitions and religiosity as spuriously correlated life history traits. *Journal of Evolutionary Psychology*, 7, 167–184.
- Hacıkeleşoğlu, H. & Korkmaz, S. (2021). Prososyallik, Empatik Eğilim ve Dindarlık Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50, 554-570.

- Hahs-Vaughn, D. L. and Lomax, R. G. (2020). *Statistical Concepts - A First Course*. New York: Routledge.
- Hasankahyaoğlu, H. R. (2008). *Dindarlık empati ilişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Himmelfarb, H. S. (2001). “Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma (M. Yıldız, Çev.). Isparta: *Tabula Rasa: Felsefe & Teoloji Akademik Dergisi*, 1, 23.
- Hökelekli, H. (2005). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- (2017). *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- İncedal, A. (2019). *Ergenlerde dindarlık ve kimlik statüsü arasındaki ilişki*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Karagöz, S. (2022). Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık, Empatik Eğilim ve Kültürlerarası Duyarlılık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 20(44), 549-586.
- Karakaş, A. C. (2014). *Gerçeklik terapisi yönelimli dini başa çıkma psikoeğitim programının affetme esnekliği, empati ve stresle başa çıkma üzerindeki etkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Karaman, H. (2006). *Hayatımızdaki İslam*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kavun, Y. (2016). *Ergenlerde dindarlık ve insani değerler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Koç, B. (2003). *Ergenlikte benlik gelişimi ve din ilişkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Korkmaz, S. (2018). Dindarlık İle Ego Sağlamlığı ve Empati Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Bilimname*, 36(2), 587-607.
- Korkmaz, S. (2020a). Cinsiyete Göre Dindarlık: Bir Meta-Analiz Çalışması. *Bilimname*, 43(3), 437-460.

- Korkmaz, S. (2020b). Dindarlık, Empati ve Sürücü Davranışları Arasındaki İlişkiler. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24(2), 631-643.
- Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye 'de Dini Hayat*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Köse, A. & Ayten, A. (2015). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kula, N. (2001). *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Kuzgun, Y. (1995). *Rehberlik ve Psikolojik Danışma*. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Mangır, M. & Baran, G. (1990). Çocukta Rol Değişimi ve Cinsel Kimliğin Kazanılması. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 76(14), 66-72.
- Mardin, Ş. (1986). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mehmetoğlu, A. U. (2004). *Kişilik ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Mert, Ö. (2017). *Anlaşılabilir ve çekişmeli boşanan bireylerin empatik eğilim düzeylerinin karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Okvuran, A. (1993). *Yaratıcı drama eğitiminin empatik beceri ve empatik eğilim düzeylerine etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Onay, A. (2001). Dindarlık Ölçme Çalışmaları: Dindarlık Ölçümünde Üç Farklı Yaklaşım ve Ölçmenin Esasları. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 14(3-4), 439-449.
- Özcan, Z. (2007). *Empati ile dini inanç arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- (2016). Empati ve Dindarlık Arasındaki İlişki. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 2758-2781.
- Özçelik, M.F. (2022). *Ortaöğretim öğrencilerinde sosyal değerler ve dindarlık ilişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özlem, D. (2001). *Max Weber 'de Bilim ve Sosyoloji*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

- Öztürk, Y. (2017). *Ergenlerde dindarlık ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi (çarşamba örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Peker, H. (2011). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yay.
- Rogers, Carl R. (1983). Empatik Olmak, Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluş Şeklidir. (F. Akkoyun, Çev.) *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16(1), 103-124.
- Roy, O. (2013). Avrupa'da İslam: Dinlerin Çatışması Mı Yoksa Dindarlıkların Bir Noktada Buluşması Mı? (İ.Gönenç, Çev.). *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(27), 249-261.
- Sağır, R. (2019). *Ergenlerde dindarlık, öz denetim ve hayat memnuniyeti ilişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tez). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Salmış, F. (2011). *İletişim ve Empati Kaybı*. İstanbul: Elit Kültür Yayınları.
- Sancaklı, S. (2006). Hz. Peygamberin Erdemli İnsan Yetiştirme Bağlamında İsar Kavramına Verdiği Önem. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 17(7), 29-56.
- Santrock, J. W. (2012). *Adolescence* (Çev. D. M. Siyez), Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Sezgin, A. (2020). *Ergenlerde problemlerli internet kullanımı ile empatik eğilim, beden algısı ve akılcı olmayan inançlar arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sortullu, C. (2011). *Empati eğitim programının 12 yaş grubu erkek basketbolcularda empati becerileri ve takım birlikteliği üzerine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Soylugüzel, M. (2019). *Etkili İletişimin Gücü*. İstanbul: Eftalya Kitap.
- Subaşı, N. (2004). *Gündelik Hayat ve Dinsellik*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şahin, A. (2007). Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba dindarlığı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki. *Marife Dergisi*, 1(7), 221-247.

- . (2007a). *Ergenlerde Dindarlık ve Benlik: Dindarlığın Ergen Benliğine Etkisi Üzerine Bir Araştırma*. Konya: Adal Ofset.
- . (2008). Ergenlerde Empati ve Dindarlık. *Marife Dergisi*, 1(8), 149- 166.
- Şentürk, H. (2008). *Din Psikolojisi*. Isparta: Tuğra Matbaası.
- Tarhan, N. (2010). *Toplum Psikolojisi Ve Empati, Sosyal Şizofreniden Toplumsal Empatiye*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Topcu, Y. (2019). *Farklı statüdeki lise öğrencilerinin spor yapma alışkanlıkları, empatik eğilim ve iletişim becerilerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Trabzon.
- Uslu, M. (2019). *Hastane çalışanlarında dindarlığın empati ve özgecilik ile ilişkisi üzerine bir araştırma (Konya Eğitim Araştırma Hastanesi Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Uysal, V. (1995). İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 8(3-4), 263-271.
- . (2016). Gençlerde Empati Eğilimi, Anne-Baba Tutumları ve Dindarlık. *DEUIFD*, 1(1), 7-40.
- Ünal, C. (1972). İnsanları Anlama Kabiliyeti. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(3), 71-93.
- Yaman, A. O. (2008). *İstanbul Büyükçekmece'de lise öğrencilerinin din algısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yapıcı, A. (2002). Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 75-117.
- . (2006). Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 65-115.
- . (2021). *Ruh Sağlığı ve Din, Psikososyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Yavuzer, H. (2002). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Yıkımsı, S. (2020). Empati Dili. *Türk Dili Dergisi*, 69(826), 92-101.
- Yıldırım, İ. (1992). Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programı Öğrencileri İle Psikoloji Programı Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Empatik Beceri Düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7, 193-208.
- Yıldız, M. (2001). Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma. *Tabula-Rasa, Felsefe & Teoloji*, 1(1), 19-41.
- (2006). *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Yılmaz-Çıtır, Y. (2016). *Ergenlik döneminde dindarlık, şükür ve hayat memnuniyeti (istanbul pendik örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yüksel, A. (2004). Empati Eğitim Programının İlköğretim Öğrencilerinin Empatik Becerilerine Etkisi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(17), 341-354.
- Watson, P. J. vd., (1984). Empathy, Religious Orientation, and Social Desirability. *The Journal of Psychology*. 117, 211-216.

EKLER

EK 1. Etik Kurul İzni

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
ETİK KURULU BAŞKANLIĞI

Sayı : E-20292139-050.01.04-45758
Konu : Etik Kurul Kararları

Sayın Esra AKTÜRK
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Manevi Danışmanlık ve
Rehberlik Tezli Yüksek Lisans Programı Öğrencisi

"İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" başlıklı araştırmanız, kurulumuzun 27.01.2023 tarihli ve 2023/01 sayılı toplantısında değerlendirilerek etik açıdan uygun bulunduğu katılanların oy birliği ile karar verilmiştir.

Bilgilerinize rica ederim.

Prof. Dr. Kadir CANATAN
Kurul Başkanı

Ek:9-Esra Aktürk Etik Onay Belgesi (1 Sayfa)

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: *8B99D9AC6* Pin Kodu : 06181
Adres: Halkalı Caddesi No: 281 Kilyos/İstanbul
Telefon: 444 97 98 Faks: +90 (212) 693 82 29
e-Posta: bilgi@izu.edu.tr Web: www.izu.edu.tr
Kep Adresi: izu@bilgi.kep.tr

Belge Takip Adresi : <https://bys.izu.edu.tr/en/Vizyon/Dogrula/92>

Belge için: Zeynep Fıratlı TEZ
KURULU BAŞI
Ünvanı: Yürüklü Kurul
Tel No: +902126929606

EK 2. İl Millî Eğitim Müdürlüğü ve Valilik İzinleri

T.C.
İSTANBUL VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : E-59090411-20-77625768
Konu : Anket ve Araştırma İzni (Esra AKTÜRK)

06/06/2023

VALİLİK MAKAMINA

İlgi : a) Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünün 21.01.2020 tarihli ve 2020/2 sayılı genelgesi.
b) İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesinin 31.05.2023 tarihli ve E-34555043-770-54171 sayılı yazısı.
c) Müdürlüğümüz Araştırma ve Anket Komisyonunun 05.06.2023 tarihli tutanağı.

Araştırma Konusu : İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri İle Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
Araştırma Türü : Anket
Araştırma Yeri : Sultangazi
Araştırma Kişiler : Lise Öğrencileri
Araştırmanın Süresi : 2022 - 2023 Eğitim - Öğretim Yılı

Yukarıda bilgileri verilen araştırmanın; 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanununa aykırı olarak kişisel veri istenmemesi, öğrenci velilerinden açık rıza onayı alınması, bir örneği Müdürlüğümüzde muhafaza edilen mühürlü ve imzalı veri toplama araçlarının kurumlarınıza araştırmacı tarafından ulaştırılarak uygulanması, katılımcıların gönüllülük esasına göre seçilmesi, araştırma sonuç raporunun kamuoyuyla paylaşılmaması ve araştırma bittikten sonra 2 (iki) hafta içerisinde Müdürlüğümüze gönderilmesi, okul idarelerinin denetim, gözetim ve sorumluluğunda, eğitim ve öğretimi aksatmayacak şekilde, ilgi (a) genelge esasları dâhilinde uygulanması kaydıyla Müdürlüğümüzce uygun görülmektedir.

Makamınızca da uygun görüldüğü takdirde olurlarınıza arz ederim.

Levent YAZICI
İl Millî Eğitim Müdürü

OLUR
Dr. Hasan Hüseyin CAN
Vali a.
Vali Yardımcısı

Ek:
1- İlgi (b) Yazı ve Ekleri (4 Sayfa)
2- İlgi (c) Tutanak (1 Sayfa)

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Adres : Binbirdirek Mah. İmran Öktem Cad.No: 1 Sultanahmet Fatih İstanbul Belge Doğrulama : <https://www.turkiye.gov.tr/meb-ebys>
Telefon : 0212 384 36 32 Bilgi İçin : Aykut ÇELİK
E-posta : stratejigelistirme34@meb.gov.tr Unvanı : Büro Hizmetleri
Kep Adresi : meb@hs01.kep.tr İnternet Adresi : <http://istanbul.meb.gov.tr/>

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://www.sic.gov.tr> adresinden 2158-713h-3a0c-99b8-6cc1 kodu ile teyit edilebilir.

T.C.
İSTANBUL VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : E-59090411-44-77694232
Konu : Anket ve Araştırma İzni (Esra AKTÜRK)

06.06.2023

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
(Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü)

İlgi : a) Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünün 21.01.2020 tarihli ve 2020/2 sayılı genelgesi.
b) Valilik Makamının 06.06.2023 tarihli ve E-59090411-20-77625768 sayılı oluru.

Valilik Makamının Anket ve Araştırma İzni konulu ilgi (b) oluru ve kullanılması uygun görülen ölçme araçlarının Müdürlüğümüzce mühürlenmiş örnekleri ekte gönderilmiştir.

İlgi (a) genelgenin 28. maddesinde; "Araştırma uygulama izni alan kamu kurum ve kuruluşları, uluslararası kuruluşlar, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve araştırmacılar tamamladıkları bilimsel araştırma ile ilgili sonuç raporlarını, izni aldıkları ilgili birime çalışma bitiminden itibaren 30 gün içerisinde göndereceklerdir." ifadesi yer almaktadır.

Olur gereğince işlem yapılması ve araştırma sonuç raporunun ekte sunulan örneğe göre Müdürlüğümüz Strateji Geliştirme Şubesine gönderilmesi hususlarında gereğini arz ederim.

Hüseyin AYDIN
İl Millî Eğitim Müdürü a.
İl Müdür Yardımcısı

Ek:
1- Valilik Oluru (1 Sayfa)
2- Rapor Örneği
3- Ölçekler

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Adres : Binbirdirek Mah. İmran Öktem Cad. No: 1 Sultanahmet Fatih İstanbul Belge Doğrulama : <https://www.turkiye.gov.tr/meb-ebys>
Telefon : 0212 384 36 32 Bilgi İçin : Aykut ÇELİK
E-posta : stratejigelistirme34@meb.gov.tr Unvan : Büro Hizmetleri
Kep Adresi : meb@hs01.kep.tr İnternet Adresi : <http://istanbul.meb.gov.tr/>

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evrak.gov.tr> adresinden 01f7-fr02-3950-a34e-926a kodu ile teyit edilebilir.

EK 2. Ölçek Kullanım İzinleri

EMPATİK EĞİLİM ÖLÇEĞİ İZİN VE TALEBİ

1 ek

EA

ESRA AKTÜRK

Kime: aliyten <[REDACTED]>

18.09.2022 Paz 20:15

Hocam Merhaba, ben Esra AKTÜRK.
Sebahattin Zaim Üniversitesi- Manevi Danışmanlık ve Rehberlik
Yüksek Lisans öğrencisiyim.
İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin dindarlık düzeyleri ile empatik
eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelemek istediğim araştırma
konumda, sizin doktoranızda geliştirdiğiniz EMPATİK EĞİLİM
ÖLÇEĞİNİ kullanmak istiyorum. İzininiz ve desteğiniz doğrultusunda
bu ölçeğe erişmem mümkün müdür?
Teşekkürler, saygılar.

A

aliyten <[REDACTED]>

Kime: Siz

19.09.2022 Pzt 09:17

Empatik Eğilim Ölçeği.docx
13 KB

Re: DINDARLIK ÖLÇEĞİ İZİN VE TALEBİ

A

aliyten <[REDACTED]>

Kime: Siz

Prososyal Davranışlarda Dind...
2 MB

2022-12-26 21:47, ESRA AKTÜRK yazmış:

- > Ali Hocam Merhabalar,
  - >
  - > "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri İle
  - > Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" isimli
  - > tez çalışmamda Dindarlık Ölçeği olarak Hussain (2017) ile
  - > yeniden yapılandırdığınız formu kullanmak istiyorum izninizle.
  - > Ayrıca ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik makalesine erişemedim.
  - > Yardımcı olursanız sevinirim. Saygılar.
  - >
  - > ESRA AKTÜRK
  - > İZÜ- MANEVİ DANIŞMANLIK ve REHBERLİK BİLİM DALI YL
  - > ÖĞRENCİSİ
- Merhaba Esra hanım ölçeği ilk olarak doktora tezimde kullanmışım ilk
hali burada var
--
Prof. Dr. Ali Ayten

EK 3. Kişisel Bilgi Formu

Değerli öğrenciler,

Lise öğrencileriyle empatik eğilim ve dindarlık konularını araştırdığımız bir yüksek lisans tez çalışması yürütmekteyiz. Arka sayfadaki sorular sizin bu konulardaki tutum ve davranışlarınızı belirlemek amacıyla oluşturulmuştur. Bu **ankete katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır**. Soruların tamamına samimi ve doğru cevap vermeniz araştırmanın güvenilirliği için önemlidir. Yanıtlarınız hiçbir şekilde bireysel olarak kullanılmayacak, bilimsel bir amaç için topluca değerlendirilecek ve gizliliğe kesinlikle önem verilecektir. Bu yüzden **anket formuna lütfen isim yazmayınız**. Değerli görüşlerinizi bizimle paylaşarak araştırmaya yaptığınız önemli katkı ve ilginiz için teşekkür ederiz.

Araştırmacı: Esra AKTÜRK - Yüksek Lisans Öğrencisi
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

1. Cinsiyetiniz: Kız ( ) Erkek ( )

2. Sınıfınız: 9. ( ) 10. ( ) 11. ( ) 12. ( )

3. Yaşınız: .....

4. Ailenizin Gelir Durumu: Düşük Gelir (≤ 10.000 TL) ( )

Orta Gelir (10.000 – 20.000 TL) ( )

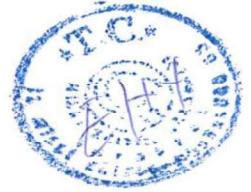
Ortanın Üstü (20.000 - 25.000 TL) ( )

Yüksek Gelir (≥ 25.000 TL) ( )

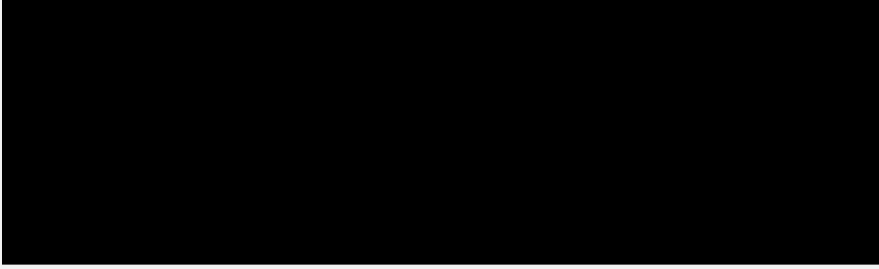
EK 4. Kısa Dindarlık Ölçeği

2- KISA DİNDARLIK ÖLÇEĞİ

Aşağıdaki dini tutum ve davranışların size ne kadar uyduğunu düşününüz. Yandaki seçeneklerden sizin için en uygun olanı işaretleyiniz.		Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Nadiren	Hiçbir zaman
1.						
2. N						
3. İ etki						
4. İ etki						
5. etkilidir?						
6. Beş vakit namaz						
7. Ramazan orucu						
8. Dua						
9. Ders dışında yüzünden ya da ezbere Kur'an okuma (Türkçe ve Arapça dahil)						

EK-5. Empatik Eğilim Ölçeği

Lütfen aşağıdaki ifadeleri okuyarak bu ifadelere katılıp katılmadığınızı belirtiniz.		Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiçbir Zaman
1.					
uy					
2.					
3.					
du					
4.					
da					
5.	Diğer insanların problemleri olduğunda çok üzülürüm.				
6.	Çaresiz insanların durumundan etkilenirim.				
7.	Başka insanların başına gelen sıkıntılar beni ilgilendirir.				
8.	Bana dertlerini anlatanlar yanımdan ferahlamış olarak ayrılırlar.				
9.	İzlediğim filmler mutlu sonla bitince rahatlarım.				

ÖZGEÇMİŞ

Esra AKTÜRK

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü, 2023, İstanbul

Lisans: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Bölümü, 2014, İstanbul

B. MESLEKİ DENEYİM

2015-2024 MEB - İHL Meslek Dersleri Öğretmeni

2015-2018 MEB - Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni

C. EĞİTİM SERTİFİKALARI ve KURSLAR

- Enneagram Eğitimi – Temel Seviye, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sürekli Eğitim Merkezi
- Diksiyon Kursu, Milli Eğitim Bakanlığı, Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü
- Drama Kursu, Milli Eğitim Bakanlığı, Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü
- Kur'an-ı Kerim Tilaveti ve Tashih-i Huruf Kursu, İstanbul Valiliği, İl Milli Eğitim Müdürlüğü
- Öğretmenlik Uygulaması Danışmanlığı Eğitimi Kursu, İstanbul Valiliği, İl Milli Eğitim Müdürlüğü
- Bilgisayar İşletmenliği Kursu, Özel Netbim Bilgisayar ve İngilizce Kursu